

Степан Качараба, Микола Рожик

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ

ЕМІГРАЦІЙНИЙ РУХ
ЗІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ
ТА ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ
У 1890-1914 РР.

*Ця книжка вийшла у світ
завдяки благочинності
Державного підприємства
магістральних нафтопроводів «Дружба»*

ЛЬВІВ

1995

ББК 63.3 (ЧУПР)6+63.3(ЧУПР)3

Рецензент
д-р іст. наук, проф. *Ю.І. Макар*

Редактор *Д.С. Карпин*

Степан Качараба, Микола Рожик

**УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ. ЕМІГРАЦІЙНИЙ РУХ
ЗІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ ТА ПІВНІЧНОЇ
БУКОВИНИ У 1890-1914 РР. - ЛЬВІВ, 1995. - 124 С.**

У нашій книжці розглядаються історичні передумови складного, болючого і подекуди трагічного процесу еміграції. Головна увага звертається на три напрямки української еміграції - європейський, північноамериканський та південноамериканський.

Для викладачів, студентів історичних факультетів, а також усіх, хто цікавиться історією рідного краю.

ББК 63.3 (ЧУПР)6+63.3(ЧУПР)3

К 05030000 Замовне
225-95

© Степан Качараба,
Микола Рожик, 1995

ПЕРЕДМОВА

Упродовж багатьох років історія української діаспори, проблеми її духовного життя та соціально-економічного поступу навмисне замовчувалась або ж грубо спотворювалась і навіть фальсифікувалась офіційною історіографією СРСР та його різноманітними пропагандистичними структурами, які не давали жодної змоги українським історикам об'єктивно досліджувати названі історичні реалії й події.

За умов становлення державності України вивчення життя і діяльності зарубіжного українства набуває особливого значення. Це, з одного боку, велика впливова сила у світі, що особливо гостро реагує на успіхи і помилки молодого суверенної України. З іншого - українці діаспори, зокрема Західної Європи та Америки, готові поділитися своїми надбаннями, досвідом й умінням діяти в умовах ринкової економіки та політичних реалій демократичного суспільства. Вони можуть стати тим своєрідним мостом, який допоможе вивести Україну у сферу світового господарства та культури.

Українська діаспора, її громадські та суспільно-політичні організації, преса, партії, церква постійно боролися за збереження української національної ідентичності, розвиток і утвердження ідеї державної незалежності й соборності.

У чужому і часто несприятливому для українських іммігрантів світі, вони не тільки дбали про економічне виживання, а й про розвиток духовної національної культури, мови, церкви тощо. Зусиллями зарубіжного українства створені не тільки впливові політичні й економічні інституції, а й авторитетні наукові, навчальні, науково-дослідні заклади, потужна преса, видавництво, церква, релігійні організації тощо.

Вихідці з України та українці за походженням збагатили світову цивілізацію, науку, культуру, духовний світ, сферу політики й економіки вагомими неперехідними цінностями. Більшість українців, котрі покидали рідну землю у зв'язку з тяжкими умовами існування, у чужих краях не шукали легких шляхів, а прагнули чесно заробляти хліб насущний. Праця українця-емігранта була нелегкою. Де б він не оселився - у Канаді чи США, Бразилії чи Аргентині, на Далекому Сході чи в Австралії - всюди його чекали важкі випробування, умови, які вимагали великого терпіння й мужності, фізичної витривалості й розумової розважливості.

Ми не схильні ідеалізувати наших співвітчизників, які освоювали

прерії Південної Америки, безплідні простори Канади та інші землі, але одне незаперечне - вони виконували свою роботу без скарг і нарікань. Якщо сучасна еміграція із країн, що колись були у складі СРСР дуже часто масово поповнює або й творить свої кримінальні структури у Західній Європі і Північній Америці, то серед її прихильників немає (або дуже мало) українців.

Можливо, і в цьому випадку віковична традиція - поваги до праці, до чесного заробітку дає себе знати. Нехай так буде і надалі. Адже великі справи звершуються великою працею.

На жаль, дотепер вітчизняна наука не спромоглася дати відповідь, скільки ж українців проживає поза Україною. Цифра, що називається 15-20 млн. вимагає серйозного уточнення. Не менш важливо знати, який соціальний статус займають українці діаспори в країнах, де проживають, який їх вплив на політику, економіку й культуру, наскільки впливові їх різноманітні організації, об'єднання тощо.

Україна, прагнучи ввійти до кола передових цивілізованих держав світу, змушена подбати про те, щоб кожен, хто почуває себе українцем і хоче морально або матеріально підтримати свою Батьківщину, чи батьківщину предків, мав би постійне відчуття того, що незалежна Україна пам'ятає про нього, готова до співпраці і може допомогти йому.

Скільки українців у світі, який внесок вони зробили і роблять у загальні надбання людства? Відповіді на ці та інші питання дають змогу зрозуміти, що український народ - вагома історична даність з багатоміліонним корінням і традиціями, а також помітним місцем у світовій цивілізації.

Це повинні зрозуміти й ті, хто дотепер намагається трактувати Україну як бунтівливу провінцію, а її народ - як частину імперської цілості під назвою «слов'янського братства», де українцям визначено бути «молодшим братом». Захисники «тисячолітньої Росії», у минулому та сьогодні, хворі на імперську зажерливість, стоять на цьому непохитно.

Висвіплення життя і діяльності зарубіжного українства доводить усім, хто готовий покинути рідну землю, шукаючи комфорту і легких умов існування за океаном та в інших місцях, що там життя також вимагає наполегливої праці. Міф про молочні ріки і кисільні береги у Канаді чи США спростовується економічною реальністю, у тому числі і життям української діаспори. Полин чужини - гіркий.

Національна гордість, гідність і самоповага - це не гучні слова, а неперехідна цінність. Такі якості набувають і виховуються через усвідомлення того, хто ми і чого варті у світі. Повнота цих понять і почуттів осягається через конкретні історичні знання й надбання світового українства. А народ без знань загине - це загальновідомо.

У нашій книжці зібрані й проаналізовані з більшою або меншою повнотою факти і події хронологічно короткого, але важливого періоду в становленні, та діяльності української діаспори. Нам важливо знати історію соціально-економічного та духовного

розвитку зарубіжного українства, умов його життя і політичний вплив у країнах проживання, потенціальні можливості зарубіжних українських організацій і рухів.

Головним джерелом української імміграції у Західній Європі й Америці стали вихідці із західноукраїнських земель, котрі змушені були покидати батьківщину наприкінці XIX - початку XX ст., у міжвоєнний і післявоєнний час. Зумовлена всім ходом соціально-економічного розвитку регіону в складі Австро-Угорщини перша хвиля еміграції вилілася у переселення сотень тисяч українців у США, Канаду, Бразилію, Аргентину, а також європейські країни. Внаслідок цього у багатьох зарубіжних країнах з'явилися значні українські громади. За неповними даними українська діаспора налічує майже 3 млн осіб. Сьогодні відсутнє комплексне дослідження з історії цього процесу кінця XIX - початку XX ст. Особливо недостатнє, спорадичне вивчення її європейських напрямів: у Росію, Боснію і Герцоговину, Німеччину.

Вивчення проблеми дасть змогу розкрити безпідставність концепцій польських істориків та економістів (Ф.Буяка, Ю.Бузека, Л.Каро, Т.Пілата та ін.), які намагалися пояснити еміграцію суто суб'єктивними або споживацькими факторами, що, нібито, впливали з характеру українців, їх заробітчанських прагнень.

Як уже відомо, масова еміграція до Америки зі слов'янських країн почалася набагато пізніше, ніж виїзд західноєвропейців. У 1820-1870 рр. приблизно 50% емігрантів до США були вихідцями з Великобританії, водночас з Італії, Австрії та Росії - заледве 0,5%. Пізніше кількість емігрантів з цих країн зросла до 32% у 1890 р. і 40% - 1892 р.

Переломним моментом став 1881 р., коли стара західноєвропейська еміграція, по суті, припинилася, а розгорнулася еміграція із Середземномор'я і слов'янських країн.

До 1850 р. слов'янське населення виїжджало до США індивідуально і як правило, з політичних мотивів. Революції 1848 і 1849 рр. у Європі та їх поразки призвели до того, що значна частина їх учасників, у тому числі чехів, поляків та інших, були втягнуті у вир тих, хто змушений був шукати притулку в Америці, рятуючись від політичних переслідувань.

Чехи були першими зі слов'ян, хто емігрував до Америки у великій кількості. Після придушення польського повстання 1863-1864 рр. розпочалася масова еміграція втікачів із загарбаних Росією польських територій. Інформація про виїзд людей за океан та про умови життя дуже швидко розповсюджувалася у Східній Європі, зокрема серед українців Закарпаття, Галичини, Буковини.

Уже навесні 1893 р. з Галичини до Данії на сезон збору цукрових буряків виїжджало 400 заробітчан. У наступні роки цей виїзд став численнішим і до першої світової війни досяг 300 тис. осіб на рік. Серед іммігрантів було чимало українців, які осідали у Західній Європі надовго або на все життя. У нових умовах життя і праці їх чекали нелегкі випробування, тяжке протистояння,

повсякденна турбота не тільки про хліб насущний, а й про духовне самозбереження, рідну мову й церкву, національну ідентичність взагалі. На новому місці необхідно було створювати свої школи, релігійні інституції, громадські й політичні організації, структури взаємодопомоги тощо.

Імігранти з України мали невеликий вибір у нових і незвичних для них умовах: вижити й зберегти національну ідентичність, адже чимало людей сподівалися колись повернутися на батьківщину або бути асимільованим й опинитися в такому стані, коли повернення ставало проблематичним чи неможливим.

Українська еміграція у період до першої світової війни, незважаючи на тяжкі економічні умови існування, порівняно низький освітній рівень й політичну свідомість, а подекуди й національну невизначеність, відстояла, розвила й збагатила національні традиції, надбання України, не поривала зв'язків з нею.

Можливо, читач знайде у нашій книжці імена чи прізвища земляків, родичів і близьких, котрі, гнані долею, змушені були залишати рідний край у пошуках шматка хліба, роботи, засобів для існування загалом. Вивчаючи факти і події, пов'язані з українською еміграцією, автори намагалися охопити всі події, що відбувалися у її межах, у Східній Галичині та Північній Буковині. Отже, на суд читачького загалу виноситься результат наукових досліджень актуальної і непростой проблеми вітчизняної історії.

Автори висловлюють ширю і глибоку вдячність Генеральному директорові Державного підприємства магістральних газопроводів «Дружба» п. Буняку Любомиру Костянтиновичу, зусиллями котрого стала можливою публікація книжки.

Видання було підготовлено при сприянні Науково-дослідної лабораторії археології та історичних досліджень історичного факультету Львівського державного університету ім. Ів. Франка під керівництвом Касюхніча Володимира Васильовича.

ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЗІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ

1. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНЕ СТАНОВИЩЕ УКРАЇНЦІВ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ НАПРИКІНЦІ ХІХ - ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Трудова еміграція зі Східної Галичини і Північної Буковини була результатом соціально-економічного розвитку цих земель у складі Австро-Угорської монархії. Тяжке економічне становище українців погіршувалося їх політичним безправ'ям і національним гнобленням. Ситуацію не змінила і революція 1848 р., в ході якої уряд провів аграрні реформи, що значною мірою відповідало інтересам панівних класів.

Аграрна реформа 1848 р., скасувавши феодальні повинності селян, визначила економічний розвиток Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст. Проте вона не розв'язала життєво важливих для народу питань. Після її проведення чимало селян залишилося без землі. Крім цього, за отриману волю селяни повинні були сплатити поміщикам багатомільйонний викуп у формі так званої ідемінізації. Його сума у Східній Галичині становила 46415,4 тис. ринських, а на Північній Буковині - приблизно 4 млн.¹ Платежі поглинали значну частину доходів селян і відповідно позбавляли їх можливості вдосконалювати свої господарства.

Незважаючи на половинчатість, реформа мала буржуазний характер і відкривала шлях для розвитку капіталістичних відносин на селі, хоча він був приречений на довготривалість (з огляду на збереження численних феодально-кріпосницьких пережитків).

Втілюючи у життя «царські патенти» про скасування панщини та інших феодальних повинностей селянства, уряд у Відні прагнув консервувати дореформенний стан Галичини і Буковини у системі монархії та утримати ці землі на становищі відсталих аграрних районів для забезпечення збуту промислових товарів західних провінцій Австрії. На догоду капіталістам пануючої нації адміністрація розробила масштабну систему заходів колоніального гноблення, зокрема австрійське митне законодавство. З цього приводу одна з газет писала: «Тепершні охоронні мита, запроваджені

в Австрії, виключно на користь промисловості судетських країв, які заливають нас своїми дорогими і поганими фабричними виробами, чинять неможливим розвиток крайової промисловості в Галичині». ²

У дуже важких умовах знаходилася ще відсталіша, ніж східногалицька, промисловість Північної Буковини.

Політику гальмування австрійським урядом промислового розвитку названих країв підтримували місцеві поміщики, які намагалися зберегти свої феодальні привілеї. Не випадково видатки на промисловість у крайових бюджетах посідали чи не найгірше місце. Так, якщо на розвиток промисловості галицького крайового бюджету було виділено 1876 р. - 14 870, в 1901 р. 261 645 ринських, то видатки на сільське господарство становили відповідно 37 188 і 1 118 870 ринських. ³

Щоб зберегти напівколоніальний статус галицьких і буковинських земель, уряд проводив також низку інших заходів, спрямованих на зміщення існуючих порядків. У краях розвивалися, як правило, галузі промисловості, що займалися розробкою багатих сировинних ресурсів. Всіляко заохочувалося проникнення на ці землі іноземного капіталу. ⁴ Так, на початку ХХ ст. іноземні внески у промисловість, торгівлю, банки та інші установи Галичини досягли 650 млн ринських, ⁵ а на Буковині відповідно 20,7 млн. ⁶ Провідне місце у промисловості країв належало австрійському, німецькому, французькому капіталові. ⁷

Залежність Східної Галичини і Північної Буковини від західних провінцій монархії засвідчує і характер їх зовнішньої торгівлі. Газета «Буковина» з цього приводу писала: «Земленька наша багата на все, чого нам потрібно, та що з того, коли ми, добуваючи з землі сирі плоди, мусимо їх продавати дешево, а зате купувати дорого вироби фабрик заграничних». ⁸

Таке становище негативно впливало на розвиток сільського господарства і загалом економіки названих країв, їх слаборозвинута промисловість не могла забезпечити зайве населення села. Крім цього, рівень промислового розвитку не забезпечував сільськогосподарській продукції відповідного ринку збуту. Але найнегативнішим фактором було засилля великих землевласників.

Так, у Галичині 1902 р. латифундії розміром понад 5 тис. га займали площу 899 989 га (8,5%), від 2 до 5 тис. га - 408 165 га (4,6%), від 500 до 2 000 га - 652 654 га (6,7%). ⁹ Серед найбільших галицьких латифундистів були барон Лібіг, Р.Потоцький, А.Потоцький та ін. ¹⁰ На Буковині окремим поміщикам належали земельні володіння - декілька тисяч гектарів. Барон Ю.Василько мав 28 506 га землі, граф Боваровський - 7 798 га, Василь і Танасій Москалі - 4 021 га. ¹¹

На розвиток сільського господарства впливали й інші негативні фактори, що зумовлювали його відсталість. Серед них - пропінатія та невпорядкованість селянських земель. Сукупність цих причин стримувала розвиток села, а це не відповідало вимогам капіталістичної еволюції. Не випадково В.Будзиновський 1895 р.

дійшов висновку, що за умови інтенсифікації виробництва у Східній Галичині досягти рівня чеського можна було б тільки 1896 р., здержавши додатково пшениці, жита, ячменю й вівса на загальну суму 29 430 ринських.¹²

Водночас капіталістичні відносини проявлялися і в сільському господарстві, зокрема, у розшаруванні селянства. Станом на 1902 р. у Східній Галичині кількість господарств, які мали земельні наділи до 2 га, сягали 43,68% усіх земельних наділів, а на Північній Буковині відповідно 59,88%.¹³ Селяни ледве зводили кінці з кінцями, і їх можна віднести до категорії бідняцьких. Чимало господарств займали площу від 2 до 5 га. Необхідно взяти до уваги, що 25-30% селян майже зовсім не мали землі. Це такі категорії, як халупники, комірники, загородники.¹⁴ Всього бідняцьких господарств у Східній Галичині налічувалося 522 371 (79,9%), а на Північній Буковині 59 402 (87,03%).¹⁵ Все це величезне населення були претендентами на еміграцію. Потрібний був тільки поштовх, щоб почалося переселення в інші краї.

За цих умов частина сільської бідноти шукала додаткових заробітків. У Східній Галичині 1902 р. селян-заробітчан налічувалося 335 645, а на Північній Буковині - 41 414.¹⁶ За повідомленнями газети «Воля», на кожних 100 господарств у Галичині власники 75 були не в стані прожити без додаткових заробітків.¹⁷

В останній чверті XIX ст. спостерігається процес дроблення селянських ґрунтів і переходу їх до інших рук. З цього приводу Т.Окуневський, досліджуючи еміграцію галицьких селян у Росію, зазначав: 1867 р. кожне господарство у с.Синькові Заліщицького повіту мало не менше 9 моргів, а на початку 90-х років на місці одного господарства було вже від 2 до 5 господарств.¹⁸

Всі названі процеси, що сприяли зубожінню селянства, доповнювались аграрним перенаселенням, яке наприкінці XIX ст. досягнуло небувалих масштабів. Як вважав польський історик Ф.Буяк, тільки у Галичині надлишок сільського населення становив 1,2 млн осіб.¹⁹ Натомість український учений М.Кравець доводить, що кількість осіб не зайнятих у сільському господарстві Східної Галичини і Північної Буковини, становила відповідно 600 і 60 тис. осіб.²⁰ На нашу думку, дані М.Кравця найімовірніші. Якщо дотримуватись такого висновку, то поглинути цю кількість вільної робочої сили, з огляду на свою відсталість, ні галицька, ні буковинська промисловість не мала можливості. Так, у Східній Галичині станом на 1900 р. на промислових підприємствах і будівництві працювало тільки близько 60 тис. осіб.²¹ За промисловим переписом 1902 р. на території Східної Галичини і Буковини діяло 609 підприємств на зразок фабрично-заводських. На 362 підприємствах (60%) працювало по 21-50 робітників.²² Для поліпшення становища урядові кола так і не спромоглися здійснити бодай окремі заходи і до початку світової війни ні у Східній Галичині, ні у Північній Буковині великої фабричної промисловості, а тим паче великих промислових центрів, так і не було.

Серед головних факторів зuboжіння селянства та його масової пролетаризації у Східній Галичині і Північній Буковині було лихварство. У цих регіонах застосовувалися різні форми лихви. Однією з найпоширеніших вважалася лихва на гроші. Так, наприкінці ХІХ ст. у Північній Буковині від позичених 100 ринських селяни платили 30% річних.²³ Незважаючи на прийняті урядом закони проти лихварства (1877 р., 1881 р.), воно не тільки не зникло, а ще більше поширилось.²⁴ Особливо небезпечною для селян була так звана лихва на землю. «Супроти такого роду лихварів, - повідомляла газета «Батьківщина», - хлоп признаний нехибно на загладу, бо скоріше, чи пізніше мусить уступити з ґрунту».²⁵ Крім вище названих були поширені наступні форми лихви: лихва хлібом; лихва худобою; лихва роботою; банкова лихва; лихва товарами; лихва при еміграції.²⁶

Лихварство взагалі набуло масового характеру. Тільки впродовж 1913 р. у дев'яти селах Вижницького повіту офіційно було зареєстровано 126 випадків лихварства.²⁷ Лихварі, незважаючи на державні закони, нещадно наживалися на «народній нужді». Достатньо сказати, що один з лихварів у Старому Самборі після смерті залишив спадщини 1,4 млн ринських.²⁸

Іншим фактором, що зумовлював експропріацію селянства, були податки. Головним серед них вважався постійно зростаючий податок на землю. Узбиранні цього податку польська адміністрація Галичини проводила політику національної дискримінації українського населення, свідомо збільшивши його суму у східній частині краю порівняно із західною. Так, у Густинському повіті він був більший у 3, Жидачівському - в 2 рази.²⁹ Водночас селяни платили значно більші податки, ніж поміщики. У 1898-1902 рр. буковинські землевласники сплачували щороку в середньому 295,6 тис. корон земельного податку, а селяни - 575 тис., або у 1,9 раза більше (хоч поміщикам належало 43,5% землі краю).³⁰

Загалом селянству доводилося платити основну частину всіх прямих податків. Так, 1910 р. у Східній Галичині зі загальної суми державних прямих податків на селянську бідноту і середняків припадало 4106,9 тис. ринських, тобто 86,7%.³¹

Селяни сплачували також будинковий податок і чисельні додатки, посередні податки (від цукру, м'яса, пива тощо). Під час еміграції у Росію 1892 р. один із дописувачів газети «Діло» зазначав, що селянин сплачував 14 податкових статей, не беручи до уваги всілякі додатки.³² До того ж за несвоєчасне внесення податкових сум селяни сплачували також великі відсотки.

Погіршення становища селянства зумовлювалось і проблемою сервітутів, внаслідок якої воно було позбавлене права на ліси, пасовиська та інші сільськогосподарські угіддя. Виникнувши у ході реформи 1848 р., вона залишилася нерозв'язаною до кінця ХІХ ст. Спроба селян домогтися поновлення прав на сервітури коштувала їм 30 тис. програних судових процесів і 15 млн ринських на судочинство.³³

Названі фактори у кінцевому підсумку призвели до зростання заборгованості подальшої експропріації населення. У 1894 р. іпотечна заборгованість галицьких селян досягла 72,5 млн ринських,³⁴ північнобуковинських 1900 р. - 46,5 млн ринських.³⁵ З огляду на це, 1877 р. на Буковині оголошено 817 ліцитацій, а 1894 р. у Галичині - 2507.³⁶

Великий надлишок робочої сили на селі значною мірою впливав на рівень заробітної плати постійних, зокрема поденних сільськогосподарських робітників. Денна плата чоловіків на весняних роботах у Східній Галичині становила 27-57 крейцарів без харчів, жінок - 18-50, а на Буковині відповідно 32-70 і 24-56.³⁷

Значного поширення набула плата селянам натурою. Наприклад, у Скалатському повіті селяни змушені були працювати у жнива за 15-й сніп,³⁸ у Кішманському - за 14.³⁹ Не в кращих умовах перебувало робітництво. У 1893 р. середня місячна заробітна плата кваліфікованого робітника у Львові становила 96 корон, а його місячні витрати - 110 корон.⁴⁰ Робітники Буковини отримували у середньому 8-16 корон на тиждень.⁴¹ Окрім цього, вони мали довготривалий робочий день.

Більшість галицького і буковинського населення перебувало у стані постійного напівголоду. З цього приводу навіть російський консул у Львові зазначав: «Галицький робітник споживає їжі в 2 рази менше, ніж європейський».⁴² За підрахунками польського економіста С. Щепановського у Галичині щороку вмирало з голоду 50 тис. осіб.⁴³

Економічна експлуатація східногалицького і буковинського населення посилювалася політичним безправ'ям і національним гнобленням. Внаслідок незавершеності революційних змін середини XIX ст. у політичному устрої Австрії надовго залишилися значні пережитки середньовіччя. Буржуазно-демократичні перетворення в Австрійській монархії після 1848 р. завершилися прийняттям 1867 р. Конституції. Вона офіційно декларувала повну рівноправність у школах, державних та судових установах і право народів на подальший розвиток економіки та культури. Однак для українського населення це були тільки обіцянки, оскільки монополією на владу у Східній Галичині володіла польська шляхта, а у Північній Буковині - румунські бояри. За таких умов українці не могли користуватися навіть правами, проголошеними австрійською Конституцією. Вони були фактично позбавлені будь-яких політичних прав. Це засвідчує антидемократична виборча система. Якщо з курії великих землевласників посол до рейхсрату припадав на 500 осіб, то з курії дрібної власності - на 200 тис.⁴⁴ Окрім цього, у курії дрібної власності право голосу надано лише чоловікам, які досягли 24 років та платили не менше 5 ринських прямих податків на рік. Таким чином права голосу була позбавлена значна частина трудового населення.⁴⁵ З метою забезпечення переваги на виборах адміністрація вдавалася до насильства. Згадаймо хоча б криваві «баденівські вибори» 1897 р. Польська

шляхта застосовувала жорстокий терор проти прогресивних українських діячів, зокрема, коли до рехісрату балотувався на виборах І. Франко.⁴⁶ Щодо Буковини, то місцеві українці тривалий період взагалі не мали жодного представника в австрійському парламенті.

Ліквідувавши 1907 р. куріальну систему і, запровадивши загальне виборче право, уряд Австро-Угорщини зберіг певні цензи (віковий, осідлості тощо), що обмежувало права широких верств суспільства. Новий виборчий закон підтримував систему дискримінації українського населення. Так, німці обирали депутата від 40 тис. осіб, а українці - 102 тис.⁴⁷ Із 1 млн 418 тис. дрібних галицьких землевласників допускалися до голосування тільки 537993.⁴⁸ При таких виборах у галицькому сеймі на 151 посла не припадало жодного селянина.

Подібна ситуація була у Буковині. Тут посол до сейму припадав на 16 поміщиків і 50 тис. сільського населення.⁴⁹ До 1885 р. у буковинському сеймі не було жодного українця.⁵⁰ Така ж ситуація тут зберігалася майже до кінця століття. Становище не стало кращим і після набуття чинності 1910 р. нового виборчого закону, оскільки на Буковині було позбавлено виборчих прав 150 тис. осіб дорослого населення.⁵¹

Українці зазнавали дискримінації при формуванні державних органів. У Східній Галичині ці установи контролювалися поляками, а на Північній Буковині - німцями і румунами. Щодо Галичини, то вона була віддана австрійським урядом на відкуп польській шляхті, яка мала значний вплив у Відні, з огляду на велику кількість депутатів у рейхсраті.

Польське і румунське панство, проводячи політику денационалізації українського населення, намагалося якнайефективнішим методом використати для цього школи. Інструментом для втілення цих планів у життя в Галичині була крайова шкільна рада, створена 1867 р. До неї входили представники польських поміщиків, буржуазії та духовенства.⁵² Результати діяльності ради були очевидними. У Східній Галичині 1900-1901 рр. працювало 4250 класів з польською мовою навчання і тільки 2250 - з українською.⁵³

Румунізовану політику проводила і буковинська крайова шкільна рада. Наприклад, у с. Чагарі Чернівецького повіту проживало 1300 українців і 510 румунів, але в школі вивчали тільки румунську мову. В українському с. Боянах того ж повіту 1894 р. заборонили вивчення української мови, хоча вона там викладалась упродовж тривалого часу.⁵⁴ Політиці ополячення і румунізації українського населення Східної Галичини та Північної Буковини відповідала система підготовки і розподілу народних учителів. Тут не було жодної української державної учительської семінарії. У так званих уtrakвістичних семінаріях викладали тільки польською мовою.⁵⁵ У 1899 р. українськими були лише гімназії у Львові та Перемишлі.⁵⁶ Дуже мало українців навчалось у середніх школах Буковини. У 1886 р. їх тут налічувалося всього 129 осіб.⁵⁷

Будучи вірним принципіві «поділяй і владарюй», польська шляхта намагалася чинити перешкоди для вступу української молоді до Львівського університету. У ньому наприкінці XIX ст. налічувалося тільки п'ять українських кафедр і навчалося 510 українських студентів проти 1202 польських.⁵⁸ Водночас у Львівській політехніці навчалося всього 22 українських студенти. Ще гірше становище було у відкритому 1875 р. Чернівецькому університеті, де 1894 р. навчалося тільки 34 українці із загальної кількості слухачів 358 осіб.⁵⁹

Українські національні права були значно обмежені у періодичній пресі, яка терпіла жорстоку цензуру. Пересліданням піддавалась і українська культура. Ці сумні факти - пряий наслідок понадвікового австрійського панування у Східній Галичині і на Північній Буковині. Водночас тяжке становище українського народу в цих краях значною мірою зумовлене політикою польської та румунської адміністрації. У планах асиміляції українського населення вони йшли попереду своїх віденських покровителів. Безпосереднім наслідком їх діяльності на етапі становлення капіталізму в Австро-Угорщині було прогресуюче зuboження українського трудового населення, зростання злиднів, голодування і пауперизм. Всі ці обставини стали першопричиною масової еміграції наприкінці XIX - початку XX ст. зі Східної Галичини та Північної Буковини.

1. Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. К., 1981. С.18.
2. Цит. за: Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. С.18.
3. Przejście Ludu. 1900. 11 maja; Tygodnik ekonomiczny. 1890. 19 kwietnia.
4. Курило В.М. Соціально-економічна характеристика і становище трудящих Буковини на початку XX ст. К., 1973. Вип.2. С.56.
5. Ковальчак Г.і. Розвиток фабрично-заводської промисловості в Східній Галичині в кінці XIX - початку XX ст. // З історії західноукраїнських земель. К., 1960. Вип.5. С.58.
6. Литвинов В.К. Робітничий і селянський рух на Буковині під час першої російської революції 1905-1907 рр. // Наук. зап. Чернівецьк. ун-ту. Сер. іст. наук. 1957. Т.36. С.85.
7. Хонігсман Я.С. Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р.). Львів, 1971. С.56-61.
8. Буковина. 1896. 24 лют.
9. Buzek J. Własność tabularna w Galicji Według. Stanu z koncem roku 1902. Lwów, 1903. - s.66.
10. Przejście Ludu. 1900. 11 maja.
11. Ботушанський В.М. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму. К., 1975. С.30.
12. Будзиновський В. Хлопська посілість в Галичині і новочасні суспільно-реформаторські змагання. Львів, 1902. С.81.
13. Österreichische Statistik. Wien, 1908. S.48-49.
14. Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині XIX ст. С.71-72.
15. Там само. С.72.

- 16 Österreichische Statistik. S.48-49.
- 17 Воля. 1900. 15 берез.
- 18 Діло 1892. 10 жовт.
- 19 Byak F. Galicja. Kraj. Ludność, Społeczeństwo, Lwów; Warszawa, 1910. S.391.
- 20 Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX ст. С.105.
- 21 Ковальчак Г.І. Економічне становище робітничого класу Східної Галичини в другій половині XIX - початку XX ст. // 3 історії західноукраїнських земель. С.76.
- 22 Мазурок О.С. Социально-экономическое развитие городов на западноукраинских землях в эпоху империализма (конец XIX в.-1918 г.) Автореф. дис. д-ра ист. наук. К., 1989. С.25-26.
- 23 Буковина. 1893. 7 трав.
- 24 Православна Буковина. 1894. 15 листоп.
- 25 Батьківщина. 1896. 1 берез.
- 26 Богушанський В.М. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини на початку XX ст. С.86-88.
- 27 Державний архів Чернівецької області. (далі - ДАЧО), ф.3, оп.1, спр. 11736, арк.26.
- 28 Вуїак F. Galicja. Kraj. Ludność. S.391.
- 29 Діло. 1882. 27 лог.
- 30 Вуїак F. Galicja. Kraj. Ludność. S.391.
- 31 Сироїд П.Я. Антинародний характер податкової політики австрійського буржуазно-поміщицького уряду у Східній Галичині в кінці XIX і на початку XX ст. С.88.
- 32 Діло. 1892. 12 серп.
- 33 Злупко С.М. Ідейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець XIX - початок XX ст.) Львів, 1960. С.7.
- 34 Батьківщина. 1896. 16 жовт.
- 35 Компанієць і.і. Становище і боротьба трулящих мас Галичини, Буковини і Закарпаття на поч. XX ст. К., 1960. С.61.
- 36 Батьківщина. 1883. 24 лип. Feldman W. Stan ekonomiczny Galicji. Lwów. 1900. S.14.
- 37 Österreichische Statistik. Wien. 1908 Bd.44. H.1. S.14-15.
- 38 Центральний державний історичний архів (далі - ЦДА) України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2960, арк.53.
- 39 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.8801, арк.10, 29.
- 40 Ковальчак Г.І. Економічне становище робітничого класу Східної Галичини в другій половині XIX - на початку XX ст. С.79-80.
41. Історія Української РСР: у 8 т. К., 1978. Т.4. С.299.
- 42 Архів зовнішньої політики Росії (далі - АЗПР), ф.11, департамент, оп.407, спр.784, арк.33 зв.
- 43 Франко І. Злидні Галичини в цифрах // Зібрання творів: у 50 т. К., 1985. Т.4. Кн.2. С.28 (далі - посилання на це видання).
- 44 Діло. 1885. 13 квіт.
- 45 Хлібороб. 1891. 15 черв.
- 46 Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX ст. С.128.
- 47 Історія Української РСР, Т.4. С.303.
- 48 Товстуха Я.П. Іван Франко про антинародну спрямованість в діяльності австрійського рейхсрату і галицького сейму // Наук. зап. ЛДУ. 1957. Вип.6. С.49.
- 49 Буковина. 1892. 2 жовт.
- 50 Там само. 1885. 1 січ.
- 51 Народна справа. 1908. 14 жовт.

- 52 Баїк Л.Г. Стан початкової школи у Галичині в кінці XIX ст. // Наук. зап. Львів. пед. ін-ту. Сер. педагогічна. 1958. Т.11. С.96.
- 53 Баїк Л.Г. Боротьба трудящих Східної Галичини за народну школу на початку XX ст. // Наук. зап. Львів. пед. ін-ту. 1958. Т.10. С.5.
- 54 Буковина. 1894. 4 лют.
- 55 Діло. 1886. 21 жовт.
- 56 Історія Української РСР. Т.3. С.463.
- 57 Буковина. 1887. 16 трав.
- 58 Макачук С.А. Проблема возз'єднання українських земель на точатковому етапі імперіалізму. К., 1989. С.346.
- 59 Буковина. 1894. 25 лют.

СТАВЛЕННЯ АВСТРІЙСЬКОГО УРЯДУ І МІСЦЕВОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ ДО УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

У 1890 р. еміграція із Австро-Угорщини впродовж року досягла 56199 осіб.¹ Переважна більшість емігрантів (38 069 осіб)² припадала на краї, підпорядковані Австрії, у тому числі Східну Галичину і Північну Буковину. Ще через два роки австрійський уряд і галицька та буковинська адміністрація опинилися перед фактом спонтанної еміграції селянства у Росію, яка викликала розгубленість в урядових колах.³ Зі зростанням масштабів української трудової еміграції нею змушена була займатися австрійська влада усіх рангів.

Східногалицькі і північнобуковинські селяни вже у 90-х роках XX ст. масово емігрували у США, Бразилію, Канаду, Росію, Боснію і Герцоговину, а також Аргентину. Будучи переконаними противниками еміграції за межі монархії, віденські урядові кола все ж змушені були визнати її як доконаний факт. Зупинити еміграцію без проведення радикальних реформ виявилось неможливо. З політичних міркувань австрійський уряд категорично виступив проти еміграції в Росію, тому таке переміщення частини населення завжди мало недозволений характер. Водночас заохочувалася еміграція селянства у Боснію і Герцоговину, які після Берлінського конгресу 1878 р. були введені до складу імперії. Щодо інших еміграційних напрямів, то віденська адміністрація майже повністю втратила контроль над ними і задовільнялася збором окремих статистичних даних, вказівками крайовим владам та окремими репресіями проти емігруючих.

Зауважимо, що в Австрії - країні масової еміграції - не було еміграційного законодавства. Цей факт ще більше ускладнював можливість уряду і місцевої влади, впливати на хід і регулювання цього явища. Еміграція з імперії здійснювала я на основі цісарського патенту 24 березня 1832 р. Його статті не відповідали вимогам кінця XIX - початку XX ст. В них було відсутнє чітке означення

поняття «емігрант», не сформульовано визначення дозволеної та недозволеної еміграції.⁴ З наростанням еміграції патент неодноразово доповнювався численними указами і циркулярами, що мали на меті зупинити еміграційний рух. Так, 1852 р. з огляду на еміграцію чехів у США були прийняті закони проти еміграційної агентури. Та цей захід значною мірою спричинив зворотний ефект. Населення у свою чергу стало шукати допомоги таємних агентів, котрі опинившись поза контролем держави, немилосердно визискували емігрантів.⁵ У 1889 р. прийнято спеціальний закон, що забороняв виїзд молоді призовного віку за межі країни.

Міністерство внутрішніх справ Австрії періодично видавало укази (1876, 1887 рр.), що вимагали від місцевих властей всіма можливими заходами зупинити переселення селянства за океан.

Водночас у законодавстві щодо еміграції спостерігалось чимало суперечливих моментів. Так, 1888 р. указом Ради міністрів було запроваджено суворий контроль за діяльністю іноземних морехідних компаній, які займалися перевезенням емігрантів. Але вже 1895 р. цим компаніям дозволялося створювати концесії для ведення еміграційного бізнесу. Указ 1895 р. особливо негативно позначився на Буковині, яка невдовзі покрилася суцільною агентурною мережею еміграційних бюро. У Галичині право надавати концесії залишалось за намісництвом. Воно ніколи не протиставлялося волі Відня, проте дещо стримувало свавілля еміграційних агентів.⁶

Особливо суперечливим був прийнятий парламентом 6 червня 1896 р. закон проти недозволеного ведення еміграційної пропаганди.⁷ Цей акт мав настільки загальний і незрозумілий характер, що галицька газета «Діло» відверто назвала його «каучуковим».⁸ На практиці окремі положення закону використовувалися дуже рідко. Так, лише раз (1909 р.) закон застосовували проти шахрайських дій еміграційної агентури у Східній Галичині та Північній Буковині і на основі його норм було засуджено одну людину.

Українська громадскість та її лідери виходили з об'єктивних причин еміграції. Наприклад, у дискусії над проектом названого закону галицький депутат у палаті послів Ю.Романчук зазначив: «...агітація не є головною причиною еміграції». Натомість представники польського парламентарного клубу домоглися від палати визнання того, що першопричина масової еміграції - еміграційна пропаганда.⁹ І такого погляду польська шляхта дотримувалася аж до 1914 р., закриваючи тим самим очі на економічні і політичні обставини. Даний підхід зумовлював різноманітні дії поміщиків, спрямовані проти еміграції. Газета «Громадський голос» давала таку оцінку позиції великих польських землевласників: «То не нова річ, що наші панки всю вину еміграції звалюють на агентів. Хлопови на Галичині і на Буковині, - кажуть вони, - так добре, так тепло, так пансько пазухою, що він і сам не подумав би про еміграцію, якби його не вабили, не бунтували майже силоміць не тягли злобні агенти. Вилапаймо, позамикаймо

агентів, а хлоп буде тихо сидіти на місці, еміграція шезне як роса на сонці». ¹⁰

Поштовхом до прийняття закону проти агентів став початок масового переселення галицьких і буковинських селян у Бразилію. Цей рух набув такого гарячкового характеру, що привернув увагу широких кіл громадськості, особливо через те, що йому на перешкоді стояли всілякі заборони. Українські посли засипали уряд і парламент численними запитами про те, як зарадити безвихідному становищу селянства. Австрійський цісар Франц-Йосиф II у тронній промові 1897 р. пообіцяв за короткий період розробити проект еміграційного закону і внести його на обговорення у рейхсрат. Цю думку підтвердив і міністр закордонних справ Австро-Угорщини граф А. Голуховський у виступі перед угорською парламентською делегацією в листопаді 1899 р. ¹¹ У наступній тронній промові, 4 лютого 1901 р., монарх знову висунув питання еміграційного законодавства, ¹² але так і не розкрив суттєвої позиції уряду з цього приводу. Коли після цього був розроблений проект нового еміграційного законодавства, він опинився в центрі уваги галицької та буковинської періодики. ¹³ У 1905 р. міністерство внутрішніх справ і торгівлі розробило так звану еміграційну анкету. В її підготовці брали участь представники урядових кіл, а також різних політичних партій. Після нарад та дискусій так звана анкета переросла у проект еміграційного закону. ¹⁴ Проте його прийняття вслякю затягувалося, і він був поставлений на обговорення у палаті послів тільки 1907 р. Пізніше, 1912 р. за ініціативою міністра у справах Галичини Длугоша у Львові відбулася конференція з питань еміграції, а у Відні розписана нова анкета. Але і на цей раз закон не прийняли. ¹⁵ Така ситуація збереглася до першої світової війни. Серед усіх європейських держав тільки Австрія і Росія не мали власного еміграційного законодавства. ¹⁶

Аналіз австрійських еміграційних законів засвідчує, що у цьому відношенні імперія Габсбургів знаходилася далеко на задвірках Європи, хоча стосовно кількості емігрантів наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. вона стояла на першому місці у світі. ¹⁷ Це зумовлювало чимало негативних факторів у еміграційному русі. Серед них і зловживання агентури морехідних компаній, доведення до авантюризму їх діяльності, дискримінації українського населення в сфері організації опіки над емігрантами та багато інших моментів. Однак найнегативнішим було те, що відсутність чіткого еміграційного законодавства створювала сприятливий ґрунт для зловживань місцевої влади, яка діяла за своїми законами. Зловживання були властиві для всіх еміграційних напрямів, за винятком хіба що Боснії та Герцоговини.

Серйозним випробуванням позиції австрійських органів влади і місцевих правлячих кіл щодо української трудової еміграції стало масове переселення галицьких і буковинських селян у Росію влітку-восени 1892 р. Як воно засвідчило, нужденне становище українського селянства під скіпетром австрійського цісаря досягло

крайніх меж. Впродовж серпня-грудня 1892 р. із Східної Галичини всупереч забороні переселилося у Росію 6111 осіб,¹⁸ а з Північної Буковини - близько 1000.¹⁹ Галицька і буковинська адміністрації почали репресії проти емігруючих. По всій Галичині і Буковині прокотилася хвиля судових еміграційних процесів. Тільки у Кіцманському повіті до суду було передано 10 осіб.²⁰ Намісник Галичини граф К.Бадені з дозволу Відня вислав у прикордонне містечко Підволочиськ батальйон піхоти. Президія крайового управління Буковини направила на кордон 20 жандармів і 80 вартових.²¹ Коли ж цього виявилось недостатньо, туди відправили ще 70 піхотинців і 14 драгунів.²² У кінцевому підсумку австрійський і російський уряди домовилися закрити кордон, і тільки тоді недозволена еміграція на деякий час припинилася.

У ході еміграційної лихоманки українські послы внесли запити до Галицького і Буковинського сеймів, в яких вказували на справжні причини еміграції селян у Росію. Але польська більшість сейму вперто настоювали на своїй версії. При відкритті сесії намісник заявив, що причини еміграції - «вроджена недолугість і флегматичність, які цим людям утруднюють пошук відповідних заробітків». ²³ Українські депутати сприйняли таке пояснення як образу національної честі й звернулися із запитом до президента кабінету міністрів. Запит у австрійському парламенті виголосив Ю.Романчук 17 листопада 1892 р. Однак уряд відповів на нього мовчанкою.²⁴

Не кращою виявилася ситуація і на Буковині. Хоча сейм нібито одногосно прийняв запит у справі еміграції послів Є.Пігуляка і С.Смаль-Стоцького, жодних дій в інтересах селян, які намагалися емігрувати, не було здійснено.²⁵ Адміністрація продемонструвала небажання займатися питаннями української трудової еміграції. Щоправда, було знайдено ще одне пояснення недозволеного переселення селянства у Росію, а власне - проросійські настрої українського (руського) духовенства і відповідно його вплив на селянство. Намісник, зокрема, опублікував так званий лист до руських ординаріатів. У ньому зазначалося: «В тім русі, безперечно, вілігвала не малу роль і квестія хліба, але вона не була би викликала руху в таких розмірах, ані проявів такого легковаження віри і обрядів, коли б моральний ґрунт люду був інший, коли б його найближчі духовні провідники настроїли були інакше». ²⁶ Так, шляхта звинуватила греко-католицьке духовенство в еміграційному вибусі. Подібними методами польська адміністрація багато разів користувалася і в майбутньому.

Переселення східногалицьких і північнобуковинських селян у Росію тривало майже півріччя. Воно було припинене силою. Та не пройшло і двох років, коли 1894 р. розпочався сплеск еміграції у Бразилію, що продовжувався до 1897 р. і ввійшов в історію під назвою «перша бразильська лихоманка». ²⁷ Австрійський уряд ще у 1892 р. знав, що італійські агенти морехідних компаній з метою доставки в Бразилію 1 млн. осіб, згідно з контрактом, розгорнуть

активну пропаганду на території Австро-Угорської імперії, у тому числі в Східній Галичині та Північній Буковині. Про це були проінформовані галицьке намісництво і буковинське крайове управління. Однак ніяких практичних кроків з метою запобігти трагедії уряд не здійснив.²⁸ Уже 1895 р. еміграція у Бразилію захопила майже все галицьке Поділля й окремі місцевості Буковини. Письменник А.Чайковский зазначав, що «селяни, немов у лихоманці продають хто що має та й кому трафиться, і не дожидаючи ні паспорта, ні карти корабельної виїжджають з рідного села цілими громадами. Очевидно, що міра хлопської терпеливості переповнилася і ніхто не в силі тої катастрофи повздержати».²⁹ За оцінкою однієї галицької газети, у Бразилію 1895 р. емігрувало зі Східної Галичини і Північної Буковини близько 11 тис. людей.³⁰ Однак це був тільки початок еміграційної лихоманки. Щоб приборкати її, галицька адміністрація здійснювала репресивні заходи. У березні 1895 р. намісник К.Бадені наказом заборонив парохіальним владам видавати селянам метрики.³¹ Ще через місяць крайовий виділ³² розробив низку розпоряджень повітовим старостам, спрямованих на зупинення еміграції.³³ Виконуючи розпорядження, повітова жандармерія заарештовувала групи селян, запідозрених у спробі емігрувати. Староста Теревовлянського повіту повідомляв намісництво, що він заарештував шість селян, на яких накладено 41 день арешту. Про масові арешти повідомляли старости Бучацького, Борщівського та інших повітів. Дирекція поліції Кракова повідомляла про затримку 38 селян із Золочева та Кам'янки Струмилової, котрі «без засобів до існування направлялися у Бразилію».³⁴

Дуже часто селян заарештовували на тій підставі, що вони агітували за еміграцію. Про це йшлося у донесеннях старост. Наприклад, за вказівкою збараського старости було затримано 39 осіб, які отримали 449 днів арешту.³⁵ Такі дії викликали невдоволення української громадськості. На засіданні галицького сейму 25 листопада 1895 р. з цього приводу був внесений запит депутатів А.Вахнянина, Ю.Романчука, О.Барвінського та ін.³⁶ У ньому зазначалося: «Справа еміграції є важна і пекуча. Вона дотикає найбільш життєві інтереси краю. Зайнятися нею є обов'язком усієї суспільності як і уряду, а вже передвсім найвищого законодавчого тіла краю».³⁷ Посли протестували проти поверхового пояснення причин еміграції, підкреслюючи, що вони містяться у характері земельних відносин: «Маємо в Галичині, - повідомлялося у запиті, - чверть мільйона таких господарів, котрих посілість не переходить 2 моргів землі, що посідають навіть половину морга або і кілька загонів, а також що посідають 2 до 5 моргів числимо 150 тис. чол».³⁸ Реагуючи на запит, сейм створив комісію на чолі з Т.Меруновичем. Комісія і цього разу підготувала висновки цілком в дусі захисту інтересів великих поміщиків у цьому питанні. Селянам закидалися стандартні звинувачення. У дебатах над запропонованою резолюцією комісію різко

критикували. Радикал Т. Окуневський, зокрема, зазначав: «Комісія адміністраційна говорить про лінивство, недбальство селянина, рецитую немов би з катехизису всі 7 головних гріхів селянина, далі повторює стереотипні польсько-шляхетські фрази про брак прив'язаності до тих, «з котрими жилося і кохатися повинно». ³⁹ Польська шляхта відмовлялася брати вину за безвихідне становище селянства. Окрім цього, після згадуваної сесії намісник санкціонував нагінку проти українських радикалів. У веденні агітації за еміграцію в Бразилію був звинувачений В. Будзиновський, і поліція розпочала слідство, яке невдовзі зайшло у безвихідь і не дало бажаних результатів. ⁴⁰ Галицький сейм у зв'язку з масовою еміграцією спромігся тільки на одне: відправити у Бразилію комісію на чолі з професором університету Й. Семирадським для обстеження умов життя галицьких емігрантів. ⁴¹ Рішення про це подавалося як акт опіки над емігрантами. Але справжньої опіки, звичайно, не існувало. Галицькі та буковинські переселенці позбавлялися будь-якого захисту й австрійської держави, і органів влади країн еміграції. На запит послів 1893 р. у віденському парламенті про необхідність відкриття консульств у Бремені й Гамбурзі, через які переселялася найбільша кількість емігрантів з Австро-Угорщини міністр закордонних справ граф Кальнокі висловив категоричну відмову. ⁴² Небажання уряду займатися цим питанням найвідвертіше проявилось 1897 р. у справі галицьких емігрантів, яких обманом перевезли замість США на Гавайські острови, ⁴³ де працювали на плантаціях цукрової тростини. Будучи законтракованими, вони подавалися визиску на рівні невільників. У 1898 р. про цей факт писала вся європейська та американська преса, однак австрійський уряд не здійснив жодного кроку з метою подання допомоги своїм підданам. Тільки 1900 р. конгрес США прийняв рішення звільнити емігрантів і вислав їх на континент. ⁴⁴

В останні роки XIX ст, окрім названих еміграційних напрямків, галицькі й буковинські селяни почали масово емігрувати у США, Канаду, Боснію, Герцоговину. Поступово набула велетенських масштабів і заробітчанська еміграція українського селянства в Прусію. За таких умов галицькі депутати почали висувати перед Віднем питання про створення українського еміграційного товариства. Ця пропозиція розглядалася і на сесії буковинського сейму С. Смаль-Стоцьким 1899 р., але президент краю Бургіньйон категорично виступив проти її прийняття. ⁴⁵ Однак, не маючи змоги зупинити зростаючу еміграцію, у наступному році крайове управління Буковини скликало конференцію для розробки практичних рекомендацій щодо обмеження еміграційного руху. ⁴⁶ Конференція внесла пропозицію обмежити право поділу селянської землі між спадкоємцями, заснувати крайовий банк для надання селянам кредиту, виробила деякі заходи проти лихварства. ⁴⁷ Та ці заходи не поліпшили становища селянства і тим паче не призвели до скорочення еміграції. Крайове управління нібито пробувало зарадити нелегкому становищу емігрантів, здійснюючи інші заходи.

Так, у 1911 р. воно організувало відправку 257 заробітчан з Буковини на сільськогосподарські роботи в Аргентину на зимовий період за кошти адміністрації. Там селян спіткало тяжке розчарування. Через деякий період більшості емігрантів довелося повернутись до рідного краю. Адміністративний захід виявився аферою, яка закінчилася гучним скандалом. З обманутих людей впродовж тривалого часу стягали через суд гроші за проїзд в Аргентину.⁴⁸

На початку ХХ ст. основний потік галицьких і буковинських емігрантів був переорієнтований на США і Канаду. До цих еміграційних напрямків цісарська адміністрація з відомих причин ставилася ще негативніше. Така позиція пояснювалася і тією обставиною, що прибутки від перевезення австрійських підданих отримували німецькі, англійські та італійські морехідні компанії. Не будучи спроможним зупинити еміграційний рух, віденський уряд вирішив організувати відправку емігрантів через Триєст на власних пароплавах. Цим самим малося на меті сприяти розвитку торговельного флоту імперії. Для галичан і буковинців дорога виявилася дуже незручною, оскільки проїзд до портів Америки був на десять днів тривалішим, ніж через німецькі порти, і коштувала на 80 крон дорожче.⁴⁹ Однак 1894 р. було створено акційне морехідне товариство «Аустро-Амерікана», що отримало концесії на відкриття в Австрії еміграційних бюро, у тому числі у Львові, Бродях і Чернівцях.⁵⁰ Упродовж року ця компанія розгорнула в Галичині та на Буковині шалену агітацію за еміграцію. Одна з газет писала: «Товариство «Аустро-Амерікана» має у кожному селі субагентів, а є ними звичайно корчмарі, котрі одночасно мають повноваження до продажі корабельних карт».⁵¹ Агентура цієї компанії, прикриваючись урядовою концесією, всіляко обдурювала емігрантів. Староста Ярославського повіту повідомляв намісництво, що агенти товариства видають себе за урядовців. «Біля кожного поїзда, - доносив він, - що приходив до Ярослава з Сокаля, Більчана, Рави-Руської, був агент «Аустро-Амерікани», який заводив емігрантів в контору. Тут відбирали в них документи та гроші та заставляли їх проханнями, погрозами купувати корабельні карти.⁵² На Буковині агенти компанії допускали такі зловживання, що крайове управління поскаржилося на них міністерству внутрішніх справ Австрії.⁵³ Селянство Східної Галичини і Північної Буковини було віддане, по суті, на неконтрольований визиск агентури своєї морехідної компанії. Однак незважаючи на фінансову підтримку уряду, «Аустро-Амерікана» не змогла витримати конкуренції з сильним «Північно-німецьким лойдом», що невдовзі підпорядкував компанію собі, а її агентуру заставив працювати на бременську компанію.⁵⁴ Напередодні першої світової війни при посередництві агентів австрійського товариства було вчинено нову аферу з військовозобов'язаними, внаслідок чого морехідні компанії перевезли з Австрії за океан 100 тис. осіб призовного віку. У цій ситуації уряд не тільки не заборонив таку діяльність, а змушений

був закрити цю справу,⁵⁵ оскільки значною мірою сам виявився причетним до афери, роздаючи концесії на відкриття еміграційних бюро різним морехідним компаніям. Безконтрольна діяльність компаній врешті-решт поверталася і проти інтересів австрійської держави.

Водночас, коли віденська адміністрація втілювала у життя ідею розвитку свого флоту на кошти населення, яке емігрувало, польська адміністрація Галичини прагнула всіма засобами зупинити заробітчанську еміграцію українського селянства. Найбільші перешкоди чинили сезонній еміграції галицьких заробітчан і меншою мірою - буковинських. Пояснення негативного ставлення, зокрема до сезонної еміграції, напрочуд просте. Якщо українська еміграція взагалі, насамперед заокеанська, впливала на зміну етнодемографічної ситуації у краях на користь «польського елемента» і через це могла сприйматися поміщиками та польськими чиновниками бажаним на перспективу явищем, то сезонна еміграція тільки поглинала робочу силу на сезон і піднімала таким чином вартість цієї сили. Але восени армія сезонних емігрантів поверталася.⁵⁶ Найчисельнішою виявилася сезонна еміграція в Прусію. Вже 1900 р. намісник Галичини Л.Пінінський, з огляду на збільшення випадків виїзду населення у Німеччину, видав таємний наказ до всіх старост - чинити всілякі перешкоди при видачі документів і притягати до відповідальності запідозрених в агітації.⁵⁷ Виконуючи розпорядження влади, повітова жандармерія розгорнула широкомасштабне переслідування емігруючих у Прусію. Справа дійшла до того, що галицькі послы на чолі з Ю.Романчуком 1903 р. внесли запит до президента міністрів Австрії доктора Кербера. Однак і його втручання не змінило ставлення польської шляхти до українських заробітчан.⁵⁸ Місцева адміністрація і поміщики цілеспрямовано проводили лінію на створення різних перешкод виїзду селян на сезонні роботи. Окрім цього, розпочалася кампанія проти українських депутатів. За посередництва в організації еміграції селян у Прусію влада звинуватила Народний комітет (Центральний орган Української націонал-демократичної партії). За визначенням львівської поліції, він «розгорнув серед населення небувалу агітацію».⁵⁹ В дійсності Народний комітет вважав сезонну еміграцію кориснішою, ніж постійну. У зв'язку з цим у пресі друкувалися поради емігруючим та умови праці в Прусії. Але цього було достатньо, щоб Народний комітет піддавався всіляким нападкам і переслідуванням місцевою адміністрацією. Не оминувала поліція і представників інших політичних партій. Начальник львівської жандармерії доповідав намісництву: «Агітацію за еміграцію в Прусію в Народному комітеті жваво розгорнули К.Левицький, Л.Цегельський, проф.В.Шухевич, Т.Ровакович. Московфіли цієї справи не підтримують. Руські соціалісти, такі як Ганкевич, Вітик, Мелень підтримують Народний комітет, а радикали на чолі з Трильовським виступають за селянський страйк.»⁶⁰ У такому ж дусі написано повідомлення старости із Збаража. Тільки

до названих агітаторів був ще долучений соціал-демократ Я.Остапчук.⁶¹ У деяких випадках поліція вдалася до рішучіших дій. Так, 4 вересня 1903 р. у Стрию був заарештований Є.Олесницький. Його звинуватили в порушенні I-го параграфу закону про еміграцію (ведення без дозволу еміграційної пропаганди), що загрожувало ув'язненню від восьми днів до шести місяців. Через відсутність доказів Є.Олесницького невдовзі звільнили. Є.Олесницький 3 листопада виніс запит до Галицького сейму, де звинуватив місцеву владу в репресіях проти емігруючих і порушенні конституції.⁶² Але на подібні звинувачення польська шляхта не реагувала. Наступного року під тиском поміщиків намісник граф А.Потоцький видав деякі нові розпорядження старостам, спрямовані на зупинення еміграції.⁶³ З цього приводу навіть москвофільська преса, що завжди прагнула бути лояльною до адміністрації, писала: «Поведінка політичних властей з нашими селянами, з приводу їх виїзду на заробітки в Прусію, не тільки не відповідає законам, але вона просто порушує конституційну свободу і за таку поведінку повинні би відповідні органи стати перед судом».⁶⁴

Незважаючи на репресії, масштаби сезонної еміграції продовжували зростати і 1904 р. кількість галицьких емігрантів у Прусії досягла 30 тис.⁶⁵ Львівська поліція розпочала допити членів Народного комітету УНДП Ю.Романчука, К.Левицького і Й.Кузьмича, а трохи згодом провела обшук у приміщенні партії. В кінцевому підсумку директор поліції змушений був визнати, що «Народний комітет не займається заробітками грошей через висилку емігрантів до Прусії», а тільки безкоштовно влаштовує приватні консультації для селян.⁶⁶

З організацією 1904 р. Народним комітетом бюро посередництва праці для українських робітників у м.Нойберуні (Верхня Сілезія) українська заробітчанська еміграція набула організованішого характеру. Незважаючи на це, галицька влада продовжувала чинити перешкоди для виїзду селян на заробітки. Однією з них було небажання надавати емігрантам можливості для придбання квитків на проїзд згідно з встановленими нормами, тобто за половину вартості квитка на людину, якщо група становила десять осіб.⁶⁷ Продовжувалися зловживання старост у Тлумацькому, Тереховлянському, Підгасцькому повітах.⁶⁸

Поліція у підтримці української заробіткової еміграції звинувачувала також Галицького митрополита. У рапорті директора на ім'я намісника зазначалося: «Шептицький закликає руських парохів, щоб публічно, з амвону застерігали селян перед агентами і радили руським робітникам єдине бюро в Нойберуні».⁶⁹

У 1907 р. президент намісництва видала указ про уніфікацію еміграційних документів на всій території Галичини. Це призвело до чергової затримки величезної кількості селян, які мали намір виїхати на заробітки у Прусію.⁷⁰

Не в стані приборкати українську еміграцію силовими методами.

польська шляхта почала розробляти плани «каналізації» польського еміграційного руху у Францію. З цього приводу 1907 р. депутат Стапінський зробив запит у сеймі.⁷¹ Однак ця ідея не стала реальністю. Українські емігранти у Пруссії становили дедалі сильнішу конкуренцію полякам.

З огляду на величезні масштаби заробітчанської еміграції життєво важливою стала потреба створення бюро посередництва праці для українців у Галичині. Про це неодноразово наголошувала громадскість австрійському урядові та місцевій адміністрації. Однак польська шляхта, не зраджуючи свої дискримінаційні принципи, відкладала розв'язання цієї проблеми з року в рік, аж до початку першої світової війни.

Після 1908 р. у діях намісництва щодо сезонної еміграції спостерігалася тенденція підозрювати в еміграційній пропаганді всіх, хто хоча б зацікавився тим питанням. Наприклад, 1909 р. товариство опіки над емігрантами «Провидіння» звернулося до намісника М.Бобжинського з проханням вжити заходів для повернення робітничих книжок селянам Горолицького повіту, що поліція конфіскувала у селян в Освенцімі. Цього було достатньо, щоб намісник дав вказівку дирекції поліції у Львові розпочати слідство у справі діяльності товариства. Така ж доля спіткала і депутата Л.Макуха за його запит у сеймі про зловживання при видачі документів селянам Рогатинського повіту.⁷²

Отже, у прагненні обмежити масштаби української заробітчанської еміграції польська адміністрація Галичини робила ставку тільки на поліцейські методи. Об'єктивні причини цього явища нехтувалися.

Таким чином, ставлення австрійського уряду і місцевої адміністрації до української трудової еміграції впливало із становища, яке посідала Східна Галичина і Північна Буковина у системі Габсбургської монархії, а також із зіставленням інтересів австрійської держави і панівних кіл у краях. з одного боку, та інтересів широких народних мас, що покладали на еміграцію останню надію поліпшити свою долю - з іншого. Прагнучи зупинити еміграцію, правлячі кола не намагалися усунути причини, що її породжували. Будь-яка зміна існуючих порядків була для них небажаною. Це визначало практичну політику уряду та місцевих органів влади до еміграції.

1 Caro L. Statystyka emigracji polskiej i austrowęgierskiej do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. Kraków, 1907. S.14.

2 English K. Die österreichische Auswanderungsstatistik. Berlin. 1913.

3 Шербатюк і. Про еміграцію українців Східної Галичини в Росію (1892) // Укр. іст. журн. 1964. № 6. С.49.

4 Caro L. Emigracja i polityca emigracyjna. Poznań, 1914. S.315.

5 Buzek J. Administracja gospodarstwa społecznego. Lwów, 1913. S.890.

6 Zeszyty naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace polonijne. Kraków. 1975. Zeszyt 1. S.194.

- 7 Gazeta Lwowska. 1897. 27 stycznja.
- 8 Діло. 1896. 27 трав. Галичанинь. 1896. 28 мая.
- 9 Громадський голос. 1896. 15 черв.
- 10 АЗПР, ф.11, департамент, оп.407, спр.734, арк.36.
- 11 Gazeta Lwowska. 1901. 6 lutego.
- 12 Діло. 1904. 27 трав.
- 13 Діло. 1905. 15 черв.
14. Галичанинь. 1912. 4 марта.
- 15 Яновський С.Я. емиграция с точки зрения права // Журн. министерства юстиции. 1908. Март. С.58.
- 16 Шлепаков А.Н. Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма. М., 1966. С.22.
- 17 ЦДІА України, м.Львів, ф.165, оп.5, спр.652, арк.35.
- 18 Грищенко І. Еміграція з Півн. Буковини в Російську державу в II пол. XIX - на початку XX ст. // Арх. України, 1972. N 4. С.83.
- 19 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.5986, арк.269.
- 20 Gazeta Lwowska. 1892. 10 wrzesnja.
- 21 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.5986, арк.51.
- 22 Stenograficzne sprawozdania Sejmu krajowego z roku 1892. Lwów, S.4.
- 23 Діло. 1892. 19 листоп.
- 24 Буковина. 1893. 30 квіт.
- 25 Діло. 1892. 23 листоп.
- 26 Groniowski K. Gorączka brazylijska // Kwartalnik Historyczny. 1967. N2. 3.317-318.
- 27 ЦДІА України м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2481, арк.91.
- 28 Діло. 1895. 20 листоп.
- 29 Руслан. 1897. 27 верес.
- 30 Gazeta Lwowska. 1895. 13 марта.
- 31 Крайовий відділ - виконавчий орган місцевого самоуправління, тілзвітний Галицькому крайовому сейму.
32. Діло. 1895. 13 квіт.
- 33 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.71, спр.9, арк. 2-3, зв; спр.21, арк.36, 172; оп.4, спр.2470, арк.100.
- 34 Там само, спр.2485, арк.130.
- 35 Діло. 1895. 29 листоп.
- 36 Stenograficzne sprawozdania Sejmu krajowego z roku 1895-1896. S.79.
- 37 Там само. С.80.
- 38 Stenograficzne sprawozdania Sejmu krajowego z roku 1895-1896. S.695.
- 39 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2472, арк.21.
- 40 Галичанинь. 1896. 17 декаб.
- 41 Там само. 1893. 27 мая.
- 42 Діло. 1898. 12 січ.
- 43 Бачинський Ю. Українська імміграція в З'єднаних державах Америки. Львів, 1914. С.184.
- 44 Руска Рада. 1899. 7 мая.
- 45 Буковина. 1900. 6 берез.
- 46 ДАЧО, ф.3, оп.2, спр.18687.
- 47 ДАЧО, ф.3, оп.2, спр.27955, арк.1-14.
- 48 Діло. 1910. 14 верес.
- 49 Галичанинь. 1903. 3 мая; Воля. 1906. 1 січ.
- 50 Діло. 1905. 15 черв.
- 51 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.166, арк.160.
- 52 ДАЧО, ф.3, оп.4, спр.5500, арк.5-6 зв.
- 53 Галичанинь. 1909. 3 мая.
- 54 Діло. 1913. 18, 28 жовт.
- 55 Макачук С.А. Этносоциальное развитие и национальные отношения

на западноукраїнських землях в період імперіалізму. С.52-53.

56 Див.: Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців / 1848-1914 рр. Львів, 1926. С.124; ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3592, арк.101-103.

57 Галичанинь. 1903. 18 апр.

58 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3594, арк.64.

59 Там само, арк.74-74зв.

60 Там само, арк.89.

61 Gazeta Brodska. 1896. 15 stycznia; Stenograficzne sprawozdania Sejmu krajowego z roku 1903. S.1597.

62 ЦДА України, м.Львів, ф.146, спр.3595, арк.38.

63 Галичанинь, 1904. 14 апр.

64 Державний архів Львівської області, ф.350, оп.1, спр.3598, арк.7.

65 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3595, арк.145; спр.3598, арк.7.

66 Галичанинь. 1906. 7 апр.

67 Діло. 1906. 13 лип.

68 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3596, арк.99.

69 Там само, спр.3601, арк.17.

70 Stenograficzne sprawozdania Sejmu krajowego z roku 1907. S.1886.

71 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3607, арк.24,81; спр.3608, арк.1.

3. РОЛЬ МОРЕХІДНИХ КОМПАНІЙ ТА ЇХ АГЕНТУРИ В ОРГАНІЗАЦІЇ Й ЗРОСТАННІ ЕМІГРАЦІЇ

Наприкінці XIX - на початку XX ст. еміграційний рух із Європи в Америку досягнув небувалих масштабів. Величезну роль у його розвитку виконали європейські морехідні компанії, без яких перевезення через океан емігрантів було би неможливим. У гонитві за прибутками ці товариства виступали також організаторами еміграції, зокрема з Австро-Угорщини, що виявилася невідповідною до обслуговування швидкого наростання власного еміграційного потоку.¹

Поки уряд намагався врегулювати еміграційні процеси, морехідні компанії західноєвропейських країн прибрали до рук перевезення дешевої робочої сили за океан. Найсприятливішими для розгортання їх діяльності були відсталі регіони імперії, передусім Східна Галичина і Північна Буковина. На цих землях активно діяли агентства німецьких компаній «Гамбург-Америка» і «Північно-Німецького Ллойд», англійської «Лінії Кунарда», бельгійської «Лінії Червоної Зірки», голландської «Голланд-Америка», а також італійських, канадських і австрійської «Аустро-Америка». Названі товариства створили у Галичині та на Буковині широку агентурну мережу, яка за розгалуженістю не мала аналогів в інших європейських країнах. Їхні агенти, прикриваючись концесіями Відня, вдавалися до всіляких зловживань.

Початок діяльності перевозових товариств у Східній Галичині та на Північній Буковині припадає на 80-ті роки XIX ст. Це відбулося під впливом зростання кількості емігрантів серед слов'янських народів Австро-Угорщини.² Першій віденська адміністрація надала концесію на відкриття еміграційних агентств у Західній Галичині компанії «Гамбург-Америка». Однак агенатура компанії дуже швидко включила у сферу своїх операцій східну частину краю, а згодом і Північну Буковину. У м.Броди вже 1882 р. було відкрите концесіоноване еміграційне бюро з філіями у Підволочиську та Освенцімі. Його очолював агент компанії Я.Клаузнер. Спочатку бюро організувало відправлення до США європейських емігрантів, які масово прибували із Росії 1881-1882 рр.³ Після виконання цього завдання Я.Клаузнер швидко ввійшов у контакт з Гамбурзькою компанією, і його агенатура розпочала агітацію серед українського населення краю. Дирекція фірми за кожного завербованого емігранта виплачувала агентові 5-6 ринських. Діяльність клаузнерівського бюро приносила компанії значні дивіденти. У 1885 р. на галицькому Поділлі без погодження з органами влади з'являється ще один агент фірми Г.Моравець. Однак через відсутність концесії він був заарештований у м.Склаті і отримав десять днів в'язниці.⁴ Поліції 1889 р. вдалося розкрити масштабні зловживання агентства Я.Клаузнера, що зуміло відправити за океан 6 тис. військовозобов'язаних. Афера вилася у так званий Вадовицький монстр-процес. Він тривав рік. На лаві підсудних опинилося 65 осіб.

Загалом наприкінці 80-х років «Гамбург-Американа» мала багато агентів на галицьких і буковинських землях. За повідомленням повітових старост, агентства компанії діяли в Сокальському, Снятинському, Скалатському повітах та у м.Ходорові. Тоді ж зацікавлення Східною Галичиною почала проявляти і Бременська компанія «Північно-Німецький Ллойд», її агентство «Фішер і Ріман» впродовж 1889-1890 рр. буквально наводило Галичину закликами емігрувати у США. З'являються також агітаційні матеріали й іншого агентства цієї фірми «Ф.Місслер». Діяльність агентства спонукала еміграцію за океан із Рогатинського повіту.⁵

З початком 90-х років у еміграційному русі зі Східної Галичини і Північної Буковини наступив справжній перелом. Він був пов'язаний змасовою еміграцією українського селянства у Бразилію. Європейські морехідні компанії втягнулися до боротьби за перехоплення якомога більшої кількості емігрантів для перевезення за океан.

Особливу активність проявляли італійські перевозні товариства. З різними штатами Бразилії вони уклали договори на постачання дешевої робочої сили. У Східній Галичині і Північній Буковині 1891 р. розгорнуло діяльність агентство Сільвіо і Людовіка Нодарі з італійського м.Удіне. За короткий термін агентство поширило численні агітаційні матеріали на Поділлі. Газета «Діло» писала з цього приводу: «Пропаганда еміграційна, яка перед кількома

місяцями з'явилася в Золочівським, панує тепер в Тернопільщині, а також в пограничних повітах Збаразьким і Скалатським». ⁶ Агентура братів Нодарі використовувала всі можливі методи для збаламучення селян. Як доповідав намісництву староста Бродівського повіту, «спритні агенти хочуть заохотити населення до масової еміграції, розпускаючи чутки, що цесарівна закупила землю в Бразилії для архікнягині Стефанії ⁷ і спроваджує туди галицьких і буковинських емігрантів, а особливо військовозобов'язаних, твердячи, що еміграція до Бразилії не підлягає покаранню». ⁸ Під впливом подібних розповідей і з огляду на нужденне становище селянства, Східну Галичину охопила еміграційна «гарячка». Намісник К. Бадені видав таємний раскрипт старостам, вимагаючи всілякими засобами присікати діяльність агентів. Та адміністративні заходи не зупинили еміграцію. Тим паче, що їм протистояли дії урядів країн імміграції. У 1892 р. бразильський уряд уклав контракт з іншою італійською «Компанією метрополітана» на постачання впродовж десяти років 1 млн. емігрантів з Європи. ⁹ Італійська агентура розгорнула ще шаленішу пропаганду на галицьких і буковинських землях. Особливо активно діяв генуезький агент А. Герголетт. Він організував широкую мережу субагентури у Золочівському, Бережанському, Перемишлянському, Бібрському повітах Галичини та Кіцманському повіті на Буковині. Переодягнений за селянина А. Герголетт сам обходив майже всю Східну Галичину. З метою заохотити селян до еміграції він видавав себе за архікнязя Рудольфа.

Агентство Ф. Місслера у свою чергу не поступалося перед італійською агентурою. Для еміграційної пропаганди Ф. Місслер почав використовувати самих емігрантів, яким доручав перед від'їздом до Бремену розповсюджувати агітаційні матеріали. Так, узаарештованого за намір емігрувати у США селянина О. Кравчука з с. Шили Збаразького повіту поліція конфіскувала п'ять брошур і корабельний квиток, десять екземплярів плану подорожі, чотири листи до селян. ¹⁰

Між агентурою різних товариств велася завзята боротьба, що іноді переростала у криваві сутички. ¹¹ Особливо жорстокою була конкуренція між англійськими і німецькими компаніями. З метою усунути сильного конкурента в особі англійської «Лінії Кунарда», німецькі товариства 1892 р. уклали угоду з голландським «Голланд-Америка» і бельгійською «Лінією Червоної Зірки» про поділ сфер впливу та єдину таксу для перевезення емігрантів. ¹² Сторони, які підписали цю угоду, створили «Північно-Атлантичний Союз», або «Континентальний Пуль». Між конкурентами почалася так звана «тарифна війна». ¹³ Її перебіг мав певною мірою вплив на еміграцію, оскільки періодично знижувалася або підвищувалася вартість корабельних квитків.

Послаблення на деякий період позицій англійських морехідних компаній в Австро-Угорщині певною мірою розв'язало руки товариствам, що входили у «Континентальний Пуль». Останнім

була завербована і частина італійської агентури. Наприклад, агентство братів Нодарі стало працювати на «Північно-Німецький Ллойд». ¹⁴ Широкомасштабна агітація названих товариств спричинилася до вибуху вже згадуваної першої «бразильської гарячки» (1895-1897 рр.) у Східній Галичині та масової еміграції північнобуковинських селян до Канади.

У 1895 р. майже у всіх східногалицьких повітах діяла агентура тих чи інших компаній. Так, тільки агентство «Гамбург-Амерікани» «Лауді і Вайнштайн» мало агентів у Бучацькому, Тернопільському, Терехівському, Збарзькому, Станіславському, Жидачівському повітах. За кожного емігранта агентство виплачувало 16 крон. ¹⁵ Одночасно у Північній Буковині агітували за еміграцію в Канаду агентства «Кареш і Стоцький», «Ф. Місслер», «С. Нодарі» на користь «Північно-Німецького Ллойд». Для заохочення селян до еміграції агенти вдавалися до всіляких вигадок, нездійснених обіцянок, послуг. В одному із рекламних листів агентства «Кареш і Стоцький», поширеному у величезній кількості у Чернівецькому, Кіцманському, Сторожинецькому повітах на Буковині зазначалося: «В цьому році маємо намір встановити контакт з надзвичайно великою американською фабрикою годинників з метою набути великої кількості годинників (будильник в нікелевій оправі) для приятелів і співчуваючих. Так як довго вистачить запасу, ми готові вислати бажаним на їх ласкавий запит - даремно». ¹⁶

Агенти морехідних компаній у період «еміграційної гарячки» створили також чимало легенд про «заокенський рай». Найпоширенішою у Жидачівському повіті була розповідь про те, нібито «найдостойніший князь і наступник трону Рудольф», ¹⁷ не помер, а вигравши на лотерею Бразилію, закликає туди селян з Галичини, де вони дістануть землю і майно даремно». ¹⁸ На Поділлі поширилася чутка, що згаданий Рудольф «є претендентом на бразильський престол, а ті селяни, які емігрували в Бразилію раніше, готують коси, щоб стати на його стороні». ¹⁹ Водночас на Буковині агенти розповідали легенду про архікнягиню Стефанію, яка «виграла на лотерею Канаду і постановила там поселити бідних буковинських селян. З цією метою прислала вона в крайовий уряд 2 млн. гульденів для роздачі емігрантам на дорожні витрати». ²⁰

Зауважимо, що подекуди такі чутки мали певний успіх. Агентура перевозових товариств намагалася ввійти у довір'я селян, щоб спекулювати на цьому. Переселенців обраховували під час продажу шіфкарт, обміну грошей, мешкання у портових готелях тощо. По суті, перевезення емігрантів не мало ніяких гарантій. Газета «Діло», наприклад, наводила такий випадок з м. Анкони: «Агентство Саббадіні попало в колізію з італійськими властями і з товариствами корабельними, котрі, довідавшись, що його пасажери походять з Галичини, не прийняли їх на вільний переїзд. Агентство лопнуло, загарбавши від наших селян великі гроші «на вічне віддавання». ²¹

Не справдилися надії емігрантів і на обіцянки агентами «рай» в Бразилії. Розчарований селянин з Мостів Великих, що на

Львівщині, і Шипка у листі до батька писав: «Закликаю вас, коханий тату, десятому заказуйте, щоби не слухав агентів і не вибирався до Бразилії. Отака страшна біда, що люди діти свої продають. Ділом ліпше бути в Галичині». ²²

Домагаючись тільки прибутків, деякі морехідні компанії не турбувалися про спеціальне обладнання кораблів. За свідченням пасажирів, на пароплавах італійських товариств панувала антисанітарія. В умовах далекої подорожі, під 40-градусною спекою це мало, як правило, фатальні наслідки. «У Ріо-де-Женейро прибув італійський корабель «Аттівіта», - писала газета «Гачичанинь», - який 8 грудня 1895 р. залишив генуезький порт, перевозячи 1536 емігрантів із Австрії. Під час подорожі померла одна жінка і 32 дітей». ²³ Таких прикладів було чимало. Не в кращому стані перебували і портові готелі Генуї. При великому напливі емігрантів люди тижнями чекали пароплава під відкритим небом. Особливо несприятливі умови були у м. Удіне, де збиралася величезна кількість емігрантів із Східної Галичини і Північної Буковини. Професор В. Брухнальський так описував український еміграційний табір у цьому місті: «Розпука крайня, що вже перейшла границі байдужості, сіла по всіх лицях, а якби хто подумав, що то тільки моральна мука, помилився би дуже. Жерелом тої трупної байдужості є - голод. До 100 діточок ссе конвульсивно зів'ялі груди матерей, голодних від кількох неділь; старші діти анемічні як після сильного утоку крові. Більша частина їх як закамелілі, сям там кількालітня дитина сидить побіч задуманої матері, в'ється як на вугіллю - із голоду, деінде здавалося би, що то розпушена дитина, котрій відняли забавку, а вона б'є ніжками до землі і заходиться від плачу, бо хочеться їй - хліба». ²⁴

Заради об'єктивності зазначимо; дещо інакше розглядалося еміграційне питання у німецьких корабельних компаніях. Так, «Північно-Німецький Ллойд» володів сучасними кораблями на зразок «Кайзер Вільгельм», а «Гамбург-Америка» - «Бісмарк». ²⁵ На ці товариства припадала значна кількість емігрантів із Австрії та більшість зі Східної Галичини і Північної Буковини. У 1897 р. цими компаніями перевезено за океан 15161 австрієць». ²⁶ Через десять років ця цифра досягнула 112949 осіб. ²⁷ У портах Бремена і Гамбурга товариства мали сучасні еміграційні готелі відповідно на 6112 і 5000 місць. ²⁸ Звичайно, суперниками таких потужних фірм на європейському континенті і могли бути тільки англійські перевозові товариства на чолі з «Лінією Кунарда». У 1895 р. боротьба між ними через емігрантів знову продовжилася, і тільки після трилітньої запеклої конкуренції підтриманий німецьким урядом «Континентальний Пуль» та англійські морехідні компанії підписали угоду, згідно з якою сферою діяльності бременської та гамбургської фірм разом з іншими країнами стала також Австро-Угорщина. ²⁹

Агентства «Північно-Німецького Ллойду» і «Гамбург-Американської Лінії» почали діяти на галицьких і буковинських

землях, немов у власній вотчині. Головні зусилля агентства спрямовували на агітацію населення за еміграцію в Канаду, США, Аргентину і частково в Бразилію. З огляду на це мережа субагентури у Східній Галичині та Північній Буковині стала практично всеохопною. Агентами були вчителі, службовці повітових рад, вчителі, поліцаї. Староста Дрогобицького повіту повідомляв намісництво, що «гмінний писар Г. Дідик, незважаючи на заборону, продовжує займатися агітацією за еміграцію в Канаду». ³⁰ Траплялися випадки, коли субагенти одночасно працювали на декілька компаній, розповсюджуючи їх корабельні квитки. За повідомленням командира жандармського поста у м. Заставній Кіцманського повіту, житель с. Дорошівці Л. Галперн обслуговував агентства «Ф. Місслер» і «Карлсберг». Перше належало бременській фірмі, друге - гамбургзькій. Він отримував винагороду одноразово від двох компаній. ³¹ Така діяльність агентури дала свої плоди. Тільки впродовж 1897 р. з Кіцманського повіту в Канаду емігрувало 1047 осіб. ³²

Загалом на території Східної Галичини і Північної Буковини наприкінці XIX ст. діяло 21 концесіоноване еміграційне агентство. На службі у нього перебувало 10 тис. субагентів. ³³ Як засвідчують архівні матеріали, найбільша кількість нелегальних агентів працювала на Ф. Місслера. Його агентство здобуло сумну славу посередника у торгівлі «живим товаром». Через нього проходила половина східногалицьких і північнобуковинських емігрантів. За кожного пасажера «Північно-Німецький Ллойд» виплачував агентству 15 марок комісійних. Валовий дохід агентства становив 1 млн 160 тис. марок щорічно. ³⁴ «Незалежно від функцій еміграційної контори, - повідомляв російський консул у Бремені, - агентство Місслера ще займається банківськими операціями і переказами грошових сум, які пересилають американські поселенці залишенням на батьківщині сім'ям. ³⁵ Без сумніву діяльність агентства мала важливе значення для спрямування еміграційного потоку через Бремен. Однак воно стало настільки сильним, що повністю вийшло з-під контролю компанії. Про це було відомо російському консулові, який в одному з донесень писав: «Місслер буквально тримає Сенат у своїх руках, погрожуючи при найменших труднощах перенести контору в Гамбург». ³⁶ Щораз знахабніліше поводилася місслерівська агентура у Галичині і на Буковині. Староста Підгаєцького повіту доповідав намісництву: «Агент Ф. Місслер з Бремену розіслав до керівників гмін разом з проспектами, оголошеннями і фотографіями своєї особи надзвичайно грамотно складену відозву. А в гміну Горожанка надіслав, понад то, поштою годинник з своєю фірмою, просячи помістити його в гмінній управі, так, щоб кожний міг прочитати його адресу». ³⁷

Агенти цієї контори розповсюджували квитки на кораблі «Ллойд» тільки до вигідних для компанії міст, тобто до США, куди «Ллойд» мав свої лінії. Таким чином, Ф. Місслер дуже впливав на напрямки еміграції. У 1897 р. він за домовленістю з бавовняними

плантаторами завербував партію галицьких селян у Техас і Джорджію, де їх чекала доля невільників. Ще в трагічніше становище попали 34 емігранти з Боршівського повіту, завезені на Гавайські острови. Одна тільки подорож від Бремену до Гонолулу тривала чотири місяці.³⁸

За численні зловживання австрійський уряд намагався притягнути Ф. Місслера до відповідальності. Однак ці намагання не принесли жодних результатів. Віденська адміністрація, боячись погіршення відносин з Німеччиною, навіть не позбавила «Північно-Німецький Ллойд» концесії на Галичину і Буковину.³⁹ Такий кінець цієї справи фактично означав згоду урядових кіл на подальше визискування бездоленого населення.

Якщо Бременська компанія володіла концесією на діяльність своєї агентури в Австрії, то агентство «Нодарі» діяло тут тільки для власної вигоди, допускаючи не менших злочинів, ніж Ф. Місслер. Починаючи з 1897 р., агенти С. Нодарі щорічно завербовували 30 тис. осіб. Чимало з них походило зі Східної Галичини та Північної Буковини.⁴⁰ У 1901 р. С. Нодарі разом зі співником В. Сідальником були заарештовані. На судовому процесі, що відбувався у Львові, оскарженим пред'явлено звинувачення у порушенні закону «Про недозволене ведення еміграційної пропаганди». Як з'ясувалося, агенти не тільки організували широку мережу субагентури, та величезними тиражами розповсюджували агітаційні матеріали, а за відповідну винагороду навіть публікували заохочувальні до еміграції статті у буковинській газеті «Селяни». Редактор газети Г. Савчук за кожну інформацію, вміщену в тижневику, отримував 100 корон.⁴¹ Суд визнав С. Нодарі винним і засудив його до трьох місяців арешту і 500 корон штрафу, а В. Сідельника, котрий за п'ять років агітації «заробив» 30 тис. корон, на чотири місяці ув'язнення і 100 корон штрафу.⁴²

Початок ХХ ст. ознаменувався новим стрімким наростанням конкурентної боротьби між морехідними компаніями, яке призвело до відкриття на галицьких і буковинських землях агентств англійських та канадських товариств. Суть боротьби зводилась до того, що 1901 р. американський мільярдер П. Морган здійснив спробу сконцентрувати великі морехідні компанії світу і створити міжнародний пароплавний трест. Йому вдалося придбати акції двох американських компаній, бельгійської «Лінії Червоної Зірки» і трьох англійських. Так утворився американо-англійський корабельний синдикат.⁴³ Морган намагався також придбати акції німецьких компаній і англійської «Лінії Кунарда», однак це йому не вдалося. Тоді між моргановським синдикатом і названими товариствами розпочалося змагання у зниженні цін на корабельні квитки. Справа дійшла до того, що міжпкладаві пасажирів платили за переїзд із Європи в Америку 88 корон, при звичайній вартості квитка 185-195.⁴⁴

Одночасно запекла боротьба відбувалася між німецькими та англійськими компаніями. Перші були у виграшному становищі,

оскільки весь еміграційний потік з Галичини та Буковини йшов через територію Німеччини. Емігрантів, котрі мали квитки на англійські кораблі, німецька поліція затримувала і заставляла купувати «шифкарти» на бременські та гамбурзькі пароплави. У тарифну війну були втягнуті уряди відповідних країн. У 1903 р. компанія «Кунард» уклала договір з урядом Австро-Угорщини на перевезення емігрантів в Америку, відкривши лінію Трієст-Фіуме-Нью-Йорк. Віденська адміністрація також надала «Кунард» концесію на організацію еміграційних агентств у Галичині та на Буковині,⁴⁵ що було серйозним ударом для німецьких товариств. У відповідь на це бременська і гамбурзька компанії 1904 р. підписали договір з австрійською «Аустро-Амерікана», збільшивши її акціонерний капітал до 15 млн. корон, зберігши взамін за собою право перевезення емігрантів із Північної Австрії, включаючи галицькі та буковинські землі. Ця угода дала змогу на перших порах австрійській компанії розпочати активну діяльність і відкрити агентства у всій Австрії. Однак згодом вона була підпорядкована німецькими фірмами і трималась виключно на іноземному капіталі.⁴⁶ Зате її агенатура плідно працювала на «Північно-Німецький Ллойд».

Після припинення «тарифної війни» агентства названих компаній розгорнули на території Східної Галичини і Північної Буковини небувалу за масштабами еміграційну пропаганду. Флагманом у її проведенні виступило краківське агентство «Аустро-Амерікани» «Гольдлост і Сплка», яке мало філіали у найбільших містах. «Внаслідок нечуваної агітації емігрують до Бразилії і Канади, - писала газета «Діло», - навіть середньо багаті люди, посідаючи маєток від 3 до 4 тис. ринських».⁴⁷

У зв'язку з економічною кризою у США 1907 р. почалася масова рееміграція українських заробітчан. Натомість агентура перевозових товариств розпустила у краї чутки, нібито «через пару місяців рух фабрик в США стане цілком відновлений», тому там потрібна велика кількість робітників. Це призвело до того, що агентство «Гольдлост і Сплка» на початку 1908 р. виявилось не в змозі забезпечити всіх бажаючих корабельними квитками і почало їх розповсюджувати на рахунок інших компаній.⁴⁸

Врешті-решт діяльність агентури спрямована на вербування емігрантів Галичини і Буковини, значною мірою спричинила вибух «другої бразильської гарячки», що тривала з 1908 до 1910 р. Не останню роль тут виконав і австрійський уряд, який «замість прийти з поміччю українським емігрантам, робив спроби, чи би не можна дечого заробити на них».⁴⁹ З його волі і за допомогою агентури «Аустро-Амерікани» у Галичині почалося вербування селян, призначених для роботи на будівництві залізниці Сан-Пауло-Ріо Гранді-ду-Сул. Уже в червні 1908 р. перша група галичан з 278 осіб відправилася у Бразилію, де їх чекало чергове розчарування.⁵⁰ Деякі емігранти, не витримавши жорстокого визиску й принижень, повернулася до рідного краю. Вони написали скарги на товариство «Аустра-Амерікана» і відіслали у намісництво.⁵¹

В краківській конторі компанії було проведено обшук, внаслідок чого виявилось, що її агентура обслуговувала майже всі концесіоновані в Галичині і Буковині перевозові товариства. У цей час боротьба між агентурою за емігрантів значно загострилася. Агенти одних компаній з метою компрометації інших 1909 р. буквально завалили намісництво анонімними листами. У них розкривалися зловживання різних агентств. Особливо гостро оскаржувалась діяльність бюро «Гольдлюст і Спліка». Однак воно і надалі продовжувало свою діяльність.⁵² В одному із виступів на сесії австрійського парламенту 1910 р. зазначалося: «Бідні хлопці, перед якими затаєно, що вони мусять мати 25 доларів аби дістатися до Канади, звернулися до суду, де обжалували «Аустро-Амерікану». Але задля некомпетентції суду справу програли і мушили ще заплатити кошти».⁵³

На початку 1911 р. між компаніями, що діяли у Східній Галичині та Північній Буковині, знову розпочалася конкурентна боротьба. Вона зумовлювалася намаганнями товариства «Канадська Тихоокеанська залізниця» домогтися права на перевезення емігрантів із Австрії до Канади. У 1912 р., окрім лінії з Ліверпуля й Антверпену, компанія дістала дозвіл від австрійського уряду на відкриття лінії Трієст-Канада.⁵⁴ З цього часу на галицьких і буковинських землях з'явилися численні агентства канадської компанії. Тільки у Чернівцях їх було чотири, окрім того, вони існували в Підволочиську, Львові, Гусятині, Новоселиці, Бродях.⁵⁵ Серед чернівецьких агентств особливо вирізнялося бюро «Р. Сірецький і Спліка». Воно проводило агітацію не тільки на Буковині, а й на Покутті.⁵⁶ Маючи право перевозити галицьких і буковинських емігрантів лише з Трієсту, агенти товариства значну їх кількість направляли через Антверпен. Одна з газет з цього приводу повідомляла: «Обманство практиковано в той спосіб, що наших селян означувано за росіян, та не ведено їх на Трієст, де відбувається строга контроля військових пасів; але на Антверпію, де такої контролі немає».⁵⁷

За короткий термін агентства компанії навіть зуміли залучити до агітації старост Гусятинського і Рава-Руського повітів.⁵⁸ Однак під тиском німецького уряду Австрія невдовзі позбавила канадське товариство концесії, а пізніше були розкриті зловживання його агентури. Виявилось, що і ця компанія практикувала відправлення до Канади військовозобов'язаних. В умовах наближення першої світової війни це викликало в Австрії небувалий скандал. В усій Східній Галичині та Північній Буковині прокотилася хвиля арештів. Агентства були закриті. З'ясувалося, що й інші фірми, зокрема «Північно-Німецький Ллойд», допускалися зловживань. Тільки після переговорів директорів німецьких компаній з представниками австрійського уряду справа була закрита.

Взагалі морехідні компанії та їх агентура виконали значну роль в організації еміграційного руху зі Східної Галичини і Північної Буковини. Значною мірою діяльність компаній впливала на

масштаби еміграції, оскільки пропаганда численних агентств серед селянства попадала на сприятливий галицький і буковинський ґрунт. Водночас діяльність агентури перевозових товариств супроводжувалася постійними зловживаннями, це у багатьох випадках робило еміграцію хаотичною і стихійною. Загалом така діяльність переслідувала головну мету - наживу будь-якими способами за рахунок знедоленого населення, у тому числі українців Східної Галичини і Північної Буковини.

1 Чернышов В.Л. Морское соперников Англии и Германии//Рус. судоходство. 1914. № 11. с. 15

2 Маер М. Закарпатські українці на переломі століть// Жовтень і українська культура. Пряшів, 1986. С.49.

3 Gazeta Brodska. 1896. 16 stycznia.

4 Червоная Русь. 1889. 22, 23 июля.

5 ЦДА України м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2444, арк.19; спр.2445, арк.60; спр.2450, арк.143; спр.2453, арк.113; спр.2450, арк.113.

6 Діло. 1891. 27 верес.

7 Стефанія - архікнягиня, дружина наступника австрійського престолу Рудольфа.

8 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2458, арк.64.

9 Там само, арк.173; спр.2481, арк.91.

10 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2460, арк.131; спр.2469, арк.25, спр.2460, арк.63.

11 Бачинський Ю. Українська еміграція в З'єднаних Державах Америки. С.8.

12 ЦДА Російської Федерації ф.98, оп.1, спр.1630, арк.100.

13 Тудоряну Н.Л. Очерки Российской трудовой эмиграции периода империализма. Кишинев; 1986. С.119.

14 Діло. 1896. 10 серп.

15 Руслан. 1897. 23 верес.

16 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.7159, арк.23,40,46; арк.46, зв.

17 Рудольф (1858-1889) - австрійський архікнязь, престолонаслідник, син Франца-Йосифа, популярний серед українського населення Галичини. Покінчив життя самогубством.

18 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2470, арк.67.

19 Галичанинь. 1897. 7 сент.

20 Там само, 16 фебр.

21 Діло. 1897. 25 лют.

22 Діло. 1896. 21 черв.

23 Галичанинь. 1896. 17 фебр.

24 Народ. 1895. 15 мая.

25 Заметки о полудековой деятельности Северо-Германского Ллойда. Донесение вице-консула в Гамбурге Ф.Бросса//Сб.консульских донесений. СПб, 1907. Вып. 4. С.314.

26 Gazeta Lwowska. 1895. 10 lutego; Englisch.K. Opzit; S.20.

27 Pflugl R. Die überseeische österreichische Wanderung inden Jahren 1906 und 1907. Die Einwanderungsverhältnisse inden wichtigsten Staaten in diesen Jahren//Statistisch Monatschrft. XXXV. Brun; 1909. S.248.

28 Бачинський Ю. Українська міграція в З'єднаних Державах Америки. С.17.

29 Чернышев В.Л. Морское соперничество Англии и Германии. С.15.

30 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.71, спр.3, арк.7.

31 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.7159, арк.4.

32 Там само, спр.8385, арк.56.

- 33 Діло. 1913. 10 листоп.
- 34 Русское переселенческое движение через Гамбург и Бремен в 1900 г. из донесений министра-резидента в Гамбурге С.Арсеньева и консула в Бремене Л.Томашевского// Сб.консульских донесений. СПб, 19.. Вып.3. С.214.
- 35 Архів зовнішньої політики Росії /далі - АЗПР/, ф.11, департамент, оп.407, спр. 887, арк. 115.
- 36 Там само, арк.116.
- 37 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2484, арк.51 зв.
- 38 Толопко Л.Трудові українці США. Нью-Йорк, 1984. С.19.
- 39 Саго Л. Еміграція і політика еміграційна. S.93.
- 40 Галичанинь. 1901. 20 окт.
- 41 Там само. 17 окт.
- 42 Діло. 1901. 23 жовт.
- 43 Черньшев В.Л. Морское соперничество Англии и Германии. С.16.
- 44 Галичанинь. 1904. 16 июля.
- 45 Тудоряну Н.Л. Очерки Российской трудовой эмиграции периода империализма. С.121.
- 46 Щербатский А.И.Русская эмиграция в Соединенные Штаты// Изв. министерства иностр. дел. 1914. Кн.6. С.127.
- 47 Діло. 1905.15 черв.
- 48 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2489, арк.56; арк.56, зв.
- 49 Український емігрант. 1927. 10 груд.
- 50 Діло. 1908. 6 серп.
- 51 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2492, арк.58 зв.
- 52 Там само, спр. 5166, арк.37, 52, 61.
- 53 Діло. 1910. 14 вересн.
- 54 ЦДА Російської Федерації, ф.98, оп.1, спр.1630, арк.99 зв.
- 55 Нова Буковина. 1913. 19 жовт.
- 56 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.5998, арк.44.
- 57 Діло. 1913. 18 жовт.
- 58 Там само, 22 жовт.

4. ГРОМАДСЬКА ДУМКА У ПИТАННІ ПРО ЕМІГРАЦІЮ

Суспільне життя Східної Галичини і Північної Буковини наприкінці ХІХ- початку ХХ ст. характеризувалося виникненням нових або реорганізацією уже діючих політичних партій. У консервативному таборі країв найвпливовішою була польська партія так званих стаңчиків, що 1896 р. реорганізувалася у «неоконсервативний клуб». ¹ До нього тісно примикала партія галицьких «подоляків». Вона об'єднувала найреакційнішу частину великих землевласників. Позиції останніх повністю розділяла буковинська консервативна партія румунських та молдавських поміщиків на чолі з Я.Флондором і М.Мустанюю. ²

У 60-х роках ХІХ ст. українська буржуазія, поміщики, інтелігенти та клерикали східногалицьких і північнобуковинських земель утворили у свою чергу партію старорусинів («москвофілів») та

народовців.³ Їх влучно охарактеризував молодий і.Франко: «Основа обох наших партій одна і та сама, а різниця між ними чисто формальна. Чи одна має верх, чи друга, - для народу користь з того однака - ніяка. Але яка ж ся основа обох партій. Що се за ґрунт, на котрім вони виростили! Ся основа - се лібералізм, або радше буржуазні інстинкти, котрі зароджуються в нашій інтелігенції».⁴

Від 1890 р. реакційному консервативному табору протистояла «Русько-українська радикальна партія» (РУРП), яку очолили революціонери-демократи і.Франко і М.Павлик. Утворена 1890 р., ця партія опиралася переважно на селянство, вважаючи його головною рушійною силою революційного руху.⁵ Однак у середині 90-х років у ній почали проявлятися ліберальні традиції, що призвели до поступового відходу від неї і.Франка. У 1898 р. деякі радикали на чолі з Р.Яросевичем відійшли від РУРП, приєднавши до Української соціал-демократичної партії (УСДП), яка стала незалежною від польських соціал-демократів. Її очолили М.Ганкевич і С.Вітик. УСДП об'єднувала соціал-демократію Східної Галичини та Північної Буковини. Вона зробила значний внесок у боротьбу українських трудящих проти соціального і національного гноблення.⁶

Тим часом наприкінці ХІХ ст. у галицькому народівському таборі відбувався процес поляризації сил і утворення незалежних партій. Так, 1896 р. деякі народовці на чолі з О.Барвінським утворили партію «Русько-католицький союз». Вона пізніше почала називатися Християнсько-суспільною партією.⁷ У 1899 р. народовці й група радикалів за ініціативою М.Грушевського сформули Українську націонал-демократичну партію (УНДП), що виражала інтереси молодого галицької буржуазії, користуючись значним впливом у краї. До УНДП наприкінці ХІХ ст. тісно примкнула і радикальна партія, хоча вона продовжувала залишатися самостійною.⁸ У свою чергу москвофіли 1900 р. об'єдналися в «Русско-национальную партию» (РНП).

Процес утворення партій на Північній Буковині відбувався дещо повільніше, ніж у Східній Галичині. Тільки 1904 р. народовці краю утворили націонал-демократичну партію. З її лівого крила 1907 р. вирізнялася Українська радикальна партія, яка підтримувала позиції близької до галицьких радикалів. У 1908 р. УНДП Буковини почала називатися Українською поступовою партією. Очолили її головний комітет великий землевласник Микола Весилько та професор Степан Смаль-Стоцький.⁹

У діяльності названих політичних партій проблеми, пов'язані з українською трудовою еміграцією, посідали значне місце. Ставлення до еміграції залежало від політичного характеру партії та її місця у суспільно-політичному житті. Так, «станчики», «подоляки» і буковинські консерватори, виражаючи інтереси панівних кіл, намагалися будь-що зупинити еміграцію і не зважали на її соціальну природу. Москвофіли, по суті «п'ята колона» російського царизму, прагнули використати цю проблему в

політичній пропаганді і боротьбі проти політичних противників, зокрема австрійських влад. Натомість народовці, приділяючи еміграції велику увагу, мали на меті посилити свій вплив на маси. Щодо радикалів Франкової доби і соціал-демократів, то вони вбачали в еміграції соціальне зло, викликане існуючими в Австро-Угорщині порядками.

Вже у другій половині 80-х років XIX ст. українська заробітчанська еміграція стала проблемою, уникнути якої не могла жодна політична партія. Хоч еміграційний потік обмежувався незначними групами селян, котрі на заробітки направлялися у Румунію, Бессарабію, на Волинь та в Північну Америку. Однак такий стан викликав негайну реакцію польських поміщицьких партій.¹⁰ «Станчик» В.Хотковський заявив 1886 р. в австрійському парламенті: «Нехай бідні емігрують до Америки, якщо у них немає достатньо землі. Вистачить, коли одна чверть буде магна, а решта три чверті хай гинуть, як черви в картоплі».¹¹ Хоч подібні заяви відображали певні думки польського панства, однак вони зовсім не відповідали економічним інтересам шляхти. Через це правляча верхівка здебільшого була проти еміграції. Так, 1887 р. відбулися численні арешти селян Збарзького та Тернопільського повітів за намір виїхати в Росію.¹²

В цей час зацікавилися еміграційними процесами й українські партії народовців та старорусинів. Народовська газета «Діло» почала регулярно публікувати дописи на еміграційну тематику. Натомість, у старорусинських (москвофільських) колах визрівала ідея шляхом завуальної агітації відвернути селян від переселення за океан і «каналізувати» еміграційний потік в Росію, що відповідало б політичній платформі партії. ініціатором цього плану виступив священник І.Наумович. Емігрувавши в Київ після «судового процесу О.Грабар» 1882 р., він дуже швидко знайшов прихильників у середовищі реакційних монархічних кіл Росії.¹³ На їх кошти І.Наумович 1891 р. купив на Кавказі 500 десятин землі, де планував поселити галицьких і буковинських емігрантів.¹⁴ Окрім названих земель, він мріяв придбати ділянки під колонії у Середній Азії, де, на його думку, галичани і буковинці могли б знайти «справжній рай». Ці ідеї І.Наумовича знайшли підтримку серед москвофілів у Галичині. Деякі галицькі старорусини з огляду на погіршення відносин між Росією та Німеччиною почали навіть агітувати за адміністративне виселення німецьких колоністів за межі Російської імперії. На їх думку, заповнити новоутворений вакуум можна було б галицькими емігрантами. Ось про що йшлося з цього приводу в одній з публікацій: «Стосовно місця для поселення в Росії наших галичан, а також інших слов'ян, то з погляду російських і взагалі слов'янських інтересів ними, тобто переважно галичанами, потрібно було б замінити нинішнє, вороже російській справі, німецьке населення південно-західних і південних російських губерній».¹⁵ Проте у прагненні реалізувати свої принципи через трудову еміграцію москвофіли діяли з оглядкою на Відень, боячись

викликати гнів австрійського уряду та Галицького намісництва. Їхня легальна політична пропаганда суворо дотримувалася принципу: «Ми за російського царя, але не проти австрійського цесаря». Ця теза знайшла підтвердження у позиції москвофілів щодо справи еміграції галицьких і буковинських селян в Росію 1892 р. Уже перші її прояви на Поділлі у серпні викликали небувале обурення польських партій, зокрема «подоляків», які опинилися перед загрозою втрати робочої сили для своїх господарств. Шляхта рішуче вимагала від намісника «багнетів для втихомирнення селян» і зупинення еміграції. Рупор реакції «Gazeta Narodowa» повідомляла: «Ненависть до панів дійшла до того рівня, що у деяких місцевостях на повний голос звучать заклики до різні «ляхів». ¹⁶ Безумовно, на війська для охорони кордону довго чекати не довелося ні в Галичині, ні на Буковині. А тим часом подільські шляхтичі звинуватили українських селян у всіх смертних гріхах, зазначаючи: «справ заробітків, справа хліба в еміграції українського населення до Росії не виконувала ніякої ролі». ¹⁷ У пошуках винуватців гарячкової еміграції польська преса почала нападати на старорусинів. Цього було достатньо, щоб останні зреклися політичних переконань, яким так ревно служили. У відповідь на статтю «Gazety Narodowej» «Загробні відголоски Івана Наумовича» «Галицкая Русь» писала: «Польські газети повинні би знати, що власне так звані москвофіли - принципові противники виселення руських селян із Галичини будь в Америку, будь в Росію». ¹⁸

Загалом ставлення москвофілів до еміграції селян у Росію 1892 р. засвідчило їх політичний конформізм. Водночас еміграція стала для них повчальним уроком. У майбутньому москвофіли були змушені шукати витонченіші шляхи для використання еміграції в своїй політичній пропаганді.

На протигагу москвофільським амбіціям галицькі та буковинські народовці дивилися на справу еміграції селян у Росію тверезіше і зуміли використати її для подальшої консолідації своїх сил. На сторінках їхньої преси були частково висвітлені причини еміграції, що повністю відповідали народовській теорії заперечення життєздатності шляхетського фільваркового господарства з його кріпосницькими атрибутами. ¹⁹ Народовці також дуже вдало відбивали наскоки верховодів польських партій на українське селянство, стверджуючи, що еміграція в Росію «се еміграція за хлібом, а головним агітатором єсть жолудок». ²⁰ Ставши на захист українського духовенства, звинуваченого у лояльному ставленні до еміграції в Росію, народовці зуміли значною мірою привернути священиків на свій бік. ²¹ Аргументованими були також їхні запити з приводу еміграції у Державній Раді, галицькому та буковинському сеймах. Окрім цього, народовські депутати розпочали критику на адресу правлячих партій у Галичині та Буковині. Характерним є виступ на засіданні буковинського сейму лідера народовців Є. Пігуляка. «Найдивніше і найчудніше пояснюють причини сеї еміграції деякі консерватори. Представляють вони, - сказав він, -

іменно русинів за якийсь рід циганів, якийсь рід кочуючих народів». ²²

Водночас народовці в міру свого соціального статусу не могли і не хотіли піднятися вище критики існуючих порядків і врешті-решт не висунули конструктивних проєктів для усунення причин еміграції, а розглядали її як явище «в економічному і політичному згляді дуже поважне, а для краю і держави шкідливе». ²³ Натомість галицькі радикали були найпослідовнішими в оцінці еміграції селянства у Росію 1892 р. на їх думку, зумовлювалися тим, що на етапі розвитку капіталістичних відносин «матеріальна нужда селян - з'явище цілком природне і кінечне. Лежить се вже в натурі теперішньої хлопської господарки - примітивної, старосвітської, при рівночасній господарці «двірській», веденій на лад чисто капіталістичний». ²⁴

Радикали виявилися єдиними зі своїх політичних партій, хто з усією повнотою висвітлив причини еміграції. Найважливішу роль в аналізі соціально-економічних реалій на українських землях без сумніву, виконав І. Франко. Він довів: «Головною і вирішальною причиною еміграції є нужда, матеріальне зубожіння і моральна занедбаність сільського населення». Для підтвердження цієї тези він наводив чисельні характерні факти, серед яких на перше місце висував пролетарізацію сільського населення і відсутність заробітків. «На Поділлі немає значних міст, які могли б ввібрати більші маси сільського пролетаріату, отже, селянинові не лишається нічого іншого як або на місці гинути з голоду і нужди, або йти в світ за очі з надією на крашу долю або й без надії». ²⁵

Розуміючи, що еміграція - природне явище, І. Франко вимагав створити товариство з крайовою і державною субвенцією, яке б мало на меті не безпосереднє заохочування людей до еміграції, не розпалювання еміграційного руху, а його регулювання, посередництво, надавання інформації емігрантам, вишукування для них заняття і певного заробітку в країнах, до яких вони емігрують, охорону емігрантів перед визиском під час подорожі і на чужині». ²⁶

Зауважимо, що радикали різко виступали проти репресій уряду стосовно емігруючих. З цього приводу радикальна преса помістила добірку статей, де засуджувала заклик реакційних польських газет «стріляти як пса» кожного, хто без дозволу емігрує. ²⁷

Прагнучи внести в справу еміграції селян елемент організованості, радикали практикували окликання селянських віч, присвячених еміграційним проблемам. Одне таке віче організували у Збаражі восени 1892 р. І. Франко, М. Павлик, С. Данилович, К. Трильовський. Однак коли про це стало відомим місцевому старості, зібрання зразу було розігнане. ²⁸

Принципових позицій щодо еміграції радикали дотримувалися аж до 1897 р. Проте коли піднялася хвиля еміграції у Бразилію і Канаду, радикали почали дотримуватися принципу «меншого лиха». Виступаючи перед народним вічем у Мостах Великих,

І.Франко закликав селян відмовитися від еміграції у Бразилію, а податися до Канади, де, на його думку, кліматичні умови сприятливіші для українців.²⁹ Така позиція правильна, оскільки зупинити еміграцію, що набула величезних масштабів, стало неможливо навіть за допомогою репресій.³⁰ Щодо впорядкування еміграції у Бразилію, то радикали намагалися використовувати сеймову трибуну, оскільки з 1895 р. мали три мандати у Галицькому сеймі.³¹ Т.Окенецький у цьому ж році вніс запит до намісництва з вимогою організації українських еміграційних товариств.³² Намісник К.Бадені, однак, залишив запит без уваги, вбачаючи головну причину еміграції у діяльності еміграційних агентів. Дотримуючись такого ж погляду, представники шляхти у сеймі Л.Пінінський і Т.Рутовський стали авторами так званого закону проти агентів, прийнятого 1896 р. У відповідь радикальна преса піддала цей документ нещадній критиці. І.Франко присвятив йому спеціальну статтю «Еміграційні агенти в Галичині», в якій обгрунтував відповідальність місцевої влади за розширення еміграційного руху. «Переслідування еміграції з боку властей, - писав він, - було найліпшим способом загнати зневірених людей у руки різних еміграційних гіен та кровопійців».³³ До речі, ця стаття була однією з останніх публікацій письменника, присвячених еміграційній тематиці, з якою він виступив від імені радикальної партії. Після його відходу від радикалів цій проблемі він приділяв значно менше уваги, а партійний загал відтоді у трактуванні еміграції почав плестися у хвості народовців. Останні до переселення селянства у заокеанські країни ставилися негативно. З кінця XIX ст. вони почали виношувати плани організації сезонної заробітчанської еміграції. Однак, не реагувати на еміграцію галичан до Бразилії було неможливо, і народовці щодо цього еміграційного напрямку зайняли тактику, вироблену ними стосовно еміграції галицьких селян в Росію 1892 р. Вже 1895 р. народовські посли внесли інтерпеляцію до Галицького сейму з приводу «бразильської лихоманки». Запит зробив А.Вахнянин. Документ був надзвичайно докладним, що засвідчує рівень обізнаності партійних лідерів у справах еміграції. Запит детально розкривав соціально-економічні причини еміграції. На перше місце серед них народовці висували низький рівень селян.³⁴

У кінцевому підсумку такий підхід зближував народовський табір із позицією галицької влади, оскільки він дуже логічно пояснював успіхи діяльності агенцій морехідних компаній. Газета «Діло» так само поєднувала воедино причину дій агентів і низьку освіту селян: «За найголовнішу причину гарячки еміграційної уважасмо справедливо несовісних агентів, котрі для власного зиску хитрими відозвами і найнеймовірнішими сплетнями та обіцянками малюють рай бразильський і манять туди темних і легковірних людей».³⁵ Щоправда, таких поглядів народовці дотримувалися недовго. Вже у червні 1896 р. на засіданні парламенту їхні лідери піддали жорсткій критиці «закон проти агентів».³⁶

Окрім цього, на адресу уряду було кинуте звинувачення, що його роль в еміграції зводилася лише до того, чи не емігрують особи, зобов'язані до військової служби.³⁷

Щодо еміграції в Канаду то на початковому її етапі галицькі та буковинські народовці ставилися до неї як до чергового лиха. Їхня преса вела цілеспрямовану кампанію з метою протидіяти еміграції селян у цьому напрямку. Газета «Свобода» рекомендувала селянам замість емігрувати «... братися до промислу і до торгівлі. Закладати верстати: шевські, ткацькі, столярські, ковальські. Закладати фабрики мила, ошугу, свічок. Орендувати млини, корчми, рогатки».³⁸ Водночас газета «Буковина» виступила проти будь-яких заохочувань до еміграції в Канаду. Проте, коли еміграція селян у Канаду розширилася до розмірів «народного лиха», народовці стали лояльніше ставитись до неї і навіть пропонували плани організації допомоги селянам. У зв'язку з цим 1901 р. буковинський депутат Є. Пігуляк вніс запит у Державну Раду з вимогою створити запомоговий фонду суми 20 млн. корон, призначений для «порятунку селян із зашморгу лихварів» і на закупівлю земель у краю та внутрішню колонізацію.³⁹ Але уряд вже вкотре поставився до цього байдуже.

Значимо, що галицькі та буковинські народовці протестували проти еміграції селян у Боснію і Герцоговину, це заохочувалося австрійським урядом.⁴⁰ Водночас москвофіли після «еміграційного синдрому 1892 р.» дотримувалися думки, що Боснія і Герцоговина, як і Росія є раєм, придатним для колонізації галицькими і буковинськими селянами. Взагалі у період «бразилійської лихоманки» позиція москвофільства щодо еміграції та емігруючих селян стала дуже близькою до позиції офіційної влади і реакційних польських партій. У 1895 р. поміщик-старорусин з Бібрського повіту в зв'язку з масовою еміграцією селян у Бразилію писав: «Вправді до цієї еміграції являються охочими одні лінивці, п'яниці, нероби і бродяги, яким слідувало би побажати шасливої дороги, так як з їх виходом зменшилися би в судах на половину карні справи, а жандармерії клопоти».⁴¹ Ось так «співчували» безвихідному становищу селян ті, хто закликав «молитися і трезвитися». Такі старорусинські знавці еміграційного питання, як священник Г. Третяк намагалися з'ясувати причини еміграції трудящих верств населення. Згаданий священослужитель доводив: «Кожний священник на великому господарстві, особливо старий і німецький, із задоволенням прийняв би якого старшого чоловіка із середовища селян на управляючого господарством і добре заплатив би, але рішуче такого не може знайти, хоча кандидатів в Бразилію є достатньо. А якщо і знайдеться кандидат на управляючого господарством, то або лінивець або п'яниця».⁴² Такі висловлювання й узагальнення осуджувала й буржуазна преса.⁴³ Не випадково навіть москвофіли відкрито стали на захист земельних магнатів під час селянських страйків 1902 р.⁴⁴ У зневазі до заокеанської еміграції старорусинські лідери дійшли до того, що почали вважати емігрантів

«поширювальниками соціалістичних ідей». В одному з дописів «Галичанина» зазначалося: «Еміграційні байки, й агітація поширюють пагубні принципи соціалізму, неохоту до праці і зарібку, впокують ненависть до імущих станів і навіть в сім'ях породжують незгоди». ⁴⁵

Поставити на одну сходинку трудову еміграцію і соціалізм прагнули також польські та румунські реакційні партії на галицьких і буковинських землях. Ці два протилежні поняття були для них ненависні однаковою мірою. Тому еміграційні віча, які організовували радикали на Поділлі, шляхта безжалісно розганяла. Польська реакція домагалася також від намісництва дозволу на арешт окремих радикалів. У веденні еміграційної пропаганди преса «подоляків» звинуватила Л. Турбацького, ⁴⁶ котрий виступав за співпрацю між радикалами і соціал-демократами. Поліція встановила нагляд за організатором відправлення першої групи галицьких емігрантів до Канади О. Олеськівим. ⁴⁷ Всілякими засобами «станчики» і «подоляки» намагалися не допустити визнання того, що в основі еміграції знаходяться соціально-економічні реальності та причини. Відповідальність за еміграцію вони хотіли покласти на дії радикалів і схильність селян до мандрів. У розпалі першої «бразильської лихоманки» розлючений намісник поміщиків Поділля Є. Сангушко заявляв: «Еміграційний рух хочу здушити за всяку ціну. Хлоп мусить лишитися в краю, бо тут йому зовсім не так зле. Тільки соціалісти та радикали баламутять хлопів; вони доти співали їм про їх нужду, аж поки люди не повірили в те і не почули відрази до тутешніх відносин». ⁴⁸

За умов поширення еміграційного руху реакційні партії були змушені змінювати методи протидії еміграції. Вони і влада почали практикувати всілякі наради з участю представників усіх політичних угруповань. Показовою була нарада, скликана 1900 р. президентом Буковини бароном Бургіньйоном, який одночасно був лідером консервативної партії. Газета «Буковина», коментуючи хід наради, писала: «Наші послы звернули увагу на еміграцію ще тоді, коли вона тільки зародилася. Але її голос визвав тоді тільки зухвалу замітку М. Мустаци, що крикнув: «Емігрантів - геть з краю». ⁴⁹ У кінцевому підсумку наради не змінили ситуації, оскільки не змінювалася і соціальна природа австрійських, польських, румунських і інших великих землевласників та їх реакційних союзників.

На початку ХХ ст. суспільна думка у питанні про еміграцію зазнала певних змін. Це було викликане передусім перетвореннями і зрушеннями, які відбулися у рядах політичних партій. На цей час замість старих розгалужених структур виникли консолідовані політичні організації з відповідними програмами в аграрно-селянському питанні. Крім цього, зацікавлення еміграцією стали проявляти українські соціал-демократи і християнсько-соціальна партія. Зауважимо, що головним чином суспільна думка на цьому етапі зосереджувалась довкола сезонної заробіткової еміграції

українського селянства, яка за чисельністю значно перевищувала постійну. Справа її спрямування повністю перебувала в українських націонал-демократів. УНДП з початком ХХ ст. була найвпливовішою українською партією у Галичині. Тому не випадково польська реакція на чолі з «подоляками» свої напади спрямовувала здебільшого проти неї, у тому числі й проти її позиції у справі сезонної еміграції. Щоправда, умови протистояння були нерівними, оскільки польська шляхта володіла монополією на владу в краї. Однак в умовах «куцої» австрійської конституції протистояння було можливе.

Після селянських страйків 1902 р. лідери УНДП з метою відвернути соціальні конфлікти і виконуючи вимогу своєї програми, почали активно виступати за організацію сезонної еміграції галицьких селян в Німеччину.⁵⁰ З цього приводу газета «Діло» писала: «Народний комітет, бажаючи, з одної сторони, охоронити наших селян на будуче від тих прикрих наслідків, які при звисних галицьких відносинах в разі страйкової боротьби на них спадають, а з другої сторони, бажаючи вказати нашим селянам наскрізь мирний і не викликаючий острих форм соціальної боротьби спосіб поліпшення економічного біту, дав ініціативу заробковій еміграції, розслідуючи заробкові відносини в Німеччині, популяризуючи думку такої еміграції серед руського селянства».⁵¹ Вже перші спроби сезонної еміграції призвели в стані польської реакції до неприкритого обурення. Їхня преса всіляко почала доводити згубність заробітчанства для українських селян, описуючи картини жахливої експлуатації у Пруссії.⁵² Відповідаючи на це, галицька газета «Діло» писала: «Польська шляхта доказує, що в Німеччині заробітки гірші, - ніж в «благословенній Галичині», а ціла ватага польських агітаторів кинулася з брехнями між наш нарід, щоб задержати його від еміграції».⁵³ Однак і сезонну еміграцію зупинити було неможливо. Тоді польська реакція від газетної тріскотні, крикливої пропаганди перейшла до відкритої силової протидії. Намісництво почало один за одним видавати циркуляри старостам і з вказівками заарештувати агентів, «видавати робітничі книжки тільки на основі існуючих приписів, мобілізувати духовенство на антиеміграційну роботу».⁵⁴ Під впливом цих розпоряджень у всій Східній Галичині прокотилася хвиля арештів і зловживань місцевої влади. Старосту у Коломиї в червні 1903 р. заарештувало десятеро селян, котрі їхали на заробітки до Німеччини, і тримало їх тиждень у в'язниці. Подібні випадки мали місце у Гусятині, Рогатині, Городенці, Калущі.⁵⁵ Не залишилася осторонь і поліція. Вона розпочала переслідування націонал-демократів і всіх, причетних до еміграції. Однак залякати лідерів УНДП місцева влада не могла. Заробіткова еміграція відбувалася на основі розпорядження міністерства внутрішніх справ 7 березня 1903 р.⁵⁶

Спроби звинуватити лідерів УНДП у веденні еміграційної пропаганди виявились безуспішними. На додаток преса УНДП публікувала дописи про жахливе становище українського селянства,

доводячи, що для них єдиним виходом є заробіткова еміграція і поляки не повинні їй протидіяти. Ось що повідомляє з цього приводу газета «Свобода»: «Руські хлопи, тому не йдуть до Прус, бо не хочуть його туди пустити ті, котрі хочуть, аби руський народ жив вічно в нужді і темноті. Ті вороги не хочуть, аби руський народ пізнав, що десь в світі є ліпший лад, як у нас, ті вороги не хочуть, аби руський народ заробив гроші, бо вони хочуть, аби ті гроші заробляв поляк». ⁵⁷ Все це відповідно формувало українську громадську думку і заохочувало еміграцію на заробітки. У м. Нойберуні 1904 (Сілезія) було організоване українське бюро посередництва праці, що сприяло заробітчанській еміграції. У тому ж році вона досягнула 40 тис. осіб. Це зумовлювало підвищення вартості сільськогосподарської праці у Галичині, чого найбільше боялася польська шляхта. ⁵⁸ «Gazeta Narodowa» звинуватила націонал-демократів у тому, що за кожного заробітчанина вони отримують 3 марки від пруських роботодавців». ⁵⁹ У відповідь преса УНДП писала: «Польські газети казяться! Казяться, бо довідалися, що від Нового року до кінця марта через Нойберунське бюро пішло до Німеччини на роботу звиш 40 тис. українських робітників». ⁶⁰ У наступні роки кількість емігрантів продовжувала зростати - її не могли вже зупинити жодні циркуляри намісництва і переслідування поліції. Такий розвиток подій тривав аж до початку першої світової війни.

У 1905 р. подільська магнатерія почала виношувати ідею організації переселення польських селян із Західної Галичини на Галицьке Поділля, щоб поповнити ними нестачу робочої сили. ⁶¹ Офіційна польська преса поливала брудом українських селян. Намісник А. Потоцький обіцяв влаштувати українцям «янове Берестечко». Все це викликало відповідну реакцію націонал-демократів у пресі. «Польські власті в краю роблять все, щоби руського робітника до Прус не допустити, - писала газета «Діло», - очерняючи його як лінивця і в особистих зносинах та пресі, того робітника, котрий платив за мачуху Польщу своєю кров'ю і працею турецькі гарачі, того робітника, що своїм кровавим потом годував польську шляхту, давав гроші на розгульне життя по цілій Європі». ⁶²

Позицію у питанні заробіткової еміграції подібну до УНДП займали і радикали. Вони навіть організували 1907 р. так звану «хлопську канцелярію», яка разом з «Народним комітетом» давала селянам відповідну інформацію про умови сезонної еміграції. Радикальна преса, висловлюючи невдоволення еміграцією у США і Канаду, закликала до сезонної еміграції у Німеччину: «Збирайтеся отже, добрі люди, до Прус чим борше, бо ті, що прийдуть борше, дістануть ліпші контракти; не підете ви, то підуть інші народи і заробленим грошем будуть від вас викупувати землю, котрої у вас і так не багато». ⁶³ Лідери РУРП нещадно критикували дії намісництва, якими воно намагалося зупинити еміграцію. Характерна реакція радикалів на розпорядження намісника

М.Бобинського ввести паспорти для сезонних емігрантів. «У сім своїм указі, - зазначав «Громадський голос», - пан намісник поставив побіч себе робітника, якого гонить з краю нужда, - з панком, що їде до Парижа чи Монте Карло програти в карти гроші, які злупив тут в краю з бідного хлопа». ⁶⁴

Протилежну до УНДП і РУРП позицію щодо сезонної еміграції займала Russkaja національна партія («москвофіли»). Взявши з 1902 р. курс на відкрити підтримку польської шляхти, «москвофіли» загалом схвально поставилися до спроб намісництва приборкати сезонну еміграцію. З організацією 1904 р. націонал-демократи Нойберунського бюро лідери РНП розпочали відкриті нападки на нього, спрямовуючи вістря критики проти УНДП загалом. Вони намагалися організувати відправку селян на заробітки через підконтрольне їм магістратське бюро посередництва праці у Львові. ⁶⁵ Коли ж це не забезпечило бажаних результатів, «москвофіли» вирішили скомпроментувати бюро у Нойберуні перед громадською думкою. З цією метою у Німеччину в березні 1906 р. вирушив редактор «Галичанина» О.Марков. У дописах, які публікувала москвофільська преса, він не оминув можливості характеризувати заробітчан з Буковини як «покидьків чернівецького пролетаріату». ⁶⁶ На адресу бюро Марков закинув звинувачення, що воно посилає людей на такі роботи у шахти. Діяльність бюро загалом він характеризував як дуже негативну. «В минулому році, - писав О.Марков, - бюро те було самостійним, а так як керівники його наділи німцям і скомпроментували себе перед громадською думкою, то німецький уряд перейняв тепер згадане бюро в своє управління, а так зване українське бюро перейменувалося в агентство центрального німецького бюро». ⁶⁷

Ці та інші подібні факти наглядно засвідчили намагання «москвофілів» використати трудову еміграцію для боротьби проти політичних противників. Зрештою, вони відробляли і царські срібняки.

Деякий час близько за поглядами до москвофільської була християнсько-соціальна партія, очолена О.Барвінським і А.Шептицьким. «Наші народні провідники, - писала газета «Руслан», - замість стягти на страйкуючих селян військові асистенції та судові кари, вказують їм спосіб близького заробітку і ширшого світогляду в заробітковій еміграції». ⁶⁸ Значну увагу партія звертала на те, щоб еміграція не захитала віру і моральність, особливо ж у дівчат, що вибираються на заробітки без надзору родичів, або старших осіб». ⁶⁹ Провідні діячі ХСП, зокрема А.Шептицький, докладали значних зусиль для захисту інтересів Греко-католицької церкви. Так, 1902 р. Галицький митрополит відвідав українські колонії у Боснії та Герцоговині і домігся від Риму призначення «для босанських русинів генерального вікаря в особі ректора духовної семінарії доктора Й.Жука». ⁷⁰ У 1910 р. з нагоди свхарестичного конгресу в Монреалі Шептицький побував в українських поселеннях США і Канади. ⁷¹

Починаючи з 1906 р., ставлення ХСП до заробітчанської еміграції дещо змінилося, а її лідери почали підтримувати УНДП, чим викликали крайнє невдоволення польської шляхти.⁷²

Проблема еміграції українського селянства була актуальною і в діяльності соціал-демократів Східної Галичини та Північної Буковини. Вже 1899 р. буковинські соціал-демократи намагалися з'ясувати причини еміграції. Їхня преса писала: «Селянин дуже ясно і чітко бачить свою загибель. Він вважає, що замість того, щоб полатковий відділ і лихварський банк мали продавати його землю, це зробить він сам, щоб їхати на чужину. Принаймні там йому блимає промінь надії».⁷³ Так само галицька соціал-демократія гостро критикувала дії влади спрямовані на зупинення еміграції. «Університетський професор Т.Пілят, що є рівночасно шефом статистичного бюро при Відділі краєвм, домагається статистики еміграційного руху. А інший посол шляхетський Я.Гупка радить закладати бюро посередництва праці при виділах повітових і то на те, шоби тоті бюро здержували рух еміграційний», - повідомляла газета «Воля».⁷⁴

Проте еміграційна тематика не посідала значного місця у діяльності УСДП, оскільки ця партія більше зусиль спрямовувала на роботу серед міського пролетаріату. Тільки з 1906 р., тобто після прийняття аграрної програми, проблема трудової еміграції опинилася в центрі уваги УСДП.⁷⁵ У 1907 р. лідер галицьких соціал-демократів, депутат Державної Ради С.Вітик зробив запит до президента-міністрів з вимогою, щоб уряд взяв під опіку галицьких емігрантів, які піддаються визиску пруськими поміщиками.⁷⁶ Такої лінії УСДП дотримувалась й надалі, публікуючи численні матеріали та дописи про становище заробітчан у Пруссії та Саксонії. «Крім грошей, - зазначала преса, - дістають робітники також поживу в натурі, котрої після визнання сілезької асекурації замало є, аби з неї вижити, а забагато, аби при ній вмерти».⁷⁷ Така позиція знайшла розвиток на Третьюому конгресі УСДП у травні 1909 р. На ньому з великим рефератом «Справа еміграції» виступив Ю.Бачинський - відомий знавець еміграційної проблематики.⁷⁸ У прийнятій резолюції з'їзду партія висувала пункти вимоги: домагатися закону, який рішучо забороняв би імміграцію штрейкбрехерів та законтракованих робітників; домагатися, щоб парламент розглянув питання про прийняття закону в охороні емігрантів. Таке розуміння потреб емігруючих селян висувало УСДП на провідній позиції серед усіх політичних партій Східної Галичини і Північної Буковини.⁷⁹ Соціал-демократи доклали всіх зусиль для втілення рішень III конгресу в життя. З особливою енергією у вирішенні цих непростих проблем працював С.Вітик, що засвідчує його неодноразові виступи на засіданнях Державної Ради.⁸¹

Трудова еміграція 1890-1914 рр. була однією з центральних проблем суспільному житті Східної Галичини і Північної Буковини. В її оцінках перехрещувалися позиції різних політичних партій. Це

додавало проблемі додаткової гостроти і актуальності. Водночас вона перетворювалася у загальнодержавну. Її розв'язання, з одного боку, вимагало докорінних економічних змін і нововведень, на що офіційний Відень не був здатний. З іншого - еміграційний рух завдав значних втрат для національної консолідації східних галицьких і північнобуковинських земель.

1 Stronnictwa w Radzie Państwa i polityka koła polskiego. Lwów, 1882. S.52; Krotoski M. Stronnictwa polityczne w Galicji w przededniu wyborów. Kraków, 1900. S.83.

2 Ботушанський В.М., Становище і боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму. 1975. С.150.

3 Злупко С.М. Ідейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині. С.51; Маджин В. Первая русская революция и активизация русофильского движения в Галиции. Львов, 1956. С.5; Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства/з портретами москвофільських діячів. Львів, 1935. С.50.

4 Молот. 1878. С.83.

5 Програма русько-української радикальної партії. 1890. N 20.С.1-2.

6 Осечинський В.К. До питання про роль соціал-демократії Галичини в революційному русі доби імперіалізму // Вісн. Львів, ун-ту. Сер. іст. 1967. Вип.4.С.37.

7 Осечинський В.К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів, 1954. С.55.

8 Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині ХІХ ст. С.219.

9 Буковина. 1908. 27 берез.

10 Білецька А.і. Тема еміграції галицького селянства в творчості і.Я.Франка // Укр. літературознавство. 1984. Вип.42. С.76.

11 Kurjer Lwowski. 1888. 8 pazdziernika.

12 ЦДДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2952, арк.2, зв.4,10,36 зв.

13 Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства / з портретами москвофільських діячів/. С.50.

14 Галицкая Русь. 1892. 19 мая.

15 Галицкая Русь. 1891. 23 окт.

16 Gazeta Narodowa. 1892. 12 listopada.

17 Там само.

18 Галицкая Русь. 1892. 14 авг.

19 Злупко С.М. Економічна думка на Україні. Нариси історії економічної думки на західноукраїнських землях у другій половині ХХ ст. С.90.

20 Діло. 1892. 19 серп.

21 Там само. 14 листоп.

22 Буковина. 1893. 30 квітн.

23 Діло. 1892. 7 листоп.

24 Народ. 1893. 22 листоп.

25 Франко І. З приводу еміграції населення. Т.44. Кн.2.С.351.

26 Kurjer Lwowski. 1892. 29 pazdziernika.

27 Хлібороб. 1892. 1 верес.; 15 жовт.

28 Діло. 1892. 22 жовт.

29 Громадський голос. 1895. 15 груд.

30 Кравчук П. Іван Франко і канадські українці // Вітчизна. 1956. N9. С.145.

31 Кравець М.М. До питання про русько-українську радикальну партію у Східній Галичині в 90-х роках ХІХ ст. // З історії західноукраїнських земель. К., 1957. Вип.2. С.137.

32 Stenograficzne sprawozdania Sejmu krajowego z roku 1895-1896. S.695.

- 33 Франко І. Еміграційні агенти в Галичині. Т.44. Кн.2. С.483.
- 34 Stenograficzne sprawozdania Sejmu krajowego z roku 1895-1896. S.80.
- 35 Діло. 1896. 26 січн.
- 36 Руслан. 1897. 26 верес.
- 37 Там само. 1896. 5 черв.
- 38 Буковина. 1897. 4 жовт.
- 39 Caro L. Emigracya i polityka emigracyjna. S.321.
- 40 Свобода. 1899. 1 квіт.
- 41 Галичанинь. 1895. 10 февр.
- 42 Галичанинь. 1901. 10 апр.
- 43 Свобода. 1901. 2 мая.
- 44 Андрусяк М. Нариси з історії галицького москвофільства. С.50-51.
- 45 Галичанинь. 1895. 10 февр.
- 46 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2477, арк.52.
- 47 ДАЛО, ф.350, оп.1, спр.2484, арк.31.
- 48 Gazeta Narodowa. 1891. 18 kwietnia.
- 49 Буковина. 1900. 6 марта.
- 50 Баран С. Наша програма і організація. Львів, 1913. С.24.
- 51 Діло. 1905. 17 квіт.
- 52 Gzas. 1905. 17 kwietnia.
- 53 Діло. 1903. 31 лип.
- 54 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3595, арк.7.
- 55 Діло. 1903. 19 верес.
- 56 Там само.
- 57 Свобода. 1903. 16 січ.
- 58 Качараба С.П. Трудова еміграція в контексті класової боротьби українського селянства Східної Галичини в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. // 50 років возз'єднання Західної України з УРСР у складі Союзу РСР: Тез. доп. республікан. наук. конф. Львів, 1989. С.53.
- 59 Gazeta Narodowa. 1905. 18 stycznia.
- 60 Свобода. 1905. 7 квітня.
- 61 ЦДІА України, м.Львів, ф.664, оп.1, спр.13, арк.17 зв.
- 62 Діло. 1905. 24 жовт.
- 63 Громадський голос. 1907. 19 квіт.
- 64 Громадський голос. 1912. 6 берез.
- 65 Діло. 1905. 24 жовт.
- 66 Галичанинь. 1906. 21 марта.
- 67 Там само.
- 68 Руслан. 1904. 25 січ.
- 69 Там само. 20 лют.
- 70 Там само. 1910. 18 серп.
- 71 Свобода (США). 1910. 25 серп.
- 72 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3596, арк.98 зв.
- 73 Volkspresse. 1899. 1 juni.
- 74 Воля. 1900. 1 трав.
- 75 Свежинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. Львів, 1966. С.140.
- 76 Левинський В. Селянство і соціал-демократія. Львів, 1910. С.101.
- 77 Земля і Воля. 1907. 20 груд.
- 78 Земля і Воля. 1908. 31 січ.
- 79 Винар Л. Юліан Бачинський - видатний дослідник української еміграції. Укр. історик. 1970. N 4. С.31-33.
- 80 Земля і Воля. 1909. 14 трав.
- 81 Там само. 1911. 30 груд.; 1912. 1 черв.

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В КРАЇНИ АМЕРИКИ

1. ЕМІГРАЦІЯ В США

Вихідці з України, покидаючи батьківщину у пошуках заробітків, прибували в інші країни, привозили свої традиції, духовне багатство, національні звичаї та підходи до реального життя. Часто тяжкі умови існування у незнайомому світі долалися завдяки збереженню єдності, взаємодопомоги українських громад.

Вироблялися своєрідні принципи національної солідарності, зміцнювалася духовна спільність та атмосфера взаємин між емігрантами з України, які не забували батьківщини. У новому світі українці продовжували розвивати національну інфраструктуру, своєрідно трансформували елементи чужоземних досягнень для власних потреб. Спостерігається своєрідний синтез духовних надбань й політичної культури. Українські емігранти досягли значних економічних успіхів. Вони зробили вагомий внесок у розвиток економіки й культури різних країн, зокрема США і Канади.

У другій половині XIX ст. основний потік європейської еміграції направлявся в США. Тільки з 1850 по 1900 р. сюди прибуло понад 17 млн. осіб. Здебільшого це були вихідці з Великобританії та Німеччини, частка яких становила близько 70% всіх емігрантів.¹ Однак починаючи з 1880 р., еміграція з цих країн поступово скорочувалася, а натомість значно зросла із Австрії, Угорщини, Італії, Росії.

Імперія Габсбургів наприкінці XIX- початку XX ст. стала головним постачальником дешевої робочої сили для прогресуючої промисловості США. Переважно контингент емігрантів з монархії рекрутувався з таких народів, як словаки, поляки, серби, хорвати, угорці та українці. Частка останніх у зазначений період становила 6,83% сумарної кількості всієї австрійської еміграції.²

Перші українські іммігранти в Америці з'явилися у 60-х роках XIX ст. А вже на початку 70-х років представники кам'яновугільних шахт Пенсильванії намагалися вербувати робітників на східногалицьких і північнобуковинських землях.³ І хоча ця спроба не вдалася, наприкінці десятиріччя перші великі групи українських

емігрантів із Закарпаття і лемківських повітів Галичини почали прибувати у США. Так, з 1881 по 1884 рр. галицькі землі щорічно покидало понад 1000 осіб.⁴ Ймовірно, що серед емігруючих було чимало селян і з повітів Східної Галичини. Власне галицькі українці греко-католики 1884 р. звернулися до митрополита С.Сембаратовича з проханням направити у м.Шандоа (Пенсильванія) священослужителя для організації української парохії.⁵ Священик І.Волянський прибувши зі Львова наприкінці року, констатував: у США проживало в цей час 50 тис. українців.⁶ На жаль, архівні матеріали не дають змоги визначити точну цифру вихідців зі Східної Галичини і Північної Буковини. Однак можна припустити, що вона досягла 10-15 тис. осіб. Більшість українських іммігрантів припадала на Закарпаття.⁷

Починаючи з 1886 р., випадки еміграції у США були зафіксовані в Бродівському, Снятинському, Скалатському повітах.⁸ За повідомленнями деяких газет, еміграція у Північну Америку почала набувати масштабів, що загрожувало «серйозними наслідками для економічних інтересів Галичини».⁹ Наприкінці травня 1887 р. до середини липня 1888 р. емігрувало: з Бродівського повіту 283 осіб, Дрогобицького - 397, Перемишлянського - 321, Самбірського - 405, Сяноцького - 1042, Ярославського - 340 осіб.¹⁰ Наприкінці 80-х років ХІХ ст. географія еміграції зі Східної Галичини у США значно розширилася. За повідомленнями повітових старост, намагання українських селян емігрувати у США мали місце в Рогатинському, Станіславському, Бібрському, Жовківському, Підгаєцькому, Жидачівському повітах.¹¹ Про зростання еміграційного руху красномовно засвідчував лист 18 греко-католицьких священників Турківського повіту до Галицького сейму датований 17 жовтня 1889 р. У ньому, зокрема зазначається: «Вже від досить довгого часу наші люди опускають свою рідню і забирають ся в далекі чужі сторони аж до Америки. З огляду на те зло підписані просять високий сейм краєвий зволити ласкаво розслідувати дійсні причини еміграції та й вжити заходів для її зупинення».¹²

Проте у 80-ї роки еміграція селянства у США ще не набула масового характеру. Значне її піднесення у Східній Галичині розпочалося на початку 90-х років ХІХ ст. На цей період припадають також перші випадки еміграції в Америку з Північної Буковини.¹³ Як відомо такому розвитку подій певною мірою сприяла активна діяльність агентури німецьких морехідних компаній, які володіли монополієм правом на перевезення емігрантів з Галичини у Північну Америку. Більшість українських заробітчан відправлялися у США через Бременський і Гамбурзький порти. Важливе значення мало помірковане щодо європейських емігрантів американське імміграційне законодавство. Згідно з ним, вступ у США з 1882 р. заборонявся тільки китайцям, а з 1885 р. - законтракованим робітникам. Щодо так званого імміграційного податку; то він становив всього-на-всього 50 центів.¹⁴

Під впливом названих факторів більшість східногалицьких повітів 1890 р. було охоплено еміграційним рухом у США. Намагання місцевої влади чинити цьому перешкоди вносили у процес елемент

неорганізованості, але не могли зупинити його. Емігрантів часто повертали під різними приводами. В квітні 1890 р. у Кракові було затримано 12 селян з Борщівського повіту, котрі не мали жодних еміграційних документів. З цієї ж причини у травні до місця проживання повернуто емігрантів з Бібрського, Гусятинського, Самбірського, Долинського, Терехівського, Коломийського, у червні - з Дрогобицького, Бережанського повітів та 12 осіб з Північної Буковини.¹⁵ Дуже частими стали випадки повернення з дороги військовозобов'язаних, зокрема із Лемківщини.¹⁶ Тільки 1890 р. за намагання емігрувати до суду було притягнуто 155 осіб. Уряд розіслав до місцевої влади Галичини і на Буковині спеціальні укази, спрямовані на стримування еміграції осіб призовного віку.¹⁷ Однак еміграція не припинялася. У 1890 р. з Галичини емігрувало 4248 осіб, серед них з Лиського повіту - 97, Бродівського - 71, Збарзького - 52, Львівського - 43 особи.¹⁸ Газета «Діло» писала: «Донесуть із Золочівського повіту, що в с. Нуші випродало 40 селян свої ґрунти і вибирається до Північної Америки. Також з сусідніх сіл Плугова і Перепільника думають селяни вандрувати».¹⁹

Однак, станом на 1897 р. кількість українських емігрантів у США за даними деяких дослідників становили 150-200 тис.²⁰ Можливо, ця цифра правдоподібна, оскільки і американська преса назвала цифру 150 тис.²¹ Серед емігрантів переважали лемки - понад 100 тис. Не випадково у таких східногалицьких повітах, як Сянок, Ліско, Доброміль з окремих поселень емігрувало від 300 до 500 осіб.²² З цього приводу газета «Галичанин» повідомляла: «Не будь Америки, лемки вимерли би від нужди, а сьогодні вони привозять або присилають такі суми, що можуть викупити заборговані землі і платити податки».²³

У 1897 р. зростає еміграція в США із Північної Буковини. Вона захопила Сторожинецький повіт, звідки за травень та океан відправилося 33 особи.²⁴ Крім традиційних Пенсильванії, Нью-Йорка, Нью-Джерсі, перші групи галицьких емігрантів прибувають у штат Техас, а згодом (і в Північну Дакоту).²⁵ Водночас в американському еміграційному напрямку відбувалася і певна еволюція. У зв'язку зі зменшенням площ неосвоєних земель в Америці еміграція значною мірою перетворювалася у заробіткову. Частина селян, котрі працювали на шахтах Пенсильванії після 3-4 років повертали до краю. Щоправда, через певний час більшість знову емігрувала. Однак зазначимо, що наприкінці XIX ст. величезних масштабів набула еміграція східногалицьких і північнобуковинських селян на поселення у Канаду. Для Північної Буковини цей еміграційний напрямок став визначальним. На його частку припадало 90% буковинської еміграції. Все це не могло хоча б тимчасово не вплинути на масштаби еміграції у США. Тому 1899 р. у Сполучені Штати зі Східної Галичини емігрувало всього 1 тис. осіб.²⁶

З початком XX ст. дещо змінилося й американське імміграційне законодавство. Законом 3 березня 1903 р. імміграційний податок зріс до 2 доларів (приблизно 10 корон). Заборонявся вступ у країну особам, за яких оплачено проїзд, а також тим, котрі попередньо мали домовленість про місце праці.²⁷ Та незважаючи на різні

ускладнення, після 1902 р. еміграція знову зростає. У наступному році американська преса повідомляє: «Вже другий рік іде масова еміграція з Поділля, з повітів Скалатського, Збаразького, Тернопільського».²⁸ За інформацією статистичного бюро у Вашингтоні, в травні 1904 р. до США прибуло 662 галицьких українців, а в червні 770.²⁹ Взагалі за цей рік, за офіційними даними, у країну було допущено 9592 українці з Австро-Угорщини. З них на Східну Галичину і Північну Буковину припадало 6697 осіб. Всього ж у США 1904 р. вїхало 812870 іммігрантів.³⁰ У наступні роки цей показник продовжував зростати, що змусило американський уряд вдатися до обмеження імміграції. Таку мету переслідував новий імміграційний закон, прийнятий конгресом 1907 р. Він збільшив імміграційний податок до 4 доларів (20 корон).³¹

Однак, це не призвело до значного скорочення припливу емігрантів. За повідомленнями дирекції поліції, через Львів тільки з липня по грудень 1907 р. з наміром емігрувати до США зі східногалицьких повітів переїхало 1549 осіб, а з Північної Буковини 27.³² Водночас проходила і рееміграція. Так, у грудні того ж року в Тернопільський повіт повернуло 71, Чортківський - 6, Гусятинський - 41, Бродівський - 38 осіб.³³ Зворотний процес посилюється у період економічної кризи в США 1907-1908 рр. У травні 1908 р., наприклад, у Східну Галичину повернулося 722 особи.³⁴ За весь рік кількість реемігрантів досягла 3 тис. чол. За повідомленнями повітових старост в цей час із США прибуло у Заліщицький повіт 182 особи, Добромільський - 89, Самбірський - 107, Жовківський - 58.³⁵ Після закінчення кризи еміграція продовжується і досягає величезних масштабів. Так, 1909 р. через Освенцім до Америки переїхало з Добромільського повіту 224, Дрогобицького - 179, Рава-Руського - 155, Самбірського - 221, Скалатського - 290, Турківського - 270 осіб.³⁶ Як засвідчують архівні матеріали, еміграцією в США у цей період були охоплені такі східногалицькі повіти, як Сянок, Ліско, Доброміль, Старий Самбір, Турка, Дрогобиць, менше Сокаль, Тербовля, Скалат, Збараж тощо.

В умовах наближення першої світової війни еміграція українських селян різко зростає. Тільки за квітень, травень і червень 1912 р. за повідомленнями дирекції Львівської поліції, у США емігрувало зі Східної Галичини 7177 осіб. Тільки з одного Гусятинського повіту на заробітки в Америку вїхало 1188 осіб.³⁷ Еміграційна лихоманка перекинулася на Покуття, до цього часу її прояви тут були незначними. Масово почали емігрувати військовозобов'язані. Так, за II квартал 1912 р. у Львові було затримано 224 чол. віком від 17 до 23 років.³⁸ За відповідний період наступного року це число збільшилося в 2,5 рази. За перше півріччя 1914 р. українська трудова еміграція у США зі Східної Галичини і Північної Буковини перевершила всі рекорди попередніх років і досягла 33 775 осіб.³⁹ Цей процес був перерваний першою світовою війною.

Скільки ж українців зі Східної Галичини і Північної Буковини емігрувало у США наприкінці XIX- початку XX ст.? На жаль, австрійська статистика не має вичерпних даних про динаміку і

чисельність української еміграції взагалі, та в США зокрема. Об'єктивно вона і не могла володіти достовірною інформацією, оскільки чимало емігрантів покидало монархію таємно і не підлягала будь-якому обліку. Серйозні прогалини мали місце і в американській статистиці. Наприклад, реєстрація іммігрантів за їх національною приналежністю почалася тут тільки з 1899 р. До цього часу всіх українців фіксували як підданих Австрії або Росії. З початком ХХ ст. багатьох українських іммігрантів записали в американські реєстри як галичан, австрійців, поляків. Тільки з 1899 р. на основі різних джерел можливо встановити динаміку такої еміграції. Проте точність її відносна (табл. 1).

1. Динаміка чисельності української трудової еміграції зі Східної Галичини і Північної Буковини у США (1899-1913 рр.)

Рік	Всього іммігрантів	У тому числі всіх українців	Українців зі Східної Галичини і Північної Буковини
1899	311715	1400	1000
1900	448572	2832	1919
1901	487912	5288	3010
1902	648743	7533	4205
1903	857047	9843	7492
1904	812870	9592	6697
1095	1026499	14473	7186
1906	1100735	16257	11337
1907	1285349	24081	18993
1908	782870	12361	10444
1909	751786	15808	10649
1910	1041570	27907	24102
1911	878587	17724	15455
1912	838170	21965	18204
1913	1197892	30588	27586
1914		36727	33773
Разом	12470316	254379	201028

Цифри наглядно демонструють українську трудову імміграцію у США згідно з офіційними австрійськими й американськими статистичними інформаціями. Однак, із згаданих причин подана статистика далека від дійсності. Такої думки дотримувався і Ю. Бачинський. Працюючи над дослідженнями української імміграції у США, він вважав, що правдоподібна кількість українців у Америці майже в 2,5 рази більша, ніж офіційно подана. Натомість сучасні українські історики вважають, що методика підрахунків Ю. Бачинського правильна тільки на 1899-1906 рр., оскільки після створення урядом 1907 р. спеціальної комісії для вивчення

еміграційного руху налагоджена чітка реєстрація всіх іммігрантів.⁴⁰ Дотримуючись такого погляду і взявши до уваги метод Ю.Бачинського можемо отримати правдоподібну кількість українських іммігрантів у США. Ці цифри, очевидно, ближчі до дійсних і засвідчують, що еміграція східногалицьких і північнобуковинських селян у США, починаючи з 1899 і до 1914 р. майже постійно зростала. Певний застій у цьому процесі був викликаний тільки у період економічної кризи 1907-1908 рр.

Щодо української еміграції з 1890 по 1899 рр., то визначити її чисельність надзвичайно важко. За приблизними підрахунками деяких вчених на основі офіційних даних уназваний періоду США з Галичини емігрувало близько 100 тис. осіб.⁴¹ Звичайно, цей показник не претендує на вичерпність.

За офіційними показниками української еміграції (на основі австрійської й американської статистики), можемо також визначити професійний склад емігрантів, їх освіту, вік, стать, маєтковий стан тощо. Все це важливо для отримання відповідних характеристик емігруючих (див. табл. 2).

2. Правдоподібна чисельність українських іммігрантів у США (1899-1914 рр.)

Рік	Офіційна кількість українськ. емігрантів	Правдоподібна кількість українськ. емігрантів	Офіційна кількість українськ. емігрантів із Східної Галичини і Північної Буковини	Правдоподібна кількість українськ. емігрантів із Східної Галичини і Північної Буковини
1899	1400	3331	1000	2380
1900	2832	6739	1913	4553
1901	5288	12574	3010	7164
1902	7533	18027	4205	10008
1903	9843	23424	7432	17831
1904	9592	22827	6697	15939
1905	14473	34442	7186	17103
1906	16257	36682	11337	26982
1907	24081	24081	18993	18993
1908	12361	12361	10444	10444
1909	15808	15808	10649	10649
1910	27907	27907	24102	24102
1911	17724	17724	15455	15455
1912	21965	21965	18204	18204
1913	30588	30588	27586	27586
1914	36727	36727	33775	33775
Разом	254379	345202	201028	26168

Безумовно, в еміграційний рух були втягнуті найзнедоленіші верстви Східної Галичини і Північної Буковини. Не випадково серед української імміграції (1900-1914 рр.) 41% становили сільськогосподарські робітники, 22% - особи, зайняті у промисловості, 20% - домашні слуги, 2% - кваліфіковані ремісники, 1% - спеціалісти і 13% - жінок і дітей без жодного фаху.⁴² У деякі роки картина могла змінюватися, але ці зміни були незначними, оскільки основний контингент емігрантів творили ті ж самі соціальні категорії. Так, із 14473 українських іммігрантів, які прибули у США 1905 р., було тільки сім осіб із вищою освітою (чотири священики, адвокат, музикант, учитель), кваліфікованих робітників налічувалося 209, а решта (12850 осіб, тобто 98% усіх емігруючих) - це сільські робітники без будь-якого фаху.⁴³ Ситуація не змінилася і 1909 р., коли кваліфіковані робітники становили тільки 1,1 % усіх емігрантів.⁴⁴

Загалом рівень професійної підготовки українських емігрантів характеризують дані таблиці 3.

Отже, серед емігруючих галицьких і буковинських селян кількість кваліфікованих робітників, як правило, не перевищувало 2%. Ще меншою було осіб з вищою освітою. За цими показниками українська еміграція серед усіх народів Австро-Угорщини посідала передостанню сходинку, випереджуючи тільки словаків.⁴⁵ Не випадково останні разом з українцями становили значний відсоток найдешевшої сили, призначеної для роботи на шахтах Пенсильванії й Огайо.

Щодо рівня освіти, то із прибулих у США 1905 р. 14 473 українців 8313 осіб не вміли читати, писати, це становило 58,82% усієї кількості. Серед польських емігрантів кількість анальфabetів (не вміли ні читати, ні писати) становила 32%, серед німецьких - 3,42%, а французьких - всього 2,4 %.⁴⁶

3. Професійний рівень українських іммігрантів у США в 1903, 1905 і 1909 рр.⁴⁷

Категорії емігрантів	Роки			Середній показник для всіх укр. емігрантів	Середній показник для всіх укр. емігрантів
	1903	1905	1909		
З вищою освітою	6	7	0	2544	2010
Кваліфіковані роб.	5	205	317	7631	6031
Сільськогосподарські роб.	8768	12854	12251	211135	166853
Без роду занять (у тому числі жінки і діти)	904	1407	3240	33069	261134
Разом	9843	14473	15808	254379	201028

3. Кузеля зазначав з цього приводу, що освітній рівень галицьких і буковинських заробітчан не тільки був нижчим від того ж рівня західноєвропейських емігрантів, а й від усіх слов'янських народів. За його даними на кожну тисячу емігруючих національностей неграмотних припадало: ⁴⁸

Національність	1905 р.	1906 р.	1907 р.
Українці	588,2	588,1	556,1
Поляки	323,8	344,8	388,1
Росіяни	265,9	382,7	435,5
Словаки	220,6	217,0	212,4

На частину заробітчан із Східної Галичини та Північної Буковини припадала також найменша сума грошей, яку вони ввозили у США. Так, 1905 р. всі українські емігранти привезли 179839 доларів. Це означало, що в середньому на кожного припадало 12,5 доларів. Для порівняння: «середній» чех привозив 28 доларів, англієць - 57, француз - 82. Такий самий показник був зареєстрований і 1910 р. ⁴⁹ Окрім того, частими були випадки, коли емігранти їхали за океан на позичені улихварів гроші, ⁵⁰ або на кошти родичів, які вже перебували у США. Однак, з 1907 р. така практика, згідно з американським законодавством була заборонена. При цьому стосовно якостей заробітчан, то край покидали найздоровіші сили суспільства. Так, серед емігрантів, котрі прибули у США з 1901 по 1910 р., 92,8% становили особи віком від 14 до 45 років, старших 45 років було 2,8%. ⁵¹ З цього приводу одна з газет писала: «У Сяноцькому повіті тепер не весело. Вибрались в Америку більша половина молоді від 15 до 25 років життя, а також молодих господарів від 25 до 40 років - так звана найкраща робоча сила. Сьогодні видно на сільських господарствах майже тільки дітей і перестарілих, які нездатні до важкої праці». ⁵²

Дійсно, такі повіти, як Сяноцький, Ліський, Добромільський, Старосамбірський через еміграцію у США понесли значні втрати в економічно активному населенні. Не випадково сучасники порівнювали еміграційний рух у цих районах з небувалою «пошестю». Ця «пошестя» щорічно виривала з краю тисячі обездолених селян. Більшість українських емігрантів із Галичини і Буковини після прибуття у США посилали до праці в шахти Пенсильванії і на промислові підприємства Нью-Йорка та Нью-Джерсі. Картину розселення українців в Америці відображає таблиця 5.

5. Основні штати поселення українських емігрантів у США
в 1901-1909 рр.⁵³

Штат	1901	1902	1903	1904	1905	1906	1907	1908	1909
Пенсильванія	2854	4133	5675	5336	8510	8243	11779	5229	6364
Нью-Йорк	967	1594	1854	1653	2275	3626	5090	3318	4085
Нью-Джерсі	621	746	847	1094	1666	1692	2714	1182	2136
Огайо	132	328	391	405	522	522	671	396	435
Коннектикут	132	195	213	255	362	426	765	218	433
Масачусетс	230	176	220	156	232	356	564	342	516
Іллінойс	146	111	193	199	230	407	601	374	525
Міссурі	-	-	-	-	-	131	267	-	-
Меріленд	-	-	-	-	-	104	263	-	-
інші	206	250	450	494	676	720	1367	1302	1314
Разом	5288	7533	9843	9592	14473	16257	24081	12361	15808

Як засвідчують дані, з 1901 по 1909 рр. тільки незначна кількість вихідців з Галичини і Буковини поселялася у землеробських районах США. Здебільшого емігрантів поглинали промислово розвинуті штати, де американські підприємці їх експлуатували. За 11-14 годинний робочий день вони отримували в середньому 1,3-1,7 долара, або у 1,5-2 рази менше, ніж місцеві робітники.⁵⁴

Через відсутність охорони праці на підприємствах і шахтах частими були каліцтва або смертельні випадки. Так, 1907 р. на шахтах Пенсильванії загинуло 1 367 працівників. Серед жертв - українці Григорій і Степан Бованки та Степан Цімка.⁵⁵ Водночас у штаті Східна Вірджинія тільки внаслідок вибуху газу в шахті загинуло 361 осіб.⁵⁶

У період економічних криз і масового безробіття значної гостроти набували конфлікти між місцевими робітниками та іммігрантами, які іноді переростали в криваве побоїще. За повідомленнями преси, внаслідок сутички, що мала місце 1 вересня 1897 р. у м.Газелтон (Пенсильванія), вбито 22 і поранено 76 галицьких українців.⁵⁷

Загалом життя українських іммігрантів в США було надзвичайно складним. Нерідко після декількох виснажливих років праці вони поверталися на батьківщину хворими і знесиленими, маючи незначні грошові заощадження.

Реально еміграція українського населення із Східної Галичини і Північної Буковини у США була специфічною формою заробіткової еміграції. Для неї не характерні певні ознаки постійної переселенської еміграції, оскільки лише невелика частина емігрантів залишалася в Америці назавжди. Однак вона відрізняється від сезонної еміграції галицьких і буковинських селян у країни Європи. Це дає підстави характеризувати її як особливий вид тимчасової еміграції. Щодо економічного ефекту від неї, то він був

незначний і тільки на певний період відтягував остаточне розорення селянства. Еміграція у США, як і в інших країнах, негативно впливала на темпи зростання українського населення в краї. Вона розривала формування національної спільності, можливості духовного і матеріального оновлення, оскільки впливала на найактивнішу частину населення.

- 1 ЦДА Російської Федерації, ф.93, оп.1, спр.1630, арк.96; Курчевський Б. О русской эмиграции в Америку. Либаве, 1914, С.10-12.
- 2 Маер М. Закарпатські українці на переломі століть. С.49.
- 3 English K. Die österreichische Auswandezungsstatistik. S.27.
- 4 Державний архів Чернівецької області, ф.3, оп.1, спр.3699, арк. 1-1 зв.
- 5 Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець ХІХ- початок ХХ ст.) С.16.
- 6 Himka I. Iwan Wolanskyi // Укр. історик. 1975. N3-4.
- 7 Копчак В.П., Копчак С.И. Население Закарпатья за 100 лет (1870-1970). Львов; 1977. С.149.
- 8 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2445, арк.1, 60-60 зв.
- 9 Червоная Русь. 1889. 23 июля.
- 10 Там само.
- 11 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2450, арк.113, 139, 143.
- 12 Там само, спр.2453, арк.239.
- 13 Там само, спр.2455, арк.97 зв.
- 14 Вобльи К.Г. Заатлантическая эмиграция, ее причины и следствия. Опыт статистико-экономического исследования. Варшава, 1904. С.153; Івашко І. Українська еміграція. Огляд української еміграції в ЗДА. Львів, 1931. С.28.
- 15 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2455, арк.93, зв.; Діло. 1890. 16 квіт.
- 16 Тарнович Ю. Глюстрована історія Лемківщини. Львів, 1936. С.175.
- 17 ДАЧО, ф.3, оп.2, спр.12478, арк.5-6.
- 18 Діло. 1891. 8 січ.
- 19 Там само. 8 трав.
- 20 Свистун Ф. Прикарпатская Русь под владением Австрии. Львов, 1897. Ч.2. С.517.
- 21 Батьківщина. 1894. 16 серп.
- 22 Галичанинь. 1895. 21 мая.
- 23 Там само.
- 24 ДАЧО, оп.1, спр.8385, арк.56.
- 25 Свобода. 1897. 6 берез.
- 26 Мельник М. Статистична інформація про українців в США // Укр. історик. 1977. N3-4. С.28.
- 27 Caro I. Emigrasya i polityka emigrasyjna. S.110.
- 28 Свобода (США). 1903. 2 серп.
- 29 Руслан. 1904. 1 верес.
- 30 Мельник М. Статистична інформація про українців в США. С.28.
- 31 Шлепаков А.И. Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма. С.69.
- 32 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2489, арк.58,60.
- 33 Там само, арк.58.
- 34 Там само, спр.2493, арк.52-52 зв.
- 35 Там само, спр.2484, арк.52,55,56,62,63.
- 36 Там само, спр.2486, арк.25 зв., 26.

- 37 Там само, спр.5994, арк.18-18 зв.
 38 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.5994, арк.18-18 зв.
 39 Мельник М. Статистичні інформації про українців в США. С.28.
 40 Halicz W. Ukrainians in the United States. Chicago. 1937. P.22-25.
 41 Біла М. Господарський розвиток українців у США // Укр. історик. 1977. N1-2. С.60.
 42 Magosci P. Our People Carpatho-Rusyns and Their Descendants in North America. P.13.
 43 Біла М. Господарський розвиток українців у США. С.67.
 44 Podręcznik statystyki Galicji. Lwów, 1913. T.9. Cz.1. S.46.
 45 Englisch K. Zu unserer Auswanderungsfrage. Brünn, 191. S.28.
 46 Pflugl R. Die Überseeische österreichische Wanderung in den Jahren 1904 und 1905. S.574.
 47 Підраховано за: Caro L. Statystyka emigracji polskiej i austro-węgierskiej do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. S.33-35; Podręcznik statystyki Galicji. T.9. Cz.1. S.46-49; Kumaniecki L. Studya z zakresu statystyki wędrówek. Kraków, 1909. S.16; Englisch K. Die Lehren der amerikanischen Auswanderungsstatistik. Wien. 1911. S.41-45.
 48 Кузеля З. Причинки до студій над нашою еміграцією // ЗНТШ. 1911. Т.101. Кн.1. С.149.
 49 Caro L. Statystyka emigracji polskiej i austro-węgierskiej do Stanów Zjednoczonych Ameryki Północnej. S.37.
 50 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.8459, арк.37-38.
 51 Englisch K. Die österreichische Auswanderungsstatistik. S.31.
 52 Галичанинь. 1900. 13 апр.
 53 Підраховано за: Кузеля З. Причинки до студій над нашою еміграцією // ЗНТШ Т.107. С.151; Pflugl R. Die überseeische österreichische Wanderung in den Jahren 1904 und 1905. S.578.
 54 Фостер У. Очерки политической истории Америки. - М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1955. - С.475.
 55 Діло. 1907. 18 січня.
 56 Caro L. Emigracja i polityka emigracyjna. - S.148.
 57 Галичанинь. 1899. 2 июля.

2. ЕМІГРАЦІЯ В КАНАДУ

Наприкінці XIX ст. серед еміграційних напрямків постійно зростаючою інтенсивністю виділяється еміграція в Канаду. Її початок і перебіг значною мірою зумовила економічна політика домініону, складовою частиною якої стала колонізація західних канадських територій.¹ Заселення цих земель створювало ринок збуту промислових товарів, а господарське освоєння регіону забезпечувало промисловість розвинутих провінцій новими замовленнями, населення індустріальних міст - продовольством.

Загалом з успішним здійсненням колонізації Заходу канадські урядові кола пов'язували розв'язання актуальних економічних і політичних завдань загальнонаціонального масштабу. Тому з 1867 р. уряд в Оттаві почав проводити активну імміграційну політику, і в країну прибули перші групи західноєвропейських емігрантів.

Поступово еміграційний потік набув величезних масштабів і 1882 р. перевершив 50 тис. осіб.²

Вже у 80-х роках ХІХ ст. агентура німецьких морехідних компаній намагалася організувати еміграцію в Канаду зі Східної Галичини. У зв'язку з цим 1886 р. на території Бродівського, Снятинського, Скалатського повітів масовим тиражем була розповсюджена брошура під назвою «Манітоба».³ Проте відомі на сьогодні архівні матеріали не дають підстав стверджувати, що в цей період хтось із українців емігрував у Країну кленового листка. Випадки еміграції вданому напрямку мали місце, тільки німецького та єврейського населення краю.⁴ Згодом з 1880 до 1890 р. у Канаду із Західної Європи емігрувало 424500 осіб.⁵ Це трапилося внаслідок мобілізації урядом усіх можливих засобів заохочення імміграції. Достатньо сказати, що за кожного емігранта агенти морехідних товариств отримували з урядових фондів 5 доларів за дорослу особу і 2 - за неповнолітню.⁶ Щодо канадського імміграційного законодавства, то воно не містило практично ніяких обмежень у питаннях національності, віросповідання, освіти, майнового цензу тощо. Вступ у Канаду згідно із законом 23 червня 1887 р. був заборонений тільки злочинцям, які втікли.⁷

За таких умов розпочалася еміграція українських трудящих Східної Галичини у Канаду. Перші українські емігранти з с. Небилова Калуського повіту В. Єленька та І. Пилипівський (І. Пилипів) прибули у Монреаль 7 вересня 1891 р. і поселилися на фермах у місцевості Третна (провінція Манітоба).⁸ Невдовзі І. Пилипів повернувся на батьківщину. Як повідомляв президію Галицького намісництва староста Калуського повіту, після повернення він «... почав таємно намовляти селян з Небилова до еміграції в Канаду, обіцяючи дістати їм потрібні документи для дальшої подорожі».⁹ За це І. Пилипів був заарештований і ув'язнений на місяць. Однак 1892 р. газета «Діло» повідомляла: «Еміграційні агенти розкинули вже свої сіті і на Східну Галичину, а то на такі околиці звідки ніхто не емігрував. Так, доносять з с. Небилова повіта Калуського, що недавно емігрувало звідти дві родини до Канади, та що за ними вибираються ще більше людей».¹⁰ До Канади 1893 р. з родиною виїхав також І. Пилипів та декілька селян з с. Перегінська.¹¹ У наступному році еміграцією був охоплений весь Калуський повіт. Звідси 45 селян прибуло в Альберту і поселилося у м. Стар біля Едмонтона.¹²

Взагалі з 1891 по 1895 рр. зі Східної Галичини і Північної Буковини у Канаду емігрували тільки невеликі групи українських селян. Проте ситуація докорінно змінилася 1896 р. Галицькими емігрантами зацікавилася канадська влада, з ними почав підтримувати зв'язки директор учительської семінарії у Львові О. Олеськів.¹³ Він у товаристві селянина з Покуття В. Дорундяка здійснив 1895 р. поїздку в Бразилію, США, Канаду і дійшов висновку, що остання найпридатніша для заселення селянами з галицьких і буковинських земель.¹⁴ У 1896 р. О. Олеськів організував

відправку в Канаду першої великої групи українських емігрантів із галицького Поділля та Покуття. З цього приводу дирекція поліції в Кракові повідомляла намісництво: «8 квітня 1896 р. переїхало через Краків до Канади 28 родин в кількості 100 осіб, які походять з різних повітів Східної Галичини. Згадані емігранти мали закордонні паспорти, відповідні грошові фонди, а також шіфкарти, які отримали за посередництвом О.Олеськіва». ¹⁵ Ця група селян, за повідомленням преси, поселилася в провінції Альберта. Другу велику партію емігрантів до Канади в тому ж році перевів товариш І.Франка К.Геник. ¹⁶ У групі було 30 родин (200 осіб) переважно з сіл Березова, Лучи, Лучки, Акрешори Коломийського повіту. ¹⁷ Характерно, що з цього періоду еміграція в Канаду набувала на Покутті масового характеру і призвела до спустошення багатьох сіл. В аналогічному становищі опинився Кіцманський повіт на Буковині. За інформацією жандармського поста с.Веренчаки повітовому управлінню, із с.Калубівці названого повіту в листопаді 1896 р. готувалося емігрувати 200 родин. ¹⁸ Не випадково кількість жителів цього села з 1890 до 1900 р. не тільки не зросла, а зменшилася майже на 200 осіб. ¹⁹ Таких випадків було дуже багато. Про еміграцію селян зі Східної Галичини і Північної Буковини американська україномовна газета «Свобода» тоді писала: «Рік 1896 належить нам уважати за той, в котрім еміграція нашого народу до Канади насправду розпочалася. Прийшло в тім році до 1000 душ, між котрими лише мала часть поляків, так що сміло можемо вважати її за руську еміграцію». ²⁰

В 1897 р. еміграцією були охоплені Станіславський, Бучацький, Коломийський, Борщівський, Заліщицький, Терехівський, Скалатський повіти в Східній Галичині, Кіцманський, Чернівецький, Вижницький повіти на Північній Буковині. ²¹ Про її розмах засвідчує хоча б те, що тільки з Кіцманського повіту за цей рік емігрувало 1047 осіб, а з Борщівського - 1084. ²² За повідомленнями К.Геника, який працював імміграційним службовцем у Вінніпегу, впродовж 1897 р. до Канади прибуло близько 6 тис. українських селян. ²³

В останні роки ХІХ ст. спостерігається даліше піднесення еміграційного руху. Він охопив не тільки повіти, звідки населення традиційно емігрувало в Канаду, а й такі, де у попередні роки випадки еміграції у цьому напрямку були одиничними. Так, 1898 р. справжній еміграційний бум розгорнувся на Яворівщині, звідки емігрувало на поселення за океан 1 тис. осіб. ²⁴ Взагалі у тому році «канадська лихоманка» охопила майже всі повіти Східної Галичини. За свідченням преси, випадки масової еміграції в Країну кленового листка мали місце навіть у таких повітах, як Ярославський і Пішанівський. ²⁵ Добиралися також нетрадиційними шляхами. Американські газети повідомляли: у квітні 1898 р. «до Галіфаксу (Канада) прибув корабель «Болгарія», який привіз 900 галицьких емігрантів». ²⁶ У свою чергу К.Геник інформував: «10 липня 1899 р. у Вінніпег привезено 800 українських емігрантів, а в дорозі є ще 600». ²⁷

«Канадська лихоманка» охопила і Північну Буковину. Одна з чернівецьких газет зазначала: «Своєрідну картину являв собою чернівецький вокзал 17 травня 1899 р. Понад 300 селян і селянок з немовлятами на руках стояли різнобарвною юрбою. Одні співали, інші плакали. Вони емігрували до Канади». ²⁸

У цьому році з Чернівецького повіту емігрувала 841 особа, а з Кіцманського - 447 осіб. ²⁹

Це змусило канадський уряд вжити деяких заходів для обмеження еміграційного потоку. У 1899 р. міністерство внутрішніх справ відмінило плату агентам морехідних товариств. ³⁰ Під час дебатів над еміграційними проблемами в канадському парламенті почали звучати виступи, проти галицьких і буковинських емігрантів, а прем'єр Манітоби Роблін навіть публічно заявив, що українці - «люди нижчого сорту». ³¹ Все це не могло не спричинитися до певного скорочення еміграції в 1900-1902 рр. Однак власне у цей період чітко визначилися регіони, де рекрутувався основний контингент емігруючих в Канаду селян. У Східній Галичині - це південні та центральні повіти - галицького Поділля: Гусятинський, Чортківський, Боршівський, Заліщицький; покутські - Городенківський і Снятинський. На Північній Буковині до таких належали повіти Кіцманський та Чернівецький. Це підтверджують архівні матеріали і повідомлення галицької та буковинської преси. Газета «Руслан» 1900 р. писала: «У Заліщицькому повіті проявився в останніх часах знов великий рух еміграційний. Майже щомісяця виїздило або виїздить по кілька родин з сіл Сенькова, Колодрібки, Блищанки, Щитовель. В місяці серпні і вересні кинулася гарячка еміграційна на села західні. Минулого тижня виїхало із сіл Печерна і Жежава над Дністром, а також і в с.Двиняча разом декілька десятків родин руського селянства». ³² Подібну інформацію, але вже про емігрантів з іншого повіту, вмістила і газета «Діло»: «Перед кількома днями - вказувалося в дописі, - явилось в Тернополі на залізничній станції 620 емігрантів, що приїхали з Гусятинського і Чортківського повітів. На їх лицях відбилася страшна туга, а з уст неслася коротка відповідь: «За море!». ³³ Аналогічні повідомлення подавалися і про еміграцію у Канаду з Покуття, зокрема із Снятинського повіту. Звідси у квітні 1902 р. виїхало за океан одночасно 500 осіб. ³⁴

Стосовно Північної Буковини, то у вказаний період еміграція набула тут ще більших розмірів, ніж у Східній Галичині. Так, 1900 р. із Кіцманського повіту в Канаду емігрувало 815, Чернівецького - 398, Сторожинецького - 138 осіб. ³⁵ Як повідомляв Буковинське крайове управління галицький намісник, у травні 1902 р. через Львів з метою еміграції у Канаду переїхало 135 родин з Буковини (760 осіб). ³⁶ Зазначимо, що із Кіцманського повіту в 1902 р. почали нелегально емігрувати військовозобов'язані. Це викликало стурбованість в урядових колах. ³⁷

Загалом станом на 1902 р. у Канаді налічувалося 40 тис. українців-іммігрантів із галицьких і буковинських земель, які

оселилися в провінціях Манітоба, Альберта, Саскачеван.³⁸ Коли взяти до уваги, що масова еміграція із вказаних земель почалася 1896 р., то в середньому щорічно населення Канадського заходу зростало приблизно на 6 тис. українців. За цим показником вони посідали друге місце серед іммігруючих груп після британської й становили найбільшу групу серед слов'янської еміграції в Канаді. Еміграційний потік із Східної Галичини і Північної Буковини продовжував наростати і досягнув 1903 р. 11900 осіб. Цей показник потім був перевершений лише раз.

Такий розвиток подій завдав окремим східногалицьким регіонам серйозних втрат у населенні віком до 45 років. «Еміграція в повіті Борщівським протязі п'яти років так розширилася, - писала газета «Свобода», - що з кожної громади можемо пересічно числити на 1000 душ руських, котрі емігрували до Канади».³⁹ Взагалі з 1903 р. еміграційний рух у Канаду мав певною мірою неорганізований характер. На Поділлі селяни заповнювали буквально всі поїзди, що їхали в напрямку до Кракова.⁴⁰ Так само складалася ситуація і в Буковині. У відповідь на перешкоди місцевої влади під час видачі еміграційних документів селяни відстоювали право на еміграцію безпосередньо перед верхівкою крайової влади. У квітні 1903 р. «з'явилося до нового президента понад 100 мужиків із Чернівецького і Серетського повітів, які вимагали дозволу на еміграцію до Канади».⁴¹

Після бурхливого піднесення 1903 р. в еміграції галичан і буковинців у Канаду відбувся деякий спад. Щоправда, в окремих місцевостях вона не тільки не зменшилася, а й продовжувала зростати. Таке становище спостерігалось 1904-1905 рр. у Бучацькому повіті та Вишницькому на Буковині.⁴² Однак через певні обставини для цих районів характернішою була сезонна заробіткова еміграція, а не постійна переселенська.

На зменшення еміграційного потоку значно вплинуло введення канадським урядом 1905 р. так званої 25-доларової квоти обов'язкової умови для вступу на територію домініону. Крім цього, кожен емігрант після прибуття у будь-який порт Канади мусив мати кошти, необхідні для його проїзду до місця призначення.⁴³ Всі ці вимоги зафіксував еміграційний закон, прийнятий парламентом 13 липня 1906 р. Значною мірою Канада нагадувала імміграційне законодавство США. Так само заборонявся в'їзд у країну законтракованих робітників.⁴⁴ Кількість емігрантів із буковинських земель 1905-1906 рр. зменшилася, але не опустилася нижче за цифру 7 тис. осіб щорічно, а 1907 р. мала рекордний показник - 18 тис. осіб.⁴⁵ Найбільше емігрантів у цьому році прибуло до Канади із Поділля та Покуття. Московфільський «Галичанин» повідомляв: «Еміграційний рух серед сільського населення Городенківського повіту приймає щорічно чим раз більші розміри. В минулому році виїхало із вказаної місцевості в Канаду понад 500 осіб. В даний час вибирається понад 1000 чол».⁴⁶

Зростанню еміграції сприяла також активна діяльність у Галичині

деяких металургійних компаній Канади. «Фабрика, закладена в 1897 р. з акційним капіталом 35 дол., - зазначалося у рекламі - забезпечує зараз роботою біля 5 тис. чол». ⁴⁷ Безперечно, при відсутності заробітків у краї подібні заклики мали відповідний ефект і спричинили нову хвилю еміграції за океан. На цей раз піднесення зупинила світова економічна криза, що частково охопила і Канаду, але еміграція загалом не припинилася. Зі Східної Галичини і Північної Буковини 1909 р. відповідно емігрувало 5936 і 725 осіб. ⁴⁸

З початком 1910 р. уряд Канади видав нові розпорядження для емігрантів, за якими кожен, хто прибув у країну з сім'єю, повинен був мати, крім 25 доларів, ще по 13,5 доларів на кожного члена сім'ї. Значні труднощі очікували тих емігрантів, котрі прибули у канадські порти в період після 1 листопада і до початку лютого. У такому випадку еміграційна квота зростала до 50 доларів. ⁴⁹ Такої суми емігранти переважно не мали. Це призвело до різкого зменшення кількості емігруючих 1910 р. З Північної Буковини цього року емігрувало всього-навсього 725 осіб. ⁵⁰

Нове піднесення еміграції у Канаду із галицьких і буковинських земель пов'язане з діяльністю морехідної компанії «Канадська Тихоокеанська залізниця». Створена 1872 р., вона поступово закупувала величезні земельні угіддя на заході Канади, для освоєння яких потрібна була робоча сила. Газета «Руслан» повідомляла: «Перезовова компанія «Канадська Тихоокеанська Залізниця» розвинула шалену агітацію за переселення до Канади і з цією метою відкрила між русинами понад 40 агентств». ⁵¹ Вже 20 березня 1913 р. з Триєсту до Монреалю відплив корабель «Рутенія» з галицькими і буковинськими емігрантами на борту». ⁵² Станом на 1 червня названого року тільки у Львівському агентстві товариства було придбано 1035 корабельних квитків в Канаду. ⁵³ На Буковині агенти товариства вербували і військовозобов'язаних. ⁵⁴ У 1913 р. еміграція зі Східної Галичини зросла на 50% порівняно з попереднім роком. ⁵⁵ Ілюструючи діяльність цього товариства, щомісячник «Емігрант» зазначав що, при сприянні товариства тільки з с. Ясенів Городенківського повіту емігрували у Канаду 1913 р. 34 родини. ⁵⁶ Але в кінцевому підсумку діяльність канадської компанії закінчилася гучним скандалом, що зумовило закриття всіх її агентств. ⁵⁷

Напередодні світової війни еміграція у Канаду продовжувалась. За перше півріччя 1914 р. з Північної Буковини туди емігрувало 1549 осіб здебільшого з Чернівецького і Кіцманського повітів. ⁵⁸ Крім Поділля і Покуття, дуже інтенсивною була еміграція з Дрогобицького і Стрийського повітів. ⁵⁹

Загалом за нашими підрахунками, наприкінці XIX- початку XX ст. зі Східної Галичини і Північної Буковини у Канаду емігрувало 149837 українців.

Це засвідчує, що еміграція галицьких і буковинських селян у Канаду за масштабами поступається тільки перед еміграцією у

США. Водночас загальна кількість емігрантів, за нашими підрахунками, має деяку розбіжність з офіційними канадськими показниками (за ними з 1891 р. по 1914 р. у Канаду емігрувало 1171514 українців).⁶⁰ Справа в тому, що канадська статистика брала до уваги і тих емігрантів, які прибули у країну з США, Бразилії, Аргентини. Такі випадки були частими, зокрема у період економічної кризи в США 1907-1908 рр. і другої «бразильської лихоманки» (1908-1910 рр.).⁶¹

Щодо соціального складу емігрантів, то в Канаду виїжджали як правило, селяни-середняки. З цього приводу В. Стефанік писав: «...Емігрують такі мужики, що годні мати з продажі свого маєтку 500-800 зол.рин. на дорогу. є між ними і маєтніші господарі, але лишень про око. В селі продали вони господарство своє за 2000-3000 зол.рин., але, оплативши довги, вони не мають більше як 800 зол.рин. на дорогу до Канади. Маса емігрантів є то господарі кількаморгові і незадовжені, і власне вони тисячами емігрують».⁶² Безумовно, за океан відправлялися і ті селяни, які були на межі розорення. Про цю категорію емігрантів депутат буковинського сейму В. Стефанович сказав: «У нас емігрують селяни, що релятивно мають ще дуже добре, а роблять то лише для того, бо бояться, щоб не зубожіли і не підупали дотла».⁶³

Середня вартість майна дев'яти селянських сімей з с. Чагара Чернівецького повіту, які виїжджали 29 квітня 1900 р. до Канади, становила 1071 корону, а вартість майна кожної з семи селянських сімей із сіл Репуженці та Хрешатик Заставнівського повіту - 930 корон.⁶⁴

Цих грошових сум заледве вистачало, щоб з сім'єю доїхати до Монреалю чи Галіфаксу, оскільки вартість квитка дорослої особи становила від 142 до 212 корон. Окрім цього, селяни, щоб отримати у Канаді гомстад площею 160 акрів (64 га), повинен був внести 10 доларів, а в місцевостях, де існувала іригаційна система землеробства, цей внесок був значно більший.⁶⁵

За підрахунками галицького часопису «Емігрант», для того, щоб доїхати зі Львова до Вінніпегу і бути допущеним на територію Канади, емігруючий повинен був мати 430 корон і 50 сот.⁶⁶ Причому, тут брався до уваги найкоротший шлях - через Бремен. Якщо ж дорога пролягала через Антверпен, Роттердам чи Трієст, то ця сума відповідно зростала. Начальник жандармського поста у Сторожинці в доповідній записці крайовому управлінню 2 грудня 1900 р. писав з цього приводу: «В моєму районі дій еміграційний рух не поширюється, бо три четверти населення така бідна, що не має засобів для виїзду».⁶⁷ З цієї причини заокеанська еміграція гуцулів була незначною.⁶⁸

І. Франко, полемізуючи з Ю. Бачинським, також критикував твердження останнього про те, що «за океан емігрували найбідніші люди (спролетаризовані селяни)».⁶⁹ Він зазначав: «...Селяни-паупери не спроможні були емігрувати, бо не мали за що набути так звану шифкарту».⁷⁰ Взагалі, для того, щоб сім'я із п'яти осіб

змогла доїхати до Канади, потрібно було продати 5 моргів землі.⁷¹ Тих емігрантів, які прибували у країну без грошей, необхідних для придбання гомстеду, канадська влада повертала на батьківщину. Такі випадки були непоодинокі.⁷²

Отже, еміграція у цьому напрямку, за образним словом газети, «збувала краєві не пролетаріат, а середній клас мужицького населення».⁷³ Додамо, що еміграція в Канаду була чітко вираженою формою постійної, переселенської еміграції. Селяни емігрували, як правило, сім'ями. Продавши земельний наділ, вони фактично втрачали зв'язок з рідним краєм і вороття назад для них не було. У випадку, коли емігрантів повертали з дороги, їх становище ставало трагічним. «Так, між іншим, зробив Скалетський староста, - писав «Кур'єр Львовський», - не думаючи, що таким чином віддає емігрантів на поталу злиднів, бо всі вони вже попродали землю».⁷⁴

Гомстели, які надавали емігрантам у західних провінціях домініону, не вирізнялися особливою родючістю, тому потрібно було докласти неймовірних зусиль, щоб перетворити цілину, порослу чагарником, у родючу ниву. За свідченням однієї канадської газети, «українців поселяли на землях другого класу, на яких не хотіли осілати американці або люди із Східної Канади».⁷⁵ Давалася взнаки і висока вартість сільськогосподарського інвентаря. Не випадково деякі емігранти, перш ніж почати господарювання на власній фермі, наймалися до потогонної праці на прокладанні залізниць, тунелів для колій, на вугільних шахтах у провінціях Альберта і Британська Колумбія.⁷⁶ Треба брати до уваги і те, що поселенці згідно з контрактом, були зобов'язані за трирічний строк на відведених їм за 10 доларів ділянках землі збудувати хату, зорати щонайменше 30 акрів (12 га). Тільки після цього вони мали право там жити.⁷⁷ У тяжких умовах жили перші українські емігранти в канадській провінції Манітоба. Тут 1896 р. утворилося невеличке українське поселення поблизу Йорктона (Саскачеван). У провінцію 1898 р. прибула нова група галичан і буковинців. Наприкінці XIX ст. українськими колоніями у Манітобі були Стюартборн, Плісен, Гом, Дауфін, Сіфтон.⁷⁸ Взагалі, за повідомленнями К. Геника, станом на 1899 р. у Канаді налічувалося близько 20 тис. українців, у тому числі в провінціях Манітоба - 10 тис., Альберта - 6 тис., Саскачеван - 4 тис.⁷⁹ Названі провінції аж до 1914 р. залишалися головними осередками української еміграції. Найбільше галичан і буковинців було у Манітобі. Згідно з інформацією, поданою галицькому митрополиту А. Шептицькому 1904 р., тут проживало 30 тис. українців. На той же час в Альберті їх налічувалося 20 тис., а в Саскачевані - 10 тис.⁸⁰ Після 1910 р. деякі галичани оселилися у провінції Британська Колумбія.⁸¹ За підрахунками австрійського дослідника К. Енгліша, з 1901 до 1911 рр. 40% українських емігрантів оселилися у провінції Манітоба. Відповідно на Альберту і Саскачеван припадало близько 60% вихідців зі Східної Галичини і Північної Буковини.⁸² Загалом наприкінці XIX - початку XX ст. українці зробили помітний внесок в освоєння Канадського заходу.

Масова еміграція українського селянства у Канаду певною мірою вплинула на етнотемографічну ситуацію у галицьких і буковинських землях. Еміграція назавжди вирвала з краю десятки тисяч фізично здорового населення. В окремих місцевостях вона призвела до зменшення кількості населення, у багатьох - до зниження відносної частки українців. Особливо цей процес був помітний у Північній Буковині зокрема, Кіцманському, Вишницькому та Чернівецькому повітах. Однак в умовах Габсбургської монархії для десятків і сотень тисяч людей - еміграція стала єдиним порятунком перед загрозою пауперизації та голоду.

- 1 Пименова Э. Страна хлеборобов (Канада). Пг., 1917. С.11.
- 2 Caro L. Еміґрація і політика еміґраційна. S.168.
- 3 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2445, арк.1, 3-4, 38.
- 4 Пилипів І. Як нас перших заїхало до Канади // Життя і знання. 1933. N 1. С.12.
- 5 Caro L. Ibid. S.168.
- 6 Руслан. 1899. 18 черв.
- 7 Сич О.І. Деякі аспекти імміграційної політики Канади в кінці ХІХ-на початку ХХ ст. // Укр. іст.журн. 1981. N 11. С.102-109.
- 8 Михайленко А. За синє море шукать долі...// Україна. 1989. N 12. С.2.
- 9 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2460, арк.79-79 зв.
- 10 Діло. 1892. 29 берез.
- 11 Пилипів І. Як нас перших двох заїхало до Канади. С.13.
- 12 Берзина М.Я. Формирование этнического состава населения Канады. М., 1977. С.155.
- 13 ДАЛО, ф.350, оп.1, спр.2484, арк.23.
- 14 Український емігрант. 1928. 28 лип. Олеськів О. О еміґрації. Львів, 1895. С.12.
- 15 ДАЛО, ф.350, оп.1, спр.2484, арк.31.
- 16 Кравчук П.і. Канадійський друг і.Франка. Торонто, 1981. С.16-18.
- 17 Gazeta Koloomyjska. 1891. 7 kwietnia.
- 18 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.6888, арк.48.
- 19 Буковина. 1901. 22 квіт.
- 20 Свобода (США). 1897. 28 січ.
- 21 Руслан. 1898. 5 лог.
- 22 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.8385, арк.56.
- 23 Громадський голос. 1900. 15 лип.
- 24 Руслан. 1898. 17 черв.
- 25 Галичанинь. 1898. 20 июня.
- 26 Кравчук П. В світ за очі // Жовтень. 1966. N 12. С.33.
- 27 Руслан. 1899. 24 лип.
- 28 Volkspresse. 1899. 1 juni.
- 29 ДАЧО, ф.2, оп.1, спр.8385, арк.56.
- 30 Діло. 1900. 29 лип.
- 31 Кравчук П. Листи з Канади. К., 1976, С.11.
- 32 Руслан. 1900. 21 верес.
- 33 Діло. 1900. 20 квіт.; 1 трав.
- 34 Галичанинь. 1902. 6 апр.
- 35 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.8385, арк.56.
- 36 Там само, ф.2, оп.1, спр.8634, арк.7.
- 37 Там само, арк.3-3зв; Канадійський фордер. 1906. 21 черв.
- 38 Gazeta handlowo-geograficzna. 1902. 25 stycznia.

- 39 Свобода. 1903. 11 черв.
 40 Діло. 1903. 29 квіт.
 41 Буковина. 1903. 20 квіт.
 42 Галичанинь. 1904. 11 фєвр.
 43 Діло. 1905. 29 трав.
 44 Там само. 1908. 31 сїч.
 45 Englisch K. Ibid. S.42.
 46 Галичанинь. 1907. 1 марта.
 47 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.5165, арк.225.
 48 Саго L. Emigrasua i polityka emigrasujna. S.169.
 49 Галичанинь. 1910. 2 июля.
 50 Ботушанський В.М. Участь трудящих Північної Буковини у боротьбі проти загрози світової війни. С.52.
 51 Руслан. 1913. 28 берез.
 52 Діло. 1913. 26 берез.
 53 Там само. 1 серп.
 54 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.12040, арк.30.
 55 Там само, ф.3, оп.1, спр.12040, арк.30.
 56 Емігрант. 1913. 5 трав.
 57 Діло. 1913. 23 серп.
 58 Ботушанський В.М. Участь трудящих Північної Буковини у боротьбі проти загрози світової війни. С.52.
 59 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.6004, арк.24, спр.60090, арк.43.
 60 Макар А.Ю. Канадская немарксистская историография истории украинской этнической группы Канады: Автореф.дис... канд.ист.наук. К., 1989. С.9.
 61 Кузеля З. Причинки до студій над нашою еміграцією. С.156.
 62 Громадський голос. 1899. 1 трав.
 63 Буковина. 1898. 27 лот.
 64 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.8025, арк.1-2; спр.8277, арк.1.
 65 Буковина. 1904. 28 груд.
 66 Емігрант. 1911. Лют.
 67 ДАЧО, ф.3, оп.2, спр.18639, арк.59.
 68 Гудульшина: іст.-етнограф. дослідження. К., 1987. С.65.
 69 Кравчук П. Важкі роки // Всесвіт. 1988. N 7. С.120.
 70 Галичанинь. 1900. 20 сент.
 71 Діло. 1987. 13 трав.
 72 Діло. 1897. 13 трав.
 73 Буковина. 1900. 6 барез.
 74 Kurjer Lwowski. 1895. 17 listopada.
 75 Кравчук П. Листи з Канади. С.12.
 76 Кравчук П. Важкі роки. С.122.
 77 Кравчук П. Тарас Шевченко в Канаді // Вітчизна. 1961. N 3. С.146.
 78 Ловів І. Дешо про життя українців Манітоби у Канаді // Нова думка. 1983. N 35. С.16.
 79 Діло. 1899. 19 серп.
 80 ЦДА України, м.Львів, ф.358, чг., оп.1, спр.53, арк.1.
 81 Діло. 1910. 19 лист.
 82 English K. Die österreichische Auswanderungsstatistik. - S.41.

3. ЛАТИНОАМЕРИКАНСЬКИЙ НАПРЯМОК УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ

Наприкінці XIX - початку XX ст. латиноамериканські країни водночас із США та Канадою поглинули мільйони європейських емігрантів, у тому числі десятки тисяч українців зі Східної Галичини і частково Північної Буковини. Більшість з них оселилася в Бразилії та Аргентині, що зумовлювалося багатьма обставинами. Для Бразилії проблема імпорту робочої сили після скасування рабства 1888 р. була першочерговим завданням.¹ Водночас Аргентина у 70-80-х роках XIX ст., по-варварськи винищивши індіанські племена, прагнула колонізувати відібрані у них землі.² Тому не випадково уряди цих держав проводили активну імміграційну політику, не шкодуючи коштів для досягнення поставленої мети. Їх імміграційне законодавство фактично не передбачало жодних обмежень щодо емігрантів з Європи. Крім цього, виділялися значні субсидії морехідним компаніям, емігрантам надавалося право безплатного проїзду залізницями тощо. Як наслідок - тільки з 1888 р. - по 1889 р. кількість іммігрантів у Бразилії досягла 200 тис.³

Перші українські емігранти у Бразилії з'явилися ще в 70-х роках XIX ст. Документи засвідчують: у 1872 р. в штат Парана прибула родина М. Морозовича із Золочівського повіту. Окремі випадки еміграції в цьому напрямку зі Східної Галичини мали місце у 1876 р. і 1886 р.,⁴ а 1889 р. еміграція охопила Збараський повіт. З цього приводу місцевий староста інформував намісництво: «В останні часи з'явився в повіті еміграційний рух селян до Бразилії».

17 липня виїхало 4 чоловіка з гміни Кобили, 22 липня 6 чол. з гміни Борщовичі Малі. Ще 60 селян вимагають видачі паспортів».⁵ Наступного року випадки еміграції селян мали місце у Бродівському повіті. Поліцією в Кракові було затримано 60 селян з околиць Кам'янки-Струмилової.⁶ Як повідомляла преса, ці селяни на запитання, чому їдуть в Бразилію, відповідали: «їдуть другі, поїдемо ми. Гіршої біди, як у нас, не може бути».⁷ Подібні відповіді засвідчують, що вже з самого початку еміграція у вказаному напрямку була спричинена відчаєм і намаганням селян знайти вихід із «лабіринту нужди і визиску».

Із Кам'янецького повіту еміграційний рух перекинувся на Золочівщину і охопив села Ушня, Котлів, Івачів, Лука, Кабарівці тощо.⁸ Місцеве староство з метою запобігти еміграцію почало чинити селянам всілякі перешкоди, але ці заходи мали, як правило, зворотній ефект. Емігруючі почали масово звертатися з вимогами надати паспорти безпосередньо у намісництво.⁹ Загалом із названого повіту тільки до травня 1891 р. емігрувало в Бразилію близько 100 осіб.¹⁰ Майже аналогічна ситуація склалася на Бродівщині. Звідки переселилося у Бразилію 54 українці.¹¹ В цьому ж році експозитурою поліції у Львові затримано 50 селян з Бережанського, Перемишлянського, Тернопільського повітів, серед

яких було чимало військовозобов'язаних.¹² Отже, 1891 р. можемо вважати початком масової еміграції галицьких селян у Бразилію. Однак процес її подальшого зростання на певний час загальмувався вибухом згадуваної вже недозволеної еміграції трудящих Східної Галичини і Північної Буковини у Росію 1892 р. Однак і в цьому році еміграція у країні Латинської Америки продовжувалася із Бродівського, Кам'янецького, Тернопільського, Бібрського повітів.¹³ Перші випадки переселення у Південну Америку зафіксовані також на Буковині. Газета «Буковина» у дописі із Аргентини повідомляла, що в Буенос-Айресі проживають галицькі та буковинські українці, які прибули з Бразилії. «Стан, в якому їх бачили, - говорилося в інформації, - неказанно нужденний. Дуже сумне тут їх життя: багато умирає з голоду, а ще більше гине внаслідок різних хвороб».¹⁴

У серпні 1892 р. уряд Бразилії уклав контракт з італійською «Компанією Метрополітана» на постачання впродовж десяти років 1 млн осіб з Європи, португальських та іспанських колоній.¹⁵ Передбачалося довести кількість іммігрантів у рік до 50-100 тис. За контрактом, кількість переселенців з однієї країни не повинно було перевищувати 60%.¹⁶ Контракт починав діяти з 1 січня 1893 р. Агентура компанії розгорнула небувалу агітацію в Європі, у тому числі й у Східній Галичині. Особливо успішно вона проводилася у тих районах, звідки 1892 р. проходила еміграція до Росії, тобто на галицькому Поділлі та суміжних з ним повітах.¹⁷ Вже 1894 р. у названих місцевостях еміграція у Бразилію стала набувати гарячкового характеру. Вона охопила навіть такі повіти, звідки селяни у цьому напрямку раніше не амігрували: Жидачівський, Станіславський, Рава-Руський, а також Снятинський.¹⁸ Тільки з п'яти сіл Бродівського повіту з відома влади емігрувало 37 родин.¹⁹ Окрім цього, чимало селян емігрувало без дозволу. Так, поліція у Кракові затримала 17 осіб, які «походили з Бродів і Кам'янки-Струмиллової. Продавши все своє рухоме і нерухоме майно, вони вибралися без будь-яких документів до Бразилії».²⁰ Всі рекорди 1894 р. побив Бібрський повіт, звідки емігрувало 1786 осіб. У свою чергу із Жовківського повіту переселилося на океан 565, а з Кам'янецького - 470 осіб.²¹ Взагалі у цьому році, за повідомленням офіційних звітів Галицького намісництва, еміграцією в Бразилію було охоплено 15 повітів Східної Галичини.²² Зростання тієї еміграції, починаючи з 1890 р., значною мірою пояснювалось тим, що корабельні квитки з Генуї до Ріо-де-Жанейро оплачував бразильський уряд. Емігранти мали кошти тільки на дорогу до одного з портів Італії.

Ще більшого розмаху набув еміграційний рух у Бразилію 1895 р. Великою мірою до цього спричинилася діяльність «Товариства святого Рафаїла». На території Австрії це товариство виникло ще 1889 р. У січні 1895 р. заснувалася його філія у Львові, яку очолив князь П. Сапіга.²³ Товариство нібито мало на меті опікуватися емігруючими селянами. Під цим приводом, за словами І. Франка,

воно «так вміло взялося за справу, призначаючи на селах своїми агентами поміщиків, влаштовуючи урочисті прощання емігрантів, що напочатку спорадична еміграція стала тлумною масовою». ²⁴ Вже у січні 1895 р. еміграція охопила Перемишлянський, Бібрський, Стрийський, Кам'янецький повіти. ²⁵ Газета «Діло» зазначала, що в околицях Жовкви «від якогось часу проявляється досить сильний еміграційний рух. Два роки неврожаю і нужда вигнали до Бразилії 50 селян, а тепер знов вибирається туди близько 100 осіб». ²⁶ У лютому цього ж року «еміграційна лихоманка» охопила Рогатин та Жидачів. Як інформував намісництво Жидачівський староста, «велика маса людей зголошується до староства з проханням надати їм не тільки паспорти, але також засоби на дорогу, оскільки їх так запевнювали агенти. ²⁷ З огляду на такий розвиток подій у Перемишлянах відбулося термінове засідання, щоб взяти необхідні заходи проти еміграції. Подібні делегації прибули до Львова з інших міст Східної Галичини. А тим часом «Товариство святого Рафаїла» у квітні 1895 р. організувало відправку в бразильський штат Парана групу українських емігрантів з 240 осіб. її очолив Ф.Тревінський. За повідомленням дирекції поліції у Кракові, «в травні цього ж року цим товариством відправлено нову велику групу емігруючих, яка нараховувала 53 родини, а відповідно з повітів: Бібрка - 6 родин, Перемишлян - 11, Жовква - 21, Золочів - 8, Львів - 5, Кам'янка Струмилова - 21 родина». ²⁸

Влітку 1895 р. «бразильська лихоманка» охопила подільські повіти Тернопіль, Теребовлю, Гусятин, Скалат, Залішки тощо. Власне із селян цих повітів «Товариством святого Рафаїла» у серпні була сформована третя група емігрантів з 600 осіб. ²⁹ Такі дії цієї організації, незважаючи на її високих покровителів, викликали стурбованість в урядових колах, і в кінцевому підсумку вона була розпущена. Офіційно товариство не мало на меті заохочувати селян до еміграції, а тільки намагалося олікуватися тими, хто емігрував. Але сама його наявність в умовах широкомасштабного еміграційного руху та контакти з морехідними компаніями стали своєрідною приманкою для сотень бажаючих емігрувати.

Після припинення діяльності «Товариства святого Рафаїла» «бразильська лихоманка» продовжувалася, ставши тільки стихійнішою. Масовою була еміграція військовозобов'язаних, а також осіб без будь-яких еміграційних документів. У листопаді 1895 р. суд у Відні розглянув справи 36 селян зі Східної Галичини віком від 17 до 21 років. Вони намагалися емігрувати у Бразилію. Всі оскаржені отримали від тижня до місяця в'язниці. ³⁰ У цей час староста з Бережан повідомляв намісництво, що з повіту відправилося за океан 365 осіб без паспортів. На Збаражчині, за інформацією крайового виділу, де нікому не було видано легітимізаційних документів, з гміни Кубанівці емігрувало 34, з гміни Добровід - 64 особи. ³¹ Отже, і останній квартал 1895 р. ознаменувався високою еміграційною активністю. Особливо значних розмірів вона набула на Поділлі у Збаразькому,

Тернопільському, Теребовлянському та інших повітах. «Еміграційний рух прийняв на Тернопільщині, - писала газета «Галичанин», - загрозуючих масштабів. є села, в яких від 15 до 20 родин вже повністю готові до переселення і чекають тільки на «шифкарти». ³²

Згідно з звітом крайового віділу, 1895 р. з Березанського повіту емігрувало 1085 осіб, Тернопільського - 773, Рава-Руського - 300.³³ Загальна кількість емігруючих становила 11 тис. На Північній Буковині у цей період мали місце тільки спорадичні випадки еміграції в Бразилію. ³⁴ Цей еміграційний напрямок тут так і не набув значного поширення.

Початок 1896 р. пройшов під знаком «посилення бразилійської лихоманки». Староста Сокальського повіту, інформуючи намісництво про діяльність агентів, зазначав, що на виїзд до Бразилії зголосилося 350 родин. ³⁵ Ще унікальніша ситуація склалася у с.Молотові Бірбського повіту. Тут місцевим ковалем Д.Дзендровським, який підтримував контакт з С.Нодарі, за день було відправлено із станції Бортники в Удіне 300 родин, із вказаного повіту таємно емігрувало 150 осіб. ³⁶ У багатьох випадках селяни вимагали видачі паспортів. Такий випадок мав місце у Тернополі. «8 лютого 1896 р. - писав місцевий староста, - коли забудова управи була вільна в зв'язку з обідом, заїхало туди 16 возів з емігрантами, в кількості 120 чол. і стали вимагати паспортів», і тільки погроза властей викликати військо втихомирили селян. ³⁷

Крім нового піднесення еміграційного руху, початок 1896 р. приніс перші повідомлення про трагічні наслідки еміграції у вказаному напрямку.

Часто для емігрантів фатально закінчувалася навіть подорож через океан. Ось як описував її один галицький селянин: «Багато дітей і старших осіб на кораблі померло. А християнських похоронів тут немає. Померлого зав'язують в мішок, прив'язують до нього кусок заліза і кидають в море. Жаль і розпуку матерів, які бачать як їх дітей поглинає вода, може людина відчуги, але описати цього не встані». ³⁸ Не краща доля чекала поселенців і в Бразилії. «Сподіваний рай» іноді ставав «бразильським пеклом». Так, згідно з інформацією австрійського консула в Ріо-де-Жанейро, у січні 1896 р. «в еміграційному домі в Пінейро знаходилося близько 1500 галичан, які прибули туди маючи намір оселитися в Парані. Однак в цьому місті вже немає землі для роздачі». ³⁹

Починаючи з березня 1896 р. бразильський уряд частково закрити штат Парана і направляв емігрантів у штати Еспіріту-Санту та Сан-Паулу. ⁴⁰ Для галичан клімат цих районів був надзвичайно несприятливим. Однак це аж ніяк не позначилося на кількості емігруючих зі Східної Галичини. Навпаки, еміграція продовжувала зростати. У квітні вона поширилася на такі повіти, як Львівський, Жовківський, Сокальський, Бродівський, Золочівський і майже на все Поділля. ⁴¹

За офіційними даними, у травні переїхало через Львів з метою

еміграції до Бразилії 2090 осіб, у червні - близько 1500. За підрахунками О.Олеськіва, з квітня по червень 1896 р. «бразильська лихоманка» вирвала з краю близько 5000 осіб.⁴² У цей час такої інтенсивності еміграції не знав жодний еміграційний напрямок. З окремих повітів селяни емігрували вже на сотнях, а тисячами. За інформацією Галицького намісництва, направленою австрійському міністерству внутрішніх справ, в названий період із 29 східногалицьких повітів у Бразилію відправилося 10891 особа.⁴³ Ці дані, однак, охоплюють тільки офіційно зареєстрованих емігрантів. «Якщо ж взяти до уваги тих селян, котрі емігрували без дозволу, то ця цифра перевершить 12 тис.

Чимало цих переселенців, крім Парани, оселилася в штатах Санта-Катаріна, Мінас-Жераїс, Сан-Паулу, Ріу-Гранді-ду-Сул.⁴⁴

У 1896 р. на терені Східної Галичини мали місце випадки еміграції в інші латиноамериканські країни, зокрема в Уругвай. Так, у серпні того року в Монтевідео прибуло 50 селян, які, походили з Скалатського і Збарзького повітів. «Представляли вони картину крайньої нужди, - повідомляли газети, - голодні розбрелися по місту, просячи милостині або роботи».⁴⁵

Можливо, що у цей період українські емігранти з'явилися і в Парагваї, оскільки італійська агентура вела широкомасштабну пропаганду в Галичині, заохочуючи еміграцію в цю країну.⁴⁶

З 1 січня 1897 р. імміграційна політика Бразилії зазнала деяких змін. Зокрема, витрати на корабельний квиток від Генуї до Ріо-де-Жанейро становили приблизно 180 корон, а з розрахунку на сім'ю з чотирьох осіб ця сума доходила до 540 корон.

Незважаючи на всілякі перешкоди, еміграція в Бразилію зі Східної Галичини продовжувалась. Уже в квітні з'явилися повідомлення про еміграцію з Скалатського і Бібрського повітів. «Рай бразилійський» знову починає вабити наших селян, - писала газета «Руслан», - які з різних околиць повіта Гусятинського і Підгаєцького рухаються в тім напрямі».⁴⁷ З сіл Людичина і Людвиківки (Тернопільщина) в Бразилію емігрувало 50 селян, яких агенти завербували для робіт на плантаціях кави у штатах Еспіріту-Санту і Мінас-Жераїс.⁴⁸ Випадки еміграції мали місце і в інших повітах Східної Галичини, але це вже була не масова еміграція. Тим паче, що дуже часто селяни поверталися на батьківщину. Так, у листопаді в Тернопільський повіт повернулося 30 емігрантів. «У минулому році вони продали за безцінь свої землі і відправилися в обіцяний «рай». Тепер привезли їх поліцаї із Відня, так як у них не було засобів добратися додому», - повідомляв «Галичанин».⁴⁹

Подібна доля спіткала і 20 родин з Теревовлянщини.⁵⁰ Загалом за рік зі східногалицьких земель у Бразилію емігрувало, згідно з даними австрійського консульства у Ріо-де-Жанейро, 308 осіб. Ситуація не змінилася і в наступному році, кількість емігрантів становила 310 осіб. Кількість емігруючих селян 1899 р. дещо збільшилась і досягла цифри 1024.⁵¹

Водночас із зменшенням еміграційного потоку в Бразилію здійснювалась еміграція в Аргентину. В 1897 р. «із околиць Скалата 47 осіб без всяких матеріальних засобів виїхали в Аргентину і поселилися в провінції Санта-Фе.⁵² У цьому ж році тут побував Г.Савчук - редактор буковинської московфільської газети «Селянин». З його допомогою еміграційні агенти у Північній Буковині агітували за еміграцію в цьому напрямку.⁵³ В наступному році з'явилося 12 галицьких родин у м.Апостолос, що в провінції Місіонес.⁵⁴ У це ж поселення 1899 р. прибуло декілька сімей з Північної Буковини. Однак, еміграція в Аргентину мала спорадичний характер. Станом на 1900 р. у цій країні налічувалося 80 українських родин.⁵⁵

З початком ХХ ст. аргентинський уряд, зацікавлений в освоєнні нових земель, почав всіляко заохочувати еміграцію в країну і навіть взяв на себе витрати, пов'язані з перевезенням емігрантів через океан, а також до місця призначення. Це значною мірою збільшило кількість переселенців, у тому числі з галицьких і буковинських земель. Еміграція в цьому напрямку 1901-1903 рр. охопила галицьке Покуття і частину Північної Буковини. У квітні 1901 р. із сіл Хотомір, Обертин, Джурків Глумачького повіту виїхало в Аргентину 1000 осіб. інформуючи про ці випадки, газета «Діло» зазначала, що вони починають нагадувати «бразильську лихоманку». «Сего року еміграція охопила майже цілий Глумачький повіт. Ледве знайдеться одне село без емігрантів, а з декотрих сіл як Палагачі, Вільшаниця і інші виходять люди сотками».⁵⁶

Із Глумаччини еміграція перекинулася на Станіславщину, охопивши села Угорники та Отиню, а на Північній Буковині - Кічманський повіт.⁵⁷ Такий її розвиток призвів до того, що в аргентинській провінції Місіонес поруч з українським поселенням в Апостолес утворилася нова колонія Азара. Загалом за два роки еміграції в Аргентину прибуло близько 7 тис. українських селян.⁵⁸ У наступні роки еміграція продовжувалася, але в значно менших масштабах.

З 1901-1907 рр. спостерігається незначна рееміграція галицьких селян з Бразилії. Це зумовлювалося надзвичайно тяжким становищем українських поселенців у Бразилії. З метою надання їм посильної допомоги 1901 р. у Львові утворився так званий Паранський комітет на чолі із судовим радником Т.Реваковичем. Ця організація на певний період зуміла відвернути еміграцію у такі бразильські штати, як Сан-Паулу і Еспіріту-Санту. Дещо було зроблено і для організації суспільного життя в українських колоніях Бразилії.⁵⁹

У 1906 р. бразильський уряд почав виношувати плани будівництва залізниці від Сан-Паулу через Парану до Ріо-Гранді-ду-Сул. У реалізації цього проекту були зацікавлені англійські та американські компанії, які володіли акціонерним капіталом майже всіх залізниць країни.⁶⁰ Однак для втілення планів у життя не вистачало робочої сили. У зв'язку з цим 1907 р. з Бразилії в Європу

виїхала комісія, що намагалася знайти джерела постачання дешевої робочої сили.⁶¹ Як представник цієї компанії у Львові в листопаді 1907 р. з'явився граф Ле Гон, який з дозволу австрійського уряду почав вербування галицьких селян, обіцяючи їм високі заробітки, а також землі навколо залізниці в штаті Парана.⁶² Розгорнута ним пропаганда спричинила нову хвилю еміграції.

Вже на початку 1908 р. у всій Східній Галичині розпочалося приготування емігрантів до виїзду в Парану. В епіцентрі еміграційного руху опинилися повіти Сокальський, Бережанський, Тернопільський. Як повідомляла дирекція поліції у Львові, «17 березня 1908 р. виїхала з місцевого вокзалу до Бразилії партія робітників в кількості 290 чол., законтракованих через товариство «Сан-Паулу - Ріу-Гранді» в Парані до будівництва там залізниці».⁶³ Поступово еміграція набула настільки великих масштабів, що навіть відновлена 1907 р. діяльність «Товариства святого Рафаїла» не змогла вплинути на зменшення чисельності переселенців.

За інформаціями преси, у квітні 1908 р. в столицю Парани Курітібу прибуло 278 українців, а ще тисяча «знаходилася у дорозі».⁶⁴ Тим часом із Бразилії почали прибувати перші реемігранти. У липні повернулося 35 селян, у серпні - 84.⁶⁵ Це справляло відповідне враження, але зупинити загальну тенденцію не змогло. На початку 1909 р. до виїзду в Бразилію приготувалося чимало повітів. Ось що повідомлялося в одному з листів із Бережан: «Незважаючи на застереження і поради, в Бережанському повіті «гарячка бразильська» росте, а особливо в околиці Кізлова, а також в Будилові, Таврові, Платичі і переходить даліше в напрямі до Тернополя».⁶⁶ Староста з Сокала писав до намісництва: «Еміграційна язва в Сокальщині привела до страшного спустошення багатьох сіл».⁶⁷ У другій половині 1909 р. спостерігається помітний спад еміграції. Певною мірою на це вплинуло тяжке становище українських емігрантів в Бразилію, а також рееміграція. Не мале значення мало і те, що 1910 р. уряди окремих бразильських штатів відмінили пільги стосовно перевезення емігрантів через океан. Все це призвело до закінчення другої «бразильської лихоманки».

У 1910-1914 рр. еміграція зі Східної Галичини у Бразилію мала спорадичний характер. Подібне можна сказати і про Аргентину. Щоправда, 1911 р. Крайове управління Буковини уклало з аргентинським урядом угоду про відправку щорічно у країну 26 тис. селян на сезонні роботи. Але заробітки виявилися настільки низькими, що після повернення першої групи заробітчан угода була розірвана.⁶⁸

За нашими підрахунками, тільки впродовж двох періодів «бразильської лихоманки» із Східної Галичини і частково з Північної Буковини виїхало 29048 осіб. Якщо брати до уваги емігрантів, які переселилися у Бразилію в так званий міжгарячковий період, то, напевне, потрібно погодитися з думкою П. Карманського, що в цю країну до 1914 р. переселилося близько 40 тис. українських селян. Тим паче ця цифра підтверджується архівними даними.⁶⁹ Стосовно

Аргентини. дослідники еміграції майже однотайно сходяться на тому, що до 1914 р. у ній оселилося 10 тис. українських емігрантів.⁷⁰ Таку ж цифру подала і бразильська українськомовна газета «Праця», інформація якої ґрунтувалася на даних перепису населення.⁷¹

За соціальним статусом більшість емігрантів України Латинської Америки належала до найбідніших верств селянства Східної Галичини і Північної Буковини. Не випадково еміграція набувала найбільших масштабів тоді, коли країни імміграції брали на себе витрати, пов'язані з переїздом через океан та до місця їх оселення. Водночас вона знижувалася до надзвичайно малих розмірів, коли названі видатки оплачували емігранти.

Як засвідчують документи, тільки крайні злидні штовхали селянство до «бразильського раю». Один із селян Бродівського повіту так пояснював намір емігрувати: «Жити треба, діти просять і плачуть «тату хліба»! Серце крається: тато і сам голодний, мати варить зідля, бобик, лободу, та ще й засолити нема чим, бо товка солі коштує у нас тепер від 12 до 14 крейцерів і за день її не заробиш.⁷² Інший селянин, якого староста у Сокалі намагався налякати заокеанськими гадюками, відповідав: «Прошу пана старости - гадюки в Бразилії напевне не страшніші від тутешніх екзикторів. Від бразильської гадюки може й утечу, а перед нашими езекутниками ніде не заховашся».⁷³

Безумовно, у таких умовах сільські трударі, почувши про можливість отримати землю в Південній Америці, продавали клаптикове господарство і подавалися у далеку дорогу. В багатьох випадках весь масток бразильських емігрантів коштував від 200 до 300 корон. Площа їх земельних володінь становила, як правило, від 2 до 3 моргів. Так, староста найбільш охопленого еміграцією Золочівського повіту доповідав намісництву: «В наших околицях більша частина селянських господарств складається з 2 або навіть менше моргів поля. Родини, які осіли на тих господарствах, нараховують від 8 до 10 осіб, звідси їх проживання є надзвичайно важким і навіть неможливим».⁷⁴

У деяких повітах еміграцією в Бразилію був охоплений значною мірою сільський пролетаріат. До них належить Рогатинський, Чортківський, Бібрський, Сокальський, Золочівський, а також Кам'янецький повіти.⁷⁵

Дуже частими були випадки, коли емігруючі в країни Південної Америки взагалі не мали жодних засобів до існування. Безумовно, і після прибуття без певних коштів в Бразилію чи Аргентину становили переселенців нічим не відрізняється від їх життя на батьківщині. За землю потрібно було платити. У штаті Парана, що мав порівняно непогані умови для галицьких переселенців, вартість 25 га землі становила 4000-2000 мільреїсів - залежно від її якості та віддаленості від шляхів сполучення та міст. Емігрантам, які прибули у штат Ріу-Гранді-ду-Сул, уряд надавав в джунглях ділянку площею 25 га (вартістю 400 корон). Для її отримання і придбання сільськогосподарського інвентаря наладалося 230 корон

позики. Вартість ділянки та позику належало оплатити за п'ять років. Ті, хто сплачував внесок невчасно, штрафувалися на 10% суми позики.⁷⁶

Ще в складнішому становищі опинилися українські емігранти, які оселилися в штатах Санта-Катаріна, Мінас-Жерайс, Сан-Паулу. Кліматичні умови останнього для галичан були дуже несприятливими. Окрім цього, емігранти потрапляли на роботу до плантаторів кави, котрі експлуатували їх як невільників. Багато хто не витримував знущань і втікав.⁷⁷

Не кращою була доля людей, які приїхали з надією отримати землю. Не маючи достатніх коштів для розгосподарювання, емігранти розорювалися і поновнювали ряди батраків. Ще більшим злом для української еміграції стали всілякі хвороби та сусідство з ботокудами (індіанцями). Все це спричинилося до масових жертв серед українських переселенців. За свідченням священника А.Мартинюка 1897 р. тільки в одній колонії біля м.Прудентополіс налічувалося 3 тис. могил.⁷⁸

Взагалі на поселеннях у штаті Парана осіла більша частина українських емігрантів, котрі прибули в Бразилію з 1891 по 1914 р. Станом на 1914 р. тут налічувалося 33 529 осіб.⁷⁹ Найбільше виїждив із Східної Галичини і Північної Буковини проживало в поселеннях Прудентополіс (13 тис.) та Ріу-Кьяро (8 тис.). Останнє, за словами сучасників, «тягнулося через 15 км і в ньому збудовано 4 церкви і 6 українських шкіл.⁸⁰ Окрім названих місць, українці оселилися також у колоніях Антоніо Кандідо, Нова Галіція, Вера Гуарані, Ітапара, Сенадор Корейя, Жесуіно Маркондес, Іваї, Іпіранга, Ітаполіс.

Менше галицьких селян бразильський уряд розселив у штатах, які спеціалізувалися на виробництві кави: у Ріу-Гранді-ду-Сул (2450), Сан-Паулу (400), Санта-Катаріна (360), Еспіріту-Санту (220) та Мінас-Жарайс (160 осіб).⁸¹

В Аргентині галицькі та буковинські емігранти проживали компактною масою у колоніях Апостолос (7536 осіб), Азара і Сан-Хосе, що в провінції Місіонес. Правда, 1910 р. у зв'язку із затяжною економічною кризою незначна кількість українців переселилася із аргентинських колоній в Парагвай та Уругвай.⁸²

Таким чином, еміграція українських селян у країни Латинської Америки відбулася за двома великими напрямками у Східній Галичині й частково Північній Буковині. Найпомітніше вона позначилася на Золочівському, Тернопільському, Кам'янецькому, Бібрському і Бережанському повітах. На фоні всієї західноукраїнської еміграції кінця ХІХ - початку ХХ ст. переселення галицьких і буковинських селян у Південну Америку було спричинене трагічним матеріальним становищем чисельного населення села. Знедолені верстви селянства стали джерелом тієї сили, яка працювала в тяжких умовах, віддаючи сили, а часто життя, освоюючи нові землі та збагачуючи чужі держави.

- 1 Очерки истории Бразилии (Под ред. В.И.Ермоласва. М. 1962. С.184-186.
- 2 Очерки истории Аргентины (Под ред. В.И.Ермолаева. М. 1961. С.215-217.
- 3 Очерки истории Бразилии С.197.
- 4 Энциклопедия українознавства. Словникова частина: У 26 т. Мюнхен. 1966. Т.3. С.171.
- 5 ЦДА України м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2458, арк.79.
- 6 Діло. 1980. 6 жовт.; ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2455, арк.159.
- 7 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.3, спр.2457, арк.9.; Діло. 1890. 24 жовт.
- 8 ЦДА України, м.Львів, спр.2458, арк.44.
- 9 Діло. 1891. 18 груд.
- 10 Галицкая Русь. 1891. 19 мая.
- 11 Там само. 13 окт.
- 12 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2458, арк.152.
- 13 Там само, спр.2460, арк.65.
- 14 Буковина. 1892. 31 січ.; Діло. 1892. 7 лют.
- 15 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2481, арк.91.
- 16 Борис В.О. З історії української трудової еміграції з Галичини в Бразилію в 90-х роках XIX ст. // Укр. іст. журн. 1970. №8 - С.69.
- 17 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2462, арк.16.
- 18 Руслан. 1897. 23 верес.
- 19 Gazeta Brodska. 1895. 15 lutego.
- 20 Галичанинь. 1894. 18 жовт.
- 21 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2470, арк.113.
- 22 Руслан. 1897. 27 верес.
- 23 Діло. 1895. 25 січ.
- 24 Франко і. Еміграційне безголов'я. Т.44. Кн.2. С.452.
- 25 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2470, арк.19, 36, 50 зв.
- 26 Діло. 1895. 3 січ.
- 27 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2469, арк.163.
- 28 Там само, спр.2470, арк.19-19зв.; спр.2472, арк.9, зв.; спр.2471, арк.53.
- 29 Діло. 1895. 1 серп.
- 30 Там само, 2 листоп.
- 31 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2474, арк.14.
- 32 Галичанинь. 1895. 7 окт.
- 33 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2473, арк.31, 141; спр.2474, арк.14.
- 34 Руслан. 1897. 1 жовт.
- 35 Буковина. 1895. 13 квіт.
- 36 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2476, арк.7 зв.
- 37 Там само, арк.135, зв.; спр.2477, арк.41.
- 38 Там само, спр.2478, арк.34 зв.
- 39 Галичанинь. 1896. 10 янв.
- 40 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2476, арк.35.
- 41 Діло. 1896. 28 лют.
- 42 Діло. 1896. 21 черв., 3 лип.
- 43 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2481, арк.17, зв-18.
- 44 Там само, спр.2489, арк.71.
- 45 Галичанинь. 1896. 3 нояб.; Діло. 1896. 11 листоп.
- 46 Діло. 1896. 28 черв.
- 47 Руслан. 1897. 30 квіт.
- 48 Галичанинь. 1897. 16 марта.
- 49 Там само. 2 нояб.
- 50 Діло. 1897. 22 жовт.
- 51 Свобода. 1902. 17 січ.
- 52 Галичанинь. 1898. 23 янв.

- 53 ДАЧО, ф.3, сп.1, спр.7159, арк.40, 43; Селянин. 1901. 30 июня.
54 Вапрович С. Аргентина. Українська еміграція в ній. Львів, 1936. С.11.
55 Діло. 1901. 9 квіт.
56 Там само. 1902. 24 квіт.
57 Руслан. 1902. 12 квіт.; Селянин. 1901, 30 июня.
58 ЦДА України, м.Львів, ф.664, оп.1, спр.11, арк.19; спр.14, арк.45.
59 Там само, спр.3, арк.1, зв.; спр.6, арк.3-3, зв.
60 Очерки истории Бразилии. С.223-224.
61 Стрелко А.А. Славянское население в странах Латинской Америки.
К.:1980. С.34.
62 ЦДА України, м.Львів, ф.664, оп.1, спр.15, арк.7.
63 Там само, ф.146, оп.4, спр.2492, арк.35.
64 Зоря. 1908. 30 квіт.
65 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2492, арк.58 зв.; Діло. 1908., 21
серп.
66 Діло. 1909. 27 січ.
67 Галичанинь. 1909. 28 апр.
68 ДАЧО, ф.3, оп.2, спр.27955, арк.7-12.
69 Карманський П. Між рідними в Південній Америці. Київ; Відень; Львів,
1922. С.197.
70 Енциклопедія українознавства. Словникова частина. Т.1. С.56.
71 Праця (Бразилія). 1914. 10 трав.
72 Діло. 1894. 28 лип.
73 Там само. 1896. 1 лют.
74 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2458, арк.44 зв.
75 Там само, спр.2478, арк.34, зв., спр.2481, арк.29, 53.
76 Там само, спр.2489, арк.74-74 зв.
77 Там само, спр.2477, арк.113.
78 Там само, ф.664, оп.1, спр.5, арк.8; Галичанинь. 1897, 1 февр.
79 ЦДА України, м.Львів, ф.664, оп.1, спр.14, арк.45.
80 Там само. спр.4, арк.71.
81 Там само. арк.44-45.
82 Праця. 1914. 10 трав.; Гайдамаки. 1906. 12 жовт.

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В КРАЇНИ ЄВРОПИ

I. ЕМІГРАЦІЯ ЗІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ НА ТЕРИТОРІЮ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

Серед еміграційних напрямків, поширених на східногалицьких і північнобуковинських землях наприкінці ХІХ- початку ХХ ст. чільне місце посідає еміграція в Росію. На відміну від переселення у заокеанські країни, вона завдавала шкоду політичним інтересам Австро-Угорщини і, як правило, викликала різку протидію влади у Відні та місцевих адміністрацій.

Перші випадки недозволеної еміграції галицьких і буковинських селян у Російську державу відомі на початку 50-х років ХІХ ст.¹ Однак це були поодинокі втечі, що тільки 1866 р. переросли у масове явище, зокрема на Північній Буковині. Вони були безпосереднім наслідком неймовірно тяжких умов, у яких опинилися буковинські селяни внаслідок двох - 1864 і 1865 - неврожайних років. Становище ускладнювалося поширенням епідемії холери й тифу. Як засвідчують документи, 1866 р. із майже 500 тис. жителів Буковини від голоду, холери і тифу померло 21423.² Рятуючись від голодної смерті, тисячі північнобуковинців вирушили у Росію. Розпочалася ця масова недозволена еміграція втечею багатьох голодуючих сімей із сіл Боянів і Слободзії-Раранчі Садгірського повіту, які у ніч на 30 квітня таємно («різними боковими шляхами») емігрували до Бессарабії. У повідомленні жандармерії президії крайового управління Буковини підкреслювалося, що така еміграція триває вже кілька днів і можна чекати її продовження. Проведене Садгірським староством розслідування засвідчило: із с.Боянів втекло 39 родин, та ще четверо людей (всього 157 осіб), а з с.Слободзії-Раранчі - чотири родини (21 особа). Поступово еміграція перекинулася на інші місцевості. Садгірський староста з цього приводу доповідав президентові краю, що на російську територію таємно переходять селяни «з усієї Буковини».³

Перешкодити втечі селян у межі Російської держави

прикордонники не змогли, оскільки разом з селянами емігрували навіть жандарми. З 4 по 15 травня 1866 р. із сіл Боянів та Слободзії-Раранчі перейшло кордон 204 особи, в тому числі 16 юнаків призовного віку. Всіх переселенців російський уряд направив на заробітки у Південну Бессарабію, Херсонську і Таврійську губернії. За російськими офіційними даними, 1866 р. у Бессарабії влаштувалося на роботу 826 осіб - вихідців з Буковини. На жаль, відсутність необхідних джерел не дає змоги встановити, скільки селян-втікачів виправлено на Херсонщину та у Таврію.⁴

Крім околиць Салгори, еміграційний рух в 1866 р. охопив також Чернівці та села: Ширівці, Васловівці, Волоки, Ленківці, Вербівці, Новоселиці тощо.⁵ Більшість буковинських емігрантів залишилася у Росії назавжди. Як засвідчують офіційні джерела тільки 57 осіб повернулося на батьківщину.⁶

Згідно з царським указом 18 грудня 1861 р. «Про правило для найму землевласниками іноземних робітників», тим, хто оселився в Росії, надавалися значні пільги, їм гарантувалася свобода віросповідання, звільнення від рекрутської повинності та сплати казенних податків на термін від 5 до 10 років, грошових і натуральних повинностей тощо.⁷ Все це не могло не приваблювати буковинських і галицьких селян.

Урожай 1866 р. у Буковині зменшив кількості, втеч за кордон. Недозволена еміграція втратила попередню масовість. А починаючи з 1868 р., випадки еміграції у Росію спостерігаються й у Східній Галичині. Поштою до неї дали німецькі колоністи, які почали переселятися на Волинь і в Бессарабію. За ними емігрували й українські селяни з Кам'янка-Струмільського, Бродівського, Сокальського повітів.⁸

У 80-і роки XIX ст. переселення східно-галицького селянства на територію Росії почало набувати масового характеру. Цьому сприяла і внутрішня політика російського царизму, який штучно створив потребу в робочій силі на Українському Поділлі.

Переслідуючи євреїв, котрих тільки на території Подільської губернії налічувалося 300 тис., цар Олександр III санкціонував акти антисемітського спрямування. Законом 3 травня 1882 р. євреї були позбавлені права мати землю, жити і працювати у сільській місцевості, займатися землеробством. Це змусило єврейську бідноту шукати виходу із тяжкого становища і масово емігрувати за кордон.⁹

У зв'язку з погіршенням відносин між Росією та Німеччиною репресивні заходи були вжиті щодо німецьких колоністів на Поділлі та Волині. Згідно з царськими указами 80-х років, усі іноземці, які не переходили на православ'я, втрачали право на придбання земельної власності та поселення в сільській місцевості.¹⁰

Під впливом таких подій серед сільського населення Східної Галичини та Північної Буковини розповсюджувалися чутки, ніби російський цар, вигнавши німецьких колоністів і забравши у них землю, «...казав на їх місце запросити людей з Галичини».¹¹

Поширювалася також легенда, немовби наступник австрійського престолу архієпископ Рудольф не помер і йому російський цар «...дав шмат пустої землі і він закликає галичан до себе на службу». ¹²

Вбачаючи у тих розповідях єдину можливість здобути землю, селяни покидали нехитре господарство і тікали туди, де їм обіцяли «...по 10 моргів поля, пару худоби і 6 літ не сплачувати податки». ¹³

Вже 1885 р. міністерство внутрішніх справ Австро-Угорщини висловило невдоволення зростаючим переселенням галицьких селян в Росію і рекомендувало місцевій владі вжити суворох заходів щодо емігрантів. Віденська урядова преса інформувала про таємну еміграцію в Росію з Бродівщини і Сокальщини. ¹⁴ Стурбованість цим рухом висловила і галицька газета «Батьківщина», яка закликала селян «...закуповувати землю в польських ділчів», а не емігрувати. ¹⁵

Восени 1886 р. підбурювані всілякими розповідями, селяни Поділля почали масово звертатися у повітові староства з вимогами видати документи для переселення в Росію. Не знайшовши підтримки місцевої влади, вони емігрували таємно. Занепокоєння у намісництва і дирекції поліції викликала 1886 р. діяльність в Збарзькому повіті Івана Шпундера, Івана Гусака, у Тернопільському - Михайла Книша, які, за даними місцевих поліцейських комісаріатів, намагалися емігрувати самі й підбурювали до еміграції населення. ¹⁶

Щоб припинити переселення за кордон, поліція вдалася до репресій. У травні 1887 р. був заарештований Іван Гусак. Йому інкримінували те, що він не тільки агітував переходити російський кордон, але при цьому «...виражався злочинним способом про особу найяснішого пана (австрійського цісаря. - С.К., М.Р.), а також про місцеві державні і політичні порядки». ¹⁷ Судовий фарс, розіграний над заарештованим Тернопільським окружним судом, зазнав провалу, - І.Гусака було звільнено. ¹⁸

В наступні роки таємна еміграція селян у Росію продовжувалася, розповсюджуючись на більшість прикордонних повітів. На жаль, відсутність даних не дала змоги точно встановити чисельність переселенців. Однак правомірно вважати, що їх кількість була великою, оскільки відлуння еміграційного руху на Поділлі докотилося до Західної Галичини. Так, на виконання рескрипту президії Галицького намісництва повітовий староста з Бохні повідомляв: 1888 р. для тимчасового від'їзду в Росію було видано 490 паспортів, 1889 - 412, а 1890 р. - 305. Деякі емігранти назад не повернулися. ¹⁹

Намагаючись стримати еміграційний потік, влада розсилала на місця всілякі рескрипти. Крайовий виділ все частіше вимагав від повітових виділів припинити подібні явища, будь-що присікати діяльність агітаторів. ²⁰ Таку ж позицію, але вже стосовно намісництва, займав і віденський уряд. У 1891 р. міністр внутрішніх справ у чисельних листах до намісника графа К.Бадені звертав увагу останнього на публікації в російських газетах, де йшлося про

постійне збільшення еміграції галицького населення у Росію. Особливо його турбувало те, що еміграція охопила не тільки прикордонні повіти, а й віддалені населені пункти, - Станіслав, Дрогобич, Самбір.²¹

Новий вибух таємного переселення українських селян Східної Галичини у Росію розпочався в серпні 1892 р. Приводом до цього стало чергове обмеження царським урядом прав німецьких колоністів на території Волинської губернії та нове поширення в прикордонних повітах Галичини розповідей про роздачу селянам залишених іноземцями земельних угідь.²² Але в загальному восени 1892 р. становище, що склалося у Росії, не повинно було сприяти еміграції, оскільки величезні простори імперії, у тому числі Правобережної України, були охоплені епідемією холери.²³ Безпорадність становища галицьких селян, сягнула тієї межі, коли вони «...волили топитися в Збручі, ніж залишатися на місці».²⁴

Так, у Збаразькому повіті, в ніч з 3 на 4 серпня 25 жителів Шили таємно перейшли через кордон у Росію.²⁵ Вже через тиждень залишило повіт понад 1500 селян.²⁶ Незабаром про події на Збаражчині заговорили все Поділля. З уст в уста передавалися слова капітана російських прикордонних військ, який, звертаючись до емігрантів, нібито сказав: «Хочете позбутися панування ляхів і лихварів, то кидайте все і ходіть до нас».²⁷ Поступово еміграція охопила Скалатський, Золочівський, Тернопільський та інші повіти.

Це викликало замішання в урядових колах і польської шляхти в Галичині. На вимогу комісара Підволочиського відділу поліції намісник К.Бадені санкціонував репресії проти емігруючих.²⁸ Крайовий відділ делегував з Підволочиська графа Лося і ще декількох чиновників, а разом з ними туди прибув 26 серпня батальйон піхоти з Тернополя. Одночасно поліція посилила репресії проти так званих агітаторів. На всій Галичині прокотилася хвиля судових процесів над тими, хто пробував емігрувати.²⁹ І.Франко писав: «Юридично беручи, в тих повітах на протяг часу 3-4 тижнів фактично завішено конституцію і заведено стан облоги по всій формі».³⁰

Незважаючи на заходи уряду, еміграційний рух продовжував наростати, охоплюючи нові місцевості. За станом на 29 серпня зі Збаразького повіту емігрувало 2098 осіб, а вже 2 вересня їх кількість досягла 2471. Відлуння еміграції у прикордонних повітах докотилося до Бродівщини, Перемишлящини. Поодинокі випадки таємного переселення мали місце у Раві-Руській, Жовкві та інших містах. На початку вересня 1892 р. чимало емігрантів перебувало у прикордонних місцевостях Російської імперії. Як повідомляла петербурзька газета «Свет», станом на 8 вересня тільки у Кременці їх налічувалося 1200, понад 4000 осіб перебувало у Кам'янець-Подільському.³¹ Справжніми колоніями емігрантів стали міста Ямпіль, Старокостянтинів, Вишнівець тощо.

З огляду на становище, яке склалося в Подільській і Волинській

губернії, у зв'язку з масовим напливом галицьких емігрантів перед складною проблемою опинився і російський уряд, позиція якого на початку «еміграційної лихоманки» 1892 р. була двоїстою. З одного боку, російські прикордонники не чинили перешкод переходу через кордон галицьких селян, з іншого - ніяких офіційних вказівок з Петербурга стосовно переселенців не було. З огляду на це газета «Подольские губернские ведомости» з серпня і до кінця 1892 р. не опублікувала жодного повідомлення про галицьких іммігрантів. Майже аналогічну позицію займала й урядова газета «Правительственный вестник», яка обмежувалася тільки передруками із закордонних газет.³² Ймовірно, що російський уряд, не маючи наміру погіршувати через емігрантів і без того складні відносини з Австро-Угорщиною, вирішив обійти це явище мовчанкою. Зовсім інакше до цього поставилася українська й російська громадськість. Про еміграцію одна з харківських газет писали: «В питанню, як Росія має трактувати еміграцію, двох гадок бути не може. Емігруючі галичани дуже близькі наші браття: не тільки по племені, але й по «вірі» вони такі ж «русские»! як і ми, для того повинні ми заявити їм найживіше сочувство».³³

Не маючи чітко визначеної позиції, як поступати з такою кількістю емігрантів, російська прикордонна влада запропонувала їм «...шукати заробітку або служби», а тим переселенцям, які виявляли бажання повернутися на батьківщину, пообіцяли «доставити до кордону».³⁴ Опинившись у скрутному становищі, не маючи жодних засобів до життя, емігранти почали реемігрувати в Австро-Угорщину.

У другій половині вересня, коли галицькі урядові кола вважали, що еміграцію вдалося приборкати, вона з новою силою розгорнулася у Гусятинському, Тернопільському, Боршівському, Заліщицькому, Сокальському повітах. Про заворушення серед селянства у зв'язку з еміграцією інформували крайовий відділ старости Чортківського, Підгаєцького, Бучацького повітів.

З огляду на укріплення австро-російського кордону галицького пограниччя військом і жандармерією, еміграційний потік пішов іншим напрямком - 11 жовтня через прикордонну смугу в районі Онути і Новоселиці, що на Буковині, з Боршівського повіту емігрувало 400 селян;³⁵ 29 жовтня їх кількість досягла 1424 особи.³⁶ Серед емігруючих було чимало військовозобов'язаних, що змусило Галицьке намісництво додатково відправити на Боршівщину 24 жандармів.³⁷

Поява галицьких утікачів на Буковині справила значний вплив на місцеве населення. Тут також розповсюджувалися чутки, що в Росії українських емігрантів зустрічають з музикою, безплатно дають будинки, землю і господарський інвентар. Буковинські селяни почали продавати майно і разом з галичанами переходити на російську територію. Спочатку емігрували поодинокі жителі прикордонних сіл, а з 10 жовтня, населення, як повідомив староста Кішманського повіту, охопила «масова еміграційна лихоманка». За оцінками президії крайового управління Буковини, рух із самого початку «набув характеру епідемії».³⁸

Першими таємно перейшли у Росію жителі с. Онут. Частина їх емігрувала у ніч з 8 на 9 жовтня разом з галицькими селянами,³⁹ а 10 жовтня рідні місця покинуло ще 64 жителі цього села 40. За ними вирушили селяни Чорного Потоку, Міткова, Самушина, Вікна, Юрківців та інших прикордонних сіл.⁴⁰

Такий перебіг еміграції на Буковині призвів до серйозних репресивних заходів місцевої влади. Так, 12 жовтня 1892 р. президія крайового управління послала коменданта крайової команди жандармерії № 13 і Кіцманського старосту на місце подій для вжиття негайних застережливих заходів. У той же день після ознайомлення з ситуацією на найнебезпечнішу ділянку між селами Онут і Чорний Потік було направлено додатково 20 жандармів,⁴¹ а вздовж кордону між селами Онут і Баламутівка розставлено 30 вартових. Крім цього, для патрулювання у с. Онут 13 жовтня прибуло 70 піхотинців і 14 драгунів. Багатьох емігрантів поліція затримувала на кордоні та повертала під вартою у місця постійного проживання. Органи влади чинити також перешкоди тим селянам, які збиралися емігрувати.⁴²

Щоб припинити масову втечу, буковинська влада санкціонувала арешти селян. Зокрема, жандарми арештували впливового серед односельців с. Самушина В. Папаринюка. Його було звинувачено в тому, що він у неділю і свята після служби Божої збирав людей у себе вдома, або біля церкви і читав їм російські газети.⁴³ До кінця жовтня 1892 р. у Північній Буковині було ув'язнено і передано до головного суду 10 осіб.⁴⁴ Проте ці та інші заходи не приносили бажаних результатів і еміграція продовжувалася. Вона перекинулася на Кіцманський, а потім і Чернівецький повіти. З цього приводу кіцманський староста інформував президію крайового управління, щодо російського кордону «тягнувся всіма таємними шляхами» безперервний потік переселенців.⁴⁵ Упродовж жовтня із названого повіту таємно перейшло на російську територію 417 осіб.⁴⁶

З кінця місяця еміграційна хвиля галицьких і буковинських селян у Росію почала спалати. Продовжувалась вона в незначних розмірах у першій половині 1893 р. Як повідомляв крайове управління Буковини начальник жандармського поста у Чорному Пототі, 2 січня 1893 р. із с. Погорлівка перейшли кордон у напрямку до Росії три родини. З другої половини січня 1893 р. еміграція знову почала набувати масового характеру. Жандармський пост с. Баламутівка доповідав Чернівці, що, за його спостереженням «еміграційний рух австрійських громадян до Росії зростає» і «тільки з 20 по 31 січня 1893 р. емігрувало понад 100 чол. з Східної Галичини і Кіцманського повіту на Буковині».⁴⁷ Наприкінці січня селяни Кіцманщини і Чернівеччини знову почали масові приготування до еміграції в Росію.⁴⁸ Водночас у Східній Галичині випадки масового переходу «селян через кордон мали місце в Заліщицькому та Збарзькому повітах».⁴⁹ Не припинилася еміграція і з Скалатщини та Борщівщини.

Такий стан справ змусив Габсбургів звернутися за допомогою до Росії. Правдоподібно, що власне під тиском уряду Австро-

Угорщини російський царизм вжив заходів щодо припинення імміграції з Галичини і Буковини. Наприкінці лютого 1893 р. офіційні царські представники заявили, що російський уряд «...не має наміру роздавати ґрунтів емігруючим галицьким і буковинським селянам» і «дозволяє переходити кордон тільки тим, котрі їдуть на заробітки і забезпечені паспортами». ⁵⁰ Водночас російські прикордонники отримали розпорядження дяти стосовно українських емігрантів у дусі Австро-Російської конвенції 15 червня 1822 р. На основі цього документу селян-емігрантів затримували на кордоні та передавали австрійській владі як дезертирів і безпаспортних. ⁵¹ Так, жорстокими заходами двох імперій еміграційний рух у прикордонних повітах Східної Галичини і Північної Буковини вдалося припинити.

Тих селян, котрі емігрували з буковинських повітів до кінця лютого 1893 р., російський уряд тимчасово розмістив у селах Хотинського повіту Бессарабської губернії. Більшість галичан перебувала в околицях Кам'яця-Подільського. ⁵² Серед емігрантів ходили чутки, що їх нібито повинні переселити на Кавказ для постійного проживання, а також використати у Росії як робітничу силу на будівництві залізниць і навіть для колонізації Сибіру. ⁵³ Така неясність становища і подальшої долі водночас з труднощами невлаштованого емігранського життя давалася взнаки, і чимало втікачів поверталось у рідні краї. Однак, згідно зі звітом президії Галицького намісництва, 1892 р. емігрантів з Галицького Поділля і суміжних з ним повітів не повернулося додому 6111. ⁵⁴ Найбільше селян перейшло на територію сусідньої держави із Збаражчини - 2314, Боршівщини - 1720, а також із Скалатщини - 665 і Гусятинщини - 445 осіб. ⁵⁵ Ці дані значно занижені у зв'язку з тим, що офіційні кола не були зацікавлені в об'єктивному висвітленні становища селян.

Стосовно Північної Буковини, то загальна кількість емігрантів від початку жовтня 1892 р. і до лютого 1893 р., за офіційними даними, становила 614 особу. ⁵⁶ Щоправда, М.Кравець допускав: у названий період з Північної Буковини емігрувало на територію Російської держави близько 1000 осіб. ⁵⁷

Весною 1895 р. у Східній Галичині і Північній Буковині нелегкі умови життя знову зумовлювали наростаючу еміграцію. Так, 23 квітня жандармський пост с.Черного Потоку доповідав Кіцманському повітовому управлінню, що «багато жителів села продають своє майно, щоб назавжди переселитися до Росії». ⁵⁸ Така ж ситуація склалася на Сокальщині, звідки у цьому ж році емігрувало 25 родин, які поселилися на Волині. ⁵⁹ На цей раз австрійська влада не дала переселенню переваги в масові явище. Для приборкання еміграції були використані поліцейські сили, а також можливості впливу духовенства. Президія крайового управління Буковини з цією метою розпорядилася не пропускати через кордон людей з паспортами, якщо на них падало підозріння у намірах назавжди переселитися в Росію. ⁶⁰

Нові спроби еміграції східногалицьких і північнобуковинських

селян у російському напрямку мали місце 1908 р. Тоді в районі Новоселищі на Буковині група осіб таємно переправляла селян у Росію. Однак невдовзі цей пункт був взятий під посилену охорону поліції і переселення призупинилося.⁶¹

Останнє пошкваллення таємної еміграції галицьких і буковинських селян у Росію спостерігалось напередодні першої світової війни. Головний контингент переселенців, на цьому етапі становили військовозобов'язані. Багато молоді емігрувало з Кіцманського і Чернівецького повітів на Буковині, а також із Скалатщини та Тернопільщини в Східній Галичині.⁶² Але і на цей раз влада зуміла приборкати спроби еміграції.

Більшість емігрантів у Росію на всіх етапах переселення становили найбідніші селяни. Це засвідчують, наприклад дані з с. Раранчі. Так, з 26 родин, що втекли з цього села, 1866 р. тільки 13 мали хати. А в тих 13, що мали землю, десятьом належали жалюгідні ділянки від 2 до 10 пражин (1 пражина становила 129 м²).⁶³

В такому ж становищі перебували чимало селян і на Галицькому Поділлі. Середня площа земельного наділу становила тут 3,53 морги, що було найнижчим у Східній Галичині.⁶⁴ Не випадково у цьому регіоні еміграція мала масовіший характер. Серед емігруючих, як зазначається в архівних документах, «...челядь скарбова, халупники, безхатні зарібники і кількаморгове мізератство».⁶⁵

Кіцманський повітовий староста писав з цього приводу в донесенні президії крайового управління Буковини у жовтні 1892 р., що здебільшого до Росії емігрувала біднота, яка не мала «ні хати, ні коло хати». Загальне уявлення про матеріальне становище переселенців можна скласти з надісланого 18 січня 1893 р. старостою списку селян, котрі емігрували з Кіцманського повіту. із 41 родини, зазначеної в ньому, 17 зовсім не мали землі, 16 володіли ділянками до 1 йоха (йох становив 0,57 га), чотири - до 3 йох землі.⁶⁶

Недозволена еміграція зі Східної Галичини і Північної Буковини у Росію мала місце впродовж другої половини ХІХ- на початку ХХ ст. маючи, звичайно, спорадичний характер, вона переростала іноді, як це було 1866 р. і 1892 р. у масове явище, оскільки зумовлювалася дедалі більшим погіршенням соціального та економічного становища.

1 ДАЧО, ф.1, оп.1, спр.10943, арк.41, 201-203; ЦДІА України Львів, ф.146, оп.4, спр.2949, арк.112-113.

2 Гриценко І. Еміграція з Північної Буковини в Російську державу в другій половині ХІХ- на початку ХХ ст. // Арх. України. 1972. № 4. С.79.

3 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.2868, арк.1-2.

4 Там само, арк.9-11, 30, 48.

5 Там само, арк.51, 57, 69.

6 Там само, арк.88-89.

7 Гриценко І. Еміграція з Північної Буковини в Російську державу в другій половині ХІХ- початку ХХ ст. С.81.

8 Свистун Ф.И. Прикарпатская Русь под владением Австрии: В 2 ч. Львов, 1896. Ч.2. С.515.

9 Тудоряну Н.Л. Очерки российской трудовой #миграции периода империализма. С.30.

10 Державний архів Рівненської області (далі - ДАРО), ф.278, оп.1, спр.3, арк.1, 2, 38.

11 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2956, арк.51.

12 Там само, спр.2954, арк.77.

13 Там само.

14 Діло. 1885. 9 берез.

15 Батьківщина. 1885. 26 трав.

16 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2952, арк.2, зв.; 4, 10.

17 Там само, арк.36, зв.

18 Там само, арк.56.

19 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2952, арк.72.

20 Там само, арк.126, зв., 127.

21 Там само, арк.63.

22 ДАРО, ф.278, оп.1, спр.3, арк.38.

23 Діло. 1892. 16 серп.

24 Франко І. З приводу еміграції населення. Т.44. Кн.2. С.353.

25 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2952, арк.115.

26 Там само, спр.2954, арк.1.

27 Там само, арк.77-78.

28 Gazeta Lwowska. 1892. 10 wczesnia.

29 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2954, арк.107; спр.2953, арк.4.

30 Франко І. З приводу еміграції населення. С.348.

31 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2954, арк.67; спр.2956, арк.64; спр.2958, арк.34; спр.2960, арк.26.

32 Правительственный вестник. 1892. 27 авг.

33 Діло. 1892. 7 верес.

34 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2958, арк.85-86.

35 Там само, спр.2959, арк.46.

36 Там само, спр.2962, арк.26.

37 Там само, спр.2961, арк.34 зв.

38 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.5986, арк.124, 259; арк.271.

39 Там само, арк.27.

40 Там само, спр.5816, арк.46.

41 Там само, арк.13, 46, 49.

42 Там само, спр.5816, арк.13, 14, 16.

43 Там само, арк.302-303.

44 Там само, арк.269.

45 Там само, спр.5816, арк.16.

46 Там само, арк.13, 18, 36-39, 103, 153.

47 Там само, спр.5817, арк.117.

48 Там само, арк.94.

49 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2969, арк.54.

50 Там само, спр.2971, арк.95.

51 Там само, спр.5816, арк.65-66.

52 Там само, арк.13, 35.

53 Там само, спр.5817, арк.252-254.

54 ЦДІА України, м.Львів, ф.165, оп.5, спр.652, арк.35.

55 Там само, ф.146, оп.4, спр.2968, арк.27 зв.

56 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.5816, арк.42-44.

57 Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини в другій половині XIX ст. С.120.

58 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.6640, арк.1.

59 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.2469, арк.109.

60 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.6640, арк.22-23, 29.

61 Там само, спр.1005, арк.25-26.

62 Там само, спр.12040, арк.13-15.

63 Там само, спр.2868, арк.11-12.

64 Daszyńska-Golińska Z. Własność rolna w Galicji. - Warszawa, 1900. - S.125.

65 ЦДА України, м.Львів, ф.165, оп.5, спр.651, арк.79 зв.

66 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.5816, арк.13, 37.

2. ЕМІГРАЦІЯ У БОСНІЮ І ГЕРЦОГОВИНУ

Єдиним напрямком еміграції українського селянства Східної Галичини і Північної Буковини наприкінці ХІХ - початку ХХ ст., який заохочував уряд Австро-Угорщини, було переселення в Боснію і Герцоговину. Ці території австрійські правлячі кола намагалися остаточно закріпити у межах імперії. Після Берлінського конгресу 1878 р.¹ Це яскраво засвідчували зовнішньополітичні та внутрішньополітичні заходи. Зокрема, законом від 22 лютого 1880 р., прийнятим Державною Радою монархії, були визначені основи управління Боснією і Герцоговиною. Згідно із законом, найвища влада над окупованими провінціями вручалася австро-угорському міністерству фінансів.² Центральне управління на місці складалося з чотирьох відділень: адміністративного, фінансового, судового і будівельного.³ Уже 1880 р. фінансовим відділенням був виданий циркуляр про колонізацію Боснії та Герцоговини і роздання камеральних земель. Цей документ опублікували у пресі і розіслали у намісництва. Одне із його положень передбачало, що кожна родина отримала відповідно до кількості робочої сили певну площу землі під обробіток, на сінокоси, будівництво хати, а у випадку необхідності - на пасовисько. «Ті землі віддаються колоністам на власність за умов сплати ратами теперішньої оціночної ціни тих ґрунтів. Оціночна ціна ґрунтів є мінімальна і потрібно платити за всі землі, за винятком пасовиськ». У документі також зазначалося: «Крім ґрунтів дістане кожна родина дерево на будівництво вище згаданих будівель у відповідності з числом голів родини». Циркуляр передбачав видання матеріалу для будівництва громадами колоністів церков і шкіл. «Що стосується сплати податків, то тільки через 10 років від початку колонізації доходний податок буде нараховуватися від суми 3000 піастрів».⁴

Незважаючи на привабливі умови колонізації, у перше десятиріччя після публікації згаданого циркуляру зі Східної Галичини мали місце лише поодинокі випадки еміграції до Боснії переважно не селянських родин, а службовців. Проте вже 1880 р. газета «Діло» повідомляла, що має своїх пренумерантів у Сараєво.⁵ В цьому ж часописі 1892 р. містилося повідомлення про смерть судового радника у Боснії українця А.Пурковського.⁶ Однак австрійський уряд, здійснюючи колонізаторську політику й

оніменення окраїн імперії, заохочував передусім еміграцію до Боснії німецького населення. У листах міністерства внутрішніх справ до Галицького намісництва є вказівки пропускати через прикордонне місто Броди німецьке населення навіть з території Росії.⁷ Так, у секретному листі до намісника графа К.Бадені 20 квітня 1894 р. міністр внутрішніх справ просив негайно дати вказівку комісаріатові прикордонної поліції у Бродах, щоби «...був дозволений перехід кордону під Бродами, а саме з незавізованими паспортами і дальший переїзд в Боснію». Переходи з Російської території переселенців німецького походження 1894 р. були масовими (40-50 родин).⁸ Їм дозволявся переїзд до Боснії без паспортів - тільки за списками.

Перші українські селяни прибули у Боснію і Герцоговину 1890 р.⁹ Цю дату можна вважати за початок західноукраїнського переселенського руху у згадані краї. Однак документи засвідчують, що масова еміграція галицьких і частково буковинських селян до Боснії розпочалася тільки весною 1894 р. Галицьке намісництво двічі - 1 квітня і 20 травня 1894 р. - повідомляло віденську канцелярію міністерства внутрішніх справ про масовий переселенський рух у окремих повітах краю.¹⁰ В таємному листі 1 серпня 1894 р. старостам повітів граф К.Бадені писав: «Весною цього року з'явився в деяких повітах Східної Галичини еміграційний рух сільського населення до Боснії, причому поширюються чутки про безплатну роздачу там ґрунтів і звільнення від податків».¹¹ До листа додавався спеціальний документ-рескрипт міністерства внутрішніх справ 11 липня 1894 р., що визначав перелік вимог про те, як здійснювати переселення. Зокрема, кожна сім'я повинна була мати не менше ніж 600 флоренів і була працездатною. Підкреслювалося, що «крайове управління Боснії і Герцоговини може принципово дозволити поселення на необроблюваних державних землях лише наполегливим і старанним господарям з умовою, що вони є надійними в політичному і моральному відношенні».¹² Роз'яснювались умови переселення. Основні з них такі: 1) пільги для переселенців. Кожна сім'я переселенців отримує для використання і сільськогосподарського використання господарські будівлі та сади, житло; залежно від якості землі - площу 10-12 га; заможним сім'ям будуть надані більші території для господарювання. 2) Ці земельні ділянки надаються переселенцям для використання їх у зазначених цілях не у власність, а тільки в оренду і на десять років. Однак переселенці повинні виконувати орендну плату за всі землі, що орендують, починаючи з четвертого року і при цьому дуже помірковану - 50 крейсерів за 1 га щорічно наприкінці календарного року. 3) Після завершення орендного терміну землі, якщо вони викорчовані переселенцями, впорядковані та відповідним чином оброблені, а поселенці у політичному і моральному плані поводити себе бездоганно, передаються їм безплатно у власність. В іншому випадку перелання у власність відміняється. Однак можливе

продовження оренди згаданих земель за попередніми умовами на наступні десять років. 4) У випадку смерті орендатора, умови орендного договору переходять його наслідникам. 5) Кожна переселенська сім'я безплатно отримує для будівництва житлових приміщень і господарських споруд необхідний матеріал з державного лісництва. 6) Оскільки переселенням гарантується (за обставинами) підтримка до наступного врожаю, будівництво житлових і господарських споруд, придбання робочих та інших тварин, господарського інвентаря і насіння, відповідно більші безпроцентні позички на сприятливих умовах повернення. У документі наголошувалося, що на інші пільги бажаччі поїхати на поселення не можуть розраховувати, особливо на звільнення від існуючих у Боснії та Герцоговині податку і виплати натурою. Вийхати на поселення можна було тільки після дозволу влади. Такі положення засвідчують про непрості умови переселення, що випадали на долю емігрантів.

Намісник Галичини і в майбутні роки неодноразово звертав увагу старостів повітів на необхідність дотримуватися умов цього документу при виданні дозволу на еміграцію до Боснії. Проте часто селяни вийжджали, не дочекавшись дозволу, і це, як правило, створювало трагедію для переселенців: їх повертали назад на батьківщину. Весною 1894 р. група селян з околиць Комарно прибула у Сараєво «маючи надію одержати землю і поселитися в Боснії, але місцева влада повернула їх додому». ¹³ Тоді ж із Північної Буковини емігрувало у зазначеному напрямку 200 родин.¹⁴ Випадки еміграції в цьому році не були поодинокими. У наступному, 1895 р., еміграція набула ще більших масштабів. Тільки із Золочівського повіту переселилося в Боснію 2140 осіб.¹⁵ У ці роки галицька і буковинська преса неодноразово друкувала різноманітні довідки про умови переселення, закликала й застерігала дотримуватися урядових умов переселення у Боснію.¹⁶

Загалом еміграційний рух до Боснії у Східній Галичині та на Північній Буковині розгортався нерівномірно. Так, 1899 р. розпочинається нове наростання еміграції до Боснії та Герцоговини. У березні цього року галицький часопис «Руслан» писав: «В околицях Бурштина запанувала знов еміграційна гарячка, тим разом вже не до Бразилії, а до Боснії. Нарід чи то на ярмарку, чи при забаві в шинку, чи при роботі розмовляє лиш о новім краю. Кілька родин вже поїхало, інші вибираються лише на звіді, а повернувши оповідають як давніше о Бразилії, так тепер о Боснії, що ся країна молоком і медом текуча». ¹⁷ У листі намісника Галичини до старост повітів 15 квітня 1899 р. зазначалося: «В останній час вдалося зауважити, зокрема в східній частині краю, між селянами тенденцію емігрування до Боснії». ¹⁸ У цей період еміграційний рух поширився також на Бродівщину, Рогатинщину, Підгасччину та інші місцевості.¹⁹

Щоправда, у діях боснійської влади 1899 р. спостерігалось прагнення обмежити приїзд емігрантів зі Східної Галичини.

Порівняно з попередніми роками були посилені вимоги до переселенців, розпочалося збирання попередніх відомостей про них, перевірка їх документального стану. Тільки у випадку підтвердження раніше поданих документальних даних про емігранта уряд дозволяв виїзд.²⁰ «Галичанинь» попереджував читачів, що тільки після дозволу місцевої влади селянин може переселитися. Однак переселення до Боснії влітку 1899 р. стримувалося не тільки обмеженнями місцевої влади, а й епідемією віспи і тифу. В галицькій пресі з'явилися застереження і повідомлення для емігруючих. «З огляду на появу віспи серед емігрантів з Галичини уряд в Сараєво частково забороняє еміграцію».²¹ Незважаючи на це, еміграційний рух мав масовий характер. З окремих сіл виїжджали десятки родин. Так, з Нижнєва Товмацького повіту в серпні 1899 р. емігрувало 30 родин, які оселилися в околиці Баня Луки.²² Зі Скалатського повіту повідомлялося, що багато селян вибираються на поселення до Боснії. Зазначалося, що ці «емігруючі переважно люди багатіші».²³

У 1900-1901 рр. дальше збільшення кількості переселенців зумовлювалося сільськогосподарською кризою на галицьких землях, внаслідок чого десятки тисяч селян залишилися без роботи. Небувалих масштабів набуло обезземелення. За деякими підрахунками, на початку ХХ ст. 170 тис. селянських родин не мали зовсім землі.²⁴ Чимало з них у пошуках заробітків направлялися до Боснії та Герцоговини. Особливо масовими були виїзди з Городенківського, Тлумацького, Бучацького і Тернопільського повітів.²⁵ «Доносять з найурожайніших повітів нашого краю: Чортківського, Бучацького, Тлумацького, - писала газета «Руслан», - що від кількох тижнів вибирається звідти по кілька, по кільканадцять родин в мандрівку до Боснії, де надіються дістати 800-1000 рин. на господарювання і 5-8 моргове господарство разом з інвентарем від крайового правительства».²⁶ Москвофільський «Галичанинь» передбачав навіть, що 1901 р. у Боснію і Герцоговину емігрує від 10 до 15 тис. селян. Безумовно, газета, яка виступала активним агітатором за еміграцію у цьому напрямку, завищувала цифри. Однак, архівні документи засвідчують, що на початку ХХ ст. кількість українських поселенців у Боснії та Герцоговині досягла понад 10 тис. осіб.²⁷ Польський публіцист Т.Каспарек назвав цифру 14 тис. Проте його дані сумнівні, оскільки взяті з непідтверджених джерел.²⁸ Практична частина українських емігрантів не осіла у Боснії, а направлялася в Словенію. Цей напрямок став особливо популярним 1901-1902 рр. у Північній Буковині серед селян Вашківців.²⁹ Частина переселенців зі Східної Галичини використовувала також Боснію і Герцоговину як своєрідний трамплін для еміграції за океан, зокрема в Бразилію. Справа в тому, що 1897 р. бразильський уряд відмовився оплачувати проїзд емігрантів з Галичини, а проїзд з Боснії був безплатним. На це безспідставно звертав увагу І.Франко. Він писав: «Останнім часом бразильський уряд не приймає емігрантів з Галичини. Та в

еміграційних реєстрах, що друкуються в італійських журналах, фігурує останнім часом дуже багато боснійців, тоді як багато емігрантів з Галичини їде саме до Боснії. Отже існує обґрунтована підозра, що згадані боснійці, які емігрують до Бразилії, це наші галицькі селяни, яких агенти запродали бразильським плантаторам для роботи в тропічних провінціях.³⁰

Після еміграційного сплеску 1901 р. місцеві влади Боснії і Герцоговини знову влаються до чергових заборонних акцій. Зокрема, вони попереджають, що так звана царовина емігрантів більше не буде надаватися. У квітні 1901 р. офіційно повідомлялося: у краї зовсім немає земель для колонізації.³¹ Для того, щоб хоч як-небудь розв'язати проблему, міністерство фінансів у Відні уповноважило влади Боснії та Герцоговини видати розпорядження, за яким в'їзд у край буде вільним для селян з Галичини, але не з метою одержати «царовини», а приватної купівлі земель.³² Це призвело до рееміграції селян. Один з дописувачів «Галичанина» навіть повідомляв, що зустрів у Будапешті 1 тис. селян, які поверталися з Боснії.³³ Однак, урядові заходи не зупинили еміграцію галицьких і буковинських селян. Так, переселенням були охоплені навіть такі повіти, як Самбірський і Дрогобицький.³⁴

Еміграція галицьких і частково буковинських селян до Боснії та Герцоговини наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. була настільки великою, в цих країнах утворилися значні українські поселення. Найбільші серед них - Дуброва (265 родин), Дев'ятин (150 родин), Камениця (46 родин), Козара (70 родин), Гайова (36 родин), Ціленець (28 родин), Раковець Горішний (60 родин).³⁵

Документи того часу, зокрема листи близьких і знайомих дають можливість відтворити картини життя переселенців. Більшість листів - це колективні скарги або прохання, підписані декількома прізвищами, чи однією особою від громади поселенців. Чимало скарг надходило про порушення боснійською владою урядових циркулярів при наділенні з державного фонду землею (царовиною). Так, селяни із с. Дев'ятин скаржились у листі 1902 р., що вони чекали на царовину по 2-3 роки і за той час потратили гроші й не могли купити інвентар. Місцеві органи влади порушували обіцянку не збирати через три роки десятини: «А то платимо і не по правді і з кривдою».³⁶ Подібні зловживання описував і Ф. Фурчака, який переїхав до Боснії ще 1901 р. Повний відчаю і розпука лист селянина Г. Пеленя з Прянвора до Галицького митрополита А. Шептицького з проханням допомогти переселенцям, котрі чекають вже три роки на наділи землі. Переселенці були раді найменшій надії. «Аби хто наставив бритву, - пише він, - то ми би ся чіпали».³⁷ У 1902 р. емігранти з с. Дуброва скаржилися: «Донесимо Вам свій жаль, шосьмо бідні і не дають нам ані раз віддихнути в Босни. Якисьмо були в Галичині, була чутка в газетах, що від царовини не буде оплачуватись жодної дані, і ми приїхали і мусимо платити від першого року, і то крім десятини платимо ще більше, тому що десятину пишуть по неправді».³⁸ В листах є скарги

і на певні зловживання духовних осіб. Прокіп Рожик з с.Гайова у листі до митрополита А.Шептицького писав, що священик з Малої Луки бере «великі гроші за обряди: за похорон старшої особи 24 корони, малої дитини - 6, за шлюб - 22». ³⁹

У більшості колективних і особистих листах водночас із скаргами на тяжке становище висловлюється прохання прислати книги рідною мовою, допомогти побудувати школу для навчання дітей «своєю мовою», намагання зберегти українські традиції і звичаї. У листі з Прнявора торговець А.Планчак пише, що він у Боснії вже 13 років (лист написаний 1907 р.) і висловлював тривогу: «діти не знають писати по-руськи (по-українському. - С.К., М.Р.) і не маємо учителя». ⁴⁰ В іншому листі з околиці Прнявора до галицького митрополита, крім просьби прислати священика і вчителя, зазначається: «тут поселилося 200 родин і посилають дітей до школи». ⁴¹

У прагненні зберегти рідну мову, національну культуру, традиції боснійські українці намагалися організувати різні культурно-освітницькі товариства. Так, 1909 р. м.Прняворі була заснована «Руська читальня товариства «Просвіта», ⁴² яка підтримувала контакти з різними освітніми і культурними інституціями, виконуючи велику роль для збереження самобутньої української культури в Боснії.

Еміграція українського селянства в Боснію і Герцоговину наприкінці XIX - початку XX ст. призвела, як уже зазначалося, до утворення українських поселень. Життя емігрантів в цих краях було дуже складним. Однак умови галицької дійності не давали змоги зважати на це, змушували галицьких і буковинських селян шукати кращої долі за межами батьківщини. Характерно, що вихідці з Галичини і Північної Буковини, попри всі випробування на чужині, не забували Батьківщини і намагалися зберегти її духовність, не поривати зв'язків з рідним краєм.

1 История дипломатии: В.Т. М.; 1963. Т.11. С.130-131.

2 Reichsgesetzblatt für die im Reichsrat vertretenen Königreiche und Länder. Jahrgang 1880. Wien, 1880. S.29-30.

3 Харузин А. Босния-Герцоговина. Очерки оккупационной провинции Австро-Венгрии. Спб. 1901. С.97.

4 Діло. 1880. 4 жовт.

5 Там само. 13 серп.

6 Там само. 1892. 22 верес.

7 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.6, спр.1242, арк.171, 173-174.

8 Там само, спр.1235, арк.337, 338.

9 Мизь Р. Українці Югославії напередодні значного ювілею // Нова думка. 1889. N 77. С.10.

10 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.6, спр.1237, арк.543.

11 Там само, арк.542.

12 Там само, арк.544.

13 Діло. 1894. 12 трав.

14 Буковина. 1894. 15 квіт.; 13 трав.

15 Руслан. 1909. 17 жовт.

- 16 Галичанинь. 1895. 18 юня.
- 17 Руслан. 1890. 5 марта.
- 18 ЦДІА України, м.Львів, ф.146, оп.6. спр.1237, арк.234.
- 19 Руслан. 1899. 10 квіт.; Емігрант. 1913. берез.
- 20 Галичанинь. 1899. 15 берез.
- 21 Діло. 1899. 9 черв.; Галичанинь. 1899. 10 юня.
- 22 Свобода. 1899. 12 серп.
- 23 Діло. 1900. 25 лют.
- 24 Злупко С. М. Дейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець ХІХ - початок ХХ ст.). С.13.
- 25 Діло. 1901. 10 берез.; 14 квіт.
- 26 Руслан. 1901. 5 квіт.
- 27 ЦДІА України, м.Львів, ф.358, оп.2, спр.99, арк.63.
- 28 Kasparek T. Bosnia a imigracya galicyjka. Lwów, 1903. S.20.
- 29 Буковина. 1901. 25 листоп.; 1902. 9 листоп.
- 30 Франко І. Привид еміграції // Т.44. Кн.2. С.491-492.
- 31 Діло. 1901. 1 трав.
- 32 Галичанинь. 1901. 21 лип.
- 33 Там само. 24 берез.
- 34 Tygodnik Samborsko-Drohobucki. 1905. 12 lutego.
- 35 Руслан. 1909. 23 жовт.
- 36 ЦДІА України, м.Львів, ф.201, оп.46, спр.1241, арк.8.
- 37 Там само, арк.18. 41.
- 38 Там само, арк.52.
- 39 Там само, арк.32.
- 40 ЦДІА України, м.Львів, ф.201, оп.46, спр.1241, арк.63.
- 41 Там само, арк.39.
- 42 Ліський Б. З приводу 80-річного ювілею з дня заснування «Руської читальні товариства «Просвіта» у Пнряворі // Нова думка. 1989. N 77. С.25.

3. СЕЗОННА ЕМІГРАЦІЯ ГАЛИЦЬКИХ І БУКОВИНСЬКИХ СЕЛЯН У НІМЕЧЧИНУ

Наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. водночас із переселенням українців в Америку, кількісно значною була і сезонна еміграція в європейські країни. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини масово емігрувало в Румунію, Росію (Бессарабію), Данію, Швецію, Швейцарію, Францію, Великобританію і навіть в Португалію. Однак найчисельніший відхід галицьких і буковинських заробітчан був спрямований у Німеччину. Вона наприкінці ХІХ ст. перетворилася із країни, що тисячами експортувала робочу силу за океан, у головний центр європейської континентальної імміграції.¹ Все це стало можливим внаслідок бурхливого розвитку німецької промисловості та поглинання надлишку землеробського населення індустріальними центрами краю. У 90-х роках значна нестача сільськогосподарських робітників відчувалася в Саксонії та Познаньщині. Гострий дефіцит робочої сили спостерігався у сільському господарстві східних провінцій

Прусії, населення яких було втягнуто у промисловість західної частини країни.² За останнє десятиріччя XIX ст. населення східних пруських провінцій скоротилося на 2 млн. тобто по 200 тис. щорічно.³ Відповідно, місцеві землевласники намагалися заповнити новоутворений вакуум іноземними сільськогосподарськими робітниками.

Вже на початку 80-х років XIX ст. на сезонні роботи у Прусію почали масово виїжджати польські селяни з Російської імперії та Галичини.⁴ Наприкінці століття у заробітчанську еміграцію в Німеччину було втягнуте й українське населення східногалицьких земель. За повідомленнями старост, надісланими Галицькому намісництву 1898 р., випадки виїзду у Німеччину зафіксовані в Тлумацькому, Бібрському, Яворівському повітах. У наступному році агентура завербувала у Східній Галичині 3 тис. осіб для сільськогосподарських робіт у Познаньщині. Стурбований таким розвитком подій, намісник видав таємний указ повітовим старостам з вимогою зупинити еміграцію. У ньому, зокрема, зазначалося: «Декілька тижнів спостерігається в краї поживалений рух різних розвідувальних бюро і різного роду агентів та посередників з метою замовлення сільськогосподарських робітників в Східній Галичині на роботи в Німеччину. Рух цей набирає таких значних масштабів, що може виникнути небезпека браку робочої сили в краї».⁵

Протидія еміграції місцевої влади не дало помітних наслідків. І вже 1900 р. заробітчанська еміграція із центральної частини краю перекинулася на Покуття, Поділля і гірські повіти Східної Галичини. Селяни таких районів, як Косівщина, Печеніжинщина, Снятинщина, які раніше відправлялися на заробітки в Румунію, тепер стали сотнями виїжджати у Німеччину. Згідно з інформацією крайового відділу, з цих повітів у названому році емігрувало в Прусію відповідно 505, 662, 512 осіб.⁶ На Поділлі тенденція до заробітчанства найбільше проявилася серед селян Борщівського, Гусятинського, Підгаєцького, Чортківського повітів. Однак рекорд 1900 р. встановила Коломийщина, звідки на заробітки у німецькі краї емігрувало 834 особи. Загалом у цьому році з 37 східногалицьких повітів на сезонні роботи у Німеччину відправилося 9494 особи.⁷ Ця цифра дає підстави стверджувати, що еміграція в цьому напрямку стала масовою. Швидке її зростання значною мірою зумовлене використанням пруськими поміщиками різних форм вербування робочої сили. Для найму українських сільськогосподарських робітників вони широко використовували посередництво підрядчиків, які нерідко самі відправлялися в Галичину і заключали з селянами усні угоди.⁸ Але найчастіше підрядчики послуговувалися таємними агентами і приватними конторами, надаючи їм письмові договори з описами умов праці в того чи іншого німецького землевласника. Ця таємна агентура різними способами заохочувала селян емігрувати, а у випадку потреби навіть проводила їх таємно через кордон великими або малими групами. На німецькій стороні кордону завербовані

робітники попадали до німецьких агентів, які направляли їх роботодавцям. Розмір винагороди агентів за посередництво залежав від попиту на робочу силу і в середньому становив 25-33 марки.⁹ У Саксонії були випадки, коли вербувальники отримували від поміщика на початку року по 70 марок за людину.¹⁰ Така агентура не влаштувала німецьких поміщиків. Тому 1900 р. у Пруссії були створені так звані сільськогосподарські палати, при яких відкрилося бюро для найму іноземних сільськогосподарських робітників.¹¹ Через ці установи, крім впливу на агентуру, землевласники мали можливість регулювати кількість робітників, потрібних у той чи інший період. Так, 1901-1902 рр. сільськогосподарські палати дуже скоротили чисельність іммігрантів-заробітчан у зв'язку із застоєм німецької промисловості. Крім нього, деяких емігрантів зі Східної Галичини, котрі прибули на пруський кордон, повернули додому з огляду на відсутність контрактів, укладених безпосередньо з цими органами.¹² Ці та інші причини призвели до того, що на роботах у Пруссії в названі роки були зайняті тільки невеликі групи емігрантів зі Сколівського, Яворівського, Львівського повітів.¹³ На зниження кількості галицьких заробітчан у Німеччині 1902 р. певною мірою вплинула і діяльність румунської агентури, яка зуміла завербувати в Румунію сотні селян із Печеніжинського, Снятинського, Косівського, Коломийського повітів.¹⁴ Таке ж становище у цьому році склалося і на Північній Буковині в Чернівцькому та Кіцманському повітах.¹⁵

Ситуація докорінно змінилася 1903 р., коли відхід на заробітки галицьких селян у Німеччину почала підтримувати Українська націонал-демократична партія. Її лідери навіть ввійшли у контакт з пруськими урядовцями з метою організації контрактів для українських заробітчан.¹⁶ Такий підхід до справи дав позитивні наслідки. Як повідомляв намісництво директор Львівської поліції, «згідно з інформацією отриманою таємним шляхом зголосилося до сільськогосподарських робіт в Пруссії і Саксонії 25 тис. руських (українських. - С.К., М.Р.) селян із Східної Галичини. із цього числа гарантована праця тільки 10 тис. робітників. Найбільше селян зголосилося в повітах Тернопільському, Збараському, Скалатському, Терехівському, Калуському, Самбірському і Золочівському; найменше - в Бродівському, Равському, Жовківському, Львівському».¹⁷

В серпні 1904 р. Народна канцелярія УНДП відрядила у Німеччину священника В. Ганицького, який після повернення позитивно характеризував умови праці галицьких заробітчан.¹⁸ Він також висунув ідею організувати бюро посередництва праці для українських робітників у Пруссії, в функції якого входило би забезпечення сезонних емігрантів відповідними контрактами з пруськими роботодавцями. Наприкінці року таке бюро було організоване у м. Нойберуні, а з його виникненням заробіткова еміграція у Німеччину стала набувати все більших масштабів, хоча і 1904 р. чисельність сезонних емігрантів була дуже великою. -

лише у Пруссії їх налічувалося 30 тис. осіб.¹⁹ Найбільше заробітчан дали повіти Скалатський, Бережанський, Коломийський, Збаразький тощо.²⁰

У 1905 р. заробіткова еміграція охопила майже всю Східну Галичину. Тільки у березні цього року на роботи в Пруссію відправилося 31 тис. галицьких українців.²¹ Через посередництво Нойберунського бюро у квітні було влаштовано ще 8098 осіб.²² У заробітчанську еміграцію втягнулися і Північна Буковина, звідки виїхало на німецькі землі 2 тис. людей.²³ Щоправда, у цьому регіоні сезонна еміграція в Німеччину так і не набула значного поширення, і більшість селян Кіцманського, Сторожинського та Чернівецького повітів шукали заробітків у Румунії.²⁴

Тенденція до зростання сезонної еміграції збереглася і в наступному 1906 р. Однак сам цей процес уже проходив у дещо інших умовах, що виникли у зв'язку з утворенням Німецької центральної контори землеробських робітників. Ця організація поступово підпорядковувала своєму контролю всі еміграційні бюро сільськогосподарських палат і усунула тенденцію до підвищення видатків за вербування, а також заробітної плати робітникам.²⁵ Таким чином, діяльність Центральної контори з часу її виникнення була спрямована проти іноземних сезонних робітників на користь німецьких поміщиків. Вона отримувала субсидії від німецького міністерства внутрішніх справ і опинилася під його контролем. У Берліні діяло центральне бюро контори, а в багатьох австро-німецьких прикордонних пунктах відкрилися її відділення, так звані робочі контори.²⁶ Все це робилося для того, щоб усунути можливість зриву робітниками контрактів і їх повернення на батьківщину до закінчення терміну договору. Цій меті була також підпорядкована і введена в Німеччині з 1 лютого 1908 р. система легітимачій, тобто реєстрація сезонних робітників із Австро-Угорщини та Росії.²⁷ Проводила легітимування Центральна контора, яка таким чином надіялася державними функціями і набула офіційного характеру. Її філіали - прикордонні контори - отримали право легітимувати в обов'язковому порядку всіх іноземних робітників, котрі в'їжджали у Німеччину. Цим робітникам видавалися так звані легітимачійні картки німецькою мовою і різного кольору - залежно від національності (українцям - жовтого кольору), що перевірялися поліцією.²⁸ Кожен такий документ містив прізвища поміщика, до якого направлявся робітник, а також умови найму німецькою, російською і польською мовами. Документ залишався в силі на весь період договору між робітником і роботодавцем. У випадку порушення умов праці робітником поліція відправляла його на батьківщину. Так само поступали і з тими, хто без легітимачійної картки приступав до праці.²⁹ Крім того, за картку під час її отримання у прикордонній конторі робітник платив 2 марки.³⁰

Введення легітимачій ставило заробітчан у надзвичайно складні умови. Проте це не обмежило еміграцію в Німеччину 1907 р.

Навпаки, кількість заробітчан значно зростає. На цей раз головним джерелом еміграційного руху стало галицьке Поділля. Як повідомляв намісництво староста з Підгайців, тільки у березні на сільськогосподарські роботи в Познаньщину виїхало 800 осіб.³¹ Така ж інформація поступала і від багатьох інших повітових старост. На Тернопільщині еміграція «набрала таких великих масштабів, що необхідно щоденно до поїздів дочіпляти додаткові вагони».³² Взагалі, 1907 р. відправлення українського населення Східної Галичини і Північної Буковини у німецькі землі було більшим, ніж за два попередні роки разом взяті, - 58875 осіб.³³ Цьому сприяли і дії австрійського уряду, який дозволив Німецькій центральній конторі вербування робітників з Галичини.³⁴

Тенденція до зростання сезонної еміграції з галицьких і буковинських земель збереглася і 1908 р. Вже наприкінці лютого газета «Руслан» повідомляла: «Зарібкова еміграція до Прусії прийняла величезні розміри. З Кракова доносять, що через станцію Мисливці переїздить щодня від 3 до 4 тисяч русинів з Галичини».³⁵ Активно розгортався еміграційний рух на Рогатинщині. Звідти виїжджав на заробітки не тільки сільський пролетаріат, але «люди, які з стану маєткового до еміграції не змушені».³⁶ Майже аналогічна ситуація склалася на Сокальщині. У 1908 р. повіт таємно покинуло навіть 300 військовозобов'язаних.³⁷ Водночас із Кіцманського і Чернівецького повітів Буковини шукати заробітків у німецьких землях відправилося близько 1500 осіб.³⁸

В умовах небувалого піднесення еміграційного руху частими стали зловживання агентири Німецької центральної контори. Так, у лютому 1908 р. із пруського кордону було повернуто 50 осіб з околиць Рогатина, котрі, заплативши гроші агентові, прибули туди без робітничих книжок.³⁹ Подібних випадків траплялося багато.

Загалом 1908 р. зі Східної Галичини і Північної Буковини на заробітках у Німеччині, за даними центральної контори, перебувало 75102 українці.⁴⁰ Їх кількість у цій країні була б ще більшою, але чимало галичан емігрувало також у Францію. За нашими підрахунками, у Франції 1908 р. працювало понад 1000 осіб. Здебільшого - це вихідці з Мостиського, Терехівського, Бродівського, Скалатського повітів.⁴¹

Перебіг української сезонної еміграції у Німеччину 1909-1910 рр. досяг рівня, що перевищував всі попередні. Кількість українських заробітчан на німецьких землях відповідно становила 81956 і 82718 осіб.⁴² У 1909 р. з огляду на масовий виїзд селян у Німеччину на Поділлі почала відчуватися нестача робочої сили. Надзвичайно гострою ця проблема була на Підгаєччині, звідки емігрувало понад 1000 осіб.⁴³

У 1910 р. українська заробіткова еміграція з Галичини набула таких масштабів, що за кількістю стала більшою на 5 тис. осіб від польської. Про її хід у березні газета «Діло» повідомляла: «Цими днями відбувся найбільший переїзд через Краків сезонних

робітників до Прус. Денно переїздило від 9 до 13 поїздів, переповнених робітниками, котрих число могло виносити яких 12 тис. осіб. Двірці (вокзали. - С.К., М.Р.) у Кракові і Мисловицях страшно переповнені. Робітники мусять чекати по кільканадцять днів на від'їзд до Німеччини». ⁴⁴

З огляду на такий розвиток еміграційного руху державна адміністрація Галичини 1911 р. посилила репресії проти емігруючих. Проте, незважаючи на усі запобіжні заходи, кількість українських сезонних робітників на німецьких землях у названому році становила 77911 осіб. ⁴⁵

Впродовж трьох останніх передвоєнних років заробіткова еміграція набула характеру лихоманки і майже повністю вийшла з-під контролю влади. Тільки в березні 1912 р. у Прусію емігрувало з повітів Бродівського - 688, Золочівського - 601, Рогатинського - 679, Тернопільського - 829 осіб. ⁴⁶ Як засвідчує звіт дирекції краківської поліції, за перше півріччя цього ж року з Яворівщини виїхало 7836 осіб, Калушчини - 7100, Мостищини - 4279, Жидачівщини - 2862 особи. ⁴⁷ З цих повітів емігрувало найбільше заробітчан. Загалом 1912 р. галицькі та буковинські землі покинуло з метою пошуків заробітків у Німеччині 91395 осіб. ⁴⁸

Подібна тенденція збереглася і 1913 р. За повідомленнями краківської залізничної адміністрації, «еміграційний рух у Німеччині набув жахливих розмірів. Щоденно з Кракова виїжджає надзвичайними поїздами 10 тис. селян, переважно із Східної Галичини. із одного тільки Мостиського повіту виїхало в Німеччину 8000 осіб. ⁴⁹ За нашими підрахунками, 1913 р. на заробітки відправилися 97384 особи. ⁵⁰

Зростання еміграції спостерігалось і 1914 р., коли намісництво у Львові вперше, за прямою вказівкою МВС, зайняло позицію забороняти сезонну еміграцію. Тільки перша світова війна повністю зупинила цей процес.

Реально, у сезонну еміграцію в Німеччину наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. були втягнуті десятки тисяч галицьких і буковинських селян. Більшість з них, як правило, працювала у сільському господарстві. Водночас значна частина заробітчан наймалася на вугільні шахти, цегельні заводи та інші підприємства. Ця заробітчанська спеціалізація почалася ще 1900 р. ⁵¹ Однак найбільших масштабів вона почала набувати 1909 р.: із 81956 українських емігрантів у промисловості працювало 33660 осіб. У 1910-1912 рр. кількість промислових робітників відповідно становила 35008, 36959, 39849. ⁵² Вони переважно становили найбільшню частину галицького та буковинського селянства. Для багатьох із них виїзд на заробітки був останнім засобом порятунку від голоду. Це красномовно засвідчують слова селянина, заарештованого поліцією за намір емігрувати у Прусію, котрий сказав: «Ви мене арештом не злякаєте, бо то не крадіж. А як буду сидів, то дістану бодай яку-таку поживу. А так з голоду треба здихати, тяжко гаруючи на панських ланах. А як вийду. то таки

поїду». ⁵³ Звичайно, у Німеччині заробітчан чекали мізерні прибутки. Умови праці сезонних сільськогосподарських та промислових робітників були надзвичайно складними. Їх труднощі зумовлювалися передусім незнанням умов контракту із землевласником чи підприємцем. Тим паче, що контракт завжди складався на користь останніх. Якщо емігранта не влаштували умови праці, то він не міг покинути роботу, оскільки не мав документів, які під час влаштування у нього забирали роботодавці. У випадку втечі заробітчанина одразу розшукувала поліція і повертала на місце роботи. ⁵⁴ Поміщики зловживали своїм становищем, знущалися над селянами. З цього приводу селяни з Городоцького повіту звернулися з листом до галицького намісника: «Просимо ласкаво, щоби намісництво нас викупило з тої неволі, бо з нас останню пару витягають і кулаками б'ють попід груди, щоб знаку не зробити не тлі». ⁵⁵ У такій ситуації робітники могли звернутися зі скаргою в суд, але вони рідко користувалися цим правом, оскільки не вистачало коштів для проведення судового процесу.

Перелік зловживань доповнювався і грубим порушенням закону про страхування робітників від нещасних випадків. ⁵⁶

Подібні маніпулювання мали місце і щодо робочого дня. Його тривалість для сезонних емігрантів у Німеччині в законодавчому порядку не була встановлена. Як правило, робочий день тривав 13 год., тобто починався о 5 год. і закінчувався о 20 год. з двогодинною перервою на сніданок, обід і вечерю. ⁵⁷ Однак на практиці багато аграріїв заставляли робітників працювати від світанку до заходу сонця тільки з однією перервою.

При необхідності, за розпорядженнями поміщика або його представника заробітчани зобов'язані були працювати надурочно. Кожна така година оплачувалася на основі особливого тарифу - 15 пфенінгів для чоловіків і 10 - для жінок, дівчат і хлопців. У жнива, надурочні не виплачувалися в зв'язку зі встановленням вищої, ніж в інший період оплати. ⁵⁸ Загалом заробітна плата українських сезонних емігрантів була вищою, ніж у Галичині і Буковині. Але німецькі землевласники використовували будь-яку можливість для її зниження, запровадивши для цього всілякі відрахування на лікарняні й інвалідні внески, проїзд із краю, вартість легітиміційної картки, задаток за справну службу, штрафи тощо. ⁵⁹

Інший спосіб зменшення заробітної плати робітників був пов'язаний із видачею продовольства, яка могла бути повною і неповною. Повне утримання робітника оцінювалося в 0,75 марки, робітниця - 0,71 марки, неповне - 0,25 марки. ⁶⁰ Поленна заробітна плата щорічно регулювалася центральною конторою. Розцінки встановлювалися для кожної національності й за категоріями робітників. Українські емігранти зі Східної Галичини і Північної Буковини у жнива отримували: чоловіки і сильні парубки, які вміли косити - 1,5 марки; парубки, жінки, дівчата - 1,3 марки. ⁶¹ В інший період зарплата була нижчою.

Поденна заробітна плата українських робітників різних регіонів Німеччини була неоднаковою. Найвище оплачувалася праця у Саксонії.⁶² За даними Галицького крайового бюро посередництва праці, сезонні робітники за вісім місяців у Німеччині отримували в середньому від 180 до 200 корон.⁶³ Найнижчий показник такий: 1910 р. 82718 українських емігрантів привезли в Галичину і Буковину 14 млн. корон.

Поганими були житлові умови українських сезонних робітників. Вони мешкали у бараках або так званих польських казармах, де панувала антисанітарія. Окремих спальних приміщень для чоловіків і жінок не було. Коли казарми заповнювалися, робітників розміщували у стодолах, конюшнях, хлівах та інших господарських будівлях. З цього приводу австрійська преса повідомляла: «Спальні в господарських будинках є так влаштовані, що цісар Вільгельм II, коли побачив їх, сказав, що його свині краще розміщені як оті люди».⁶⁴ Така безвідповідальність роботодавців пояснювалася тим, що робітники кожен рік мінялися і засобів на поліпшення їх побутових умов можна було не витрачати.

Сезонна еміграція українських селян у Німеччину наприкінці XIX - початку XX ст. стала складовою частиною еміграційного процесу, що відбувався у Східній Галичині та Північній Буковині. Вона мала певний вплив на поліпшення матеріального становища населення країв. Водночас еміграція, поглинаючи надлишок сільськогосподарської робочої сили на сезон, призводила до підвищення вартості сільськогосподарської праці у краї. Стосовно її впливу на культурний і моральний рівень українських робітників, то він, на нашу думку, був негативний, оскільки ці важливі потреби знаходилися не на першому плані. Все підпорядковувалося єдиній меті - заробити побільше грошей, тому культурні запити до уваги не бралися.

1 Тудоряну Н.Л. Очерки российской трудовой эмиграции периода империализма. С.35.

2 «Дранг нах Остен» и народы Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы 1871-1918 гг. М. 1977. С.84.

3 Хлебозчик Ю. Роль польско-германских отношений в истории германского «Дранг нах Остен» 1795-1918 гг. // Германская экспансия в Центральной и Восточной Европе. М. 1965. С.166.

4 Гордієнко В.Я. Становище іноземних робітників у Німеччині в кінці XIX ст. // Вісн. Львів. ун-ту, Сер. історична. 1978. Вип.14. С.85-86.

5 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3592, арк.5, 11; спр.3593, арк. 18; спр.3592, арк.94; 101.

6 Там само, спр.3593, арк.18, зв., 19.

7 Там само, спр.3594, арк.8.

8 Там само, спр.3592, арк.108, 110, 127.

9 Вобльїй К.Г. Отход на заработки в Германию и русско-германский торговый договор // Труды Юго-Западного отделения Российской экспортной

палаты. К. 1914. С.12.

10 Рубинштейн Е.И. Политика германского империализма в западных польских землях. М. 1953. С.129.

11 Тудоряну Н.Л. Очерки российской трудовой эмиграции периода империализма. С.55.

12 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3594, арк.36.

13 Галичанинь, 1901, 8 февр.

14 Gazeta Kolomyjska. 1902. 12 listopada.

15 ДАЧО, ф.3, оп.1, спр.8608, арк.1-2.

16 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3594, арк.74-74 зв.

17 Там само, спр.3595, арк.1.

18 Свобода. 1904. 31 серпня.

19 ДАЧО, ф.350, оп.1, спр.3554, арк.1, 3, 12; спр.2766, арк.14, 18, 22.

20 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3596, арк.1, 18.

21 Галичанинь. 1905. 23 марта.

22 ЦДА України, м.Львів, ф.309, оп.1, спр.2560, арк.2.

23 Руська Рада. 1905. 16 черв.

24 Die österreichische Saisonwanderung. Wien, 1913. S.18.

25 ЦДА Російської Федерації, ф.95, оп.7, спр.607, арк.187.

26 Лейтес К.С. Русские рабочие в германском сельском хозяйстве. Пг., 1914. С.52.

27 В.А. Вопрос о русских сельскохозяйственных рабочих в Пруссии // Известия Министерства иностранных дел. СПб., 1913. Кн.1. С.139.

28 ЦДА Російської Федерації, ф.95, оп.6, спр.75, арк.13-14.

29 Островский Д.Н. К вопросу о русских сельских рабочих в Германии / Известия Министерства иностранных дел. СПб., 1912. Кн.6. С.211-212.

30 Лейтес К.С. Русские рабочие в германском сельском хозяйстве. С.67.

31 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3600, арк.128.

32 Там само, спр.3604, арк.20.

33 Саго Л. Емиграція і політика емиграційна. S.285.

34 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3601, арк.20.

35 Руслан. 1908. 29 лют.

36 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3608, арк.2.

37 Там само, спр.3606, арк.118-119.

38 Englisch K. Die österreichische Auswanderungsstatistik. S.83.

39 Галичанинь. 1908. 9 февр.

40 Diamand H. Polozenie gospodarzce Calicyi przed wojną. Lipsk, 1915. S.105.

41 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3606, арк.59-61, 64-68.

42 Knoke A. Ausländische Wanderarbeiter in Deutschland. Leipzig, 1911.S.77.

43 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.3608, арк.5.

44 Діло. 1910. 18 берез.

45 Лейтес К.С. Русские рабочие в германском сельском хозяйстве. С.17.

46 Галичанинь. 1912. 29 марта.

47 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.5994, арк.3.

48 Лейтес К.С. Русские рабочие в германском сельском хозяйстве. С.17.

49 Галичанинь. 1913. 16 марта.

50 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, спр.5995, арк.26, 105; спр.5996, арк.13, 14, 69.

51 Там само, оп.71, спр.9, арк.5-5, зв.

52 Лейтес К.С. Вказ. праця. С.18.

- 53 Свобода. 1906. 19 лип.
- 54 Knoke A. Ausländische Wanderarbeiter in Deutschland. S.166.
- 55 ЦДА України, м.Львів. ф.146, оп.4, стр.3609, арк.92.
- 56 Островский Д.Н. К вопросу о русских сельских рабочих в Германии. С.2-3.
- 57 ЦДА України, м.Львів. ф.146, оп.4, стр.3595, арк.105.
- 58 Ruziewicz S. Probleme de l'emigration Polonaise en Allemagne. Paris, 1930. P.259.
- 59 Лейтес К.С. Русские рабочие в германском сельском хозяйстве. С.88.
- 60 Діло. 1903. 29 лип.
- 61 ЦДА України, м.Львів, ф.146, оп.4, стр.3595, арк.105-105 зв.
- 62 Діло. 1905. 15 черв.
- 63 Там само. 1907. 6 лют.
- 64 Arbeiter Zeitung. 1908. 25 Januar.

РОЗДІЛ IV

УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ КІНЦЯ ХІХ- ПОЧАТКУ ХХ СТ. В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ПУБЛІЦИСТИЦІ

З часу коли еміграційний рух став в центрі уваги історичних розвідок і досліджень, вивчення проблеми української трудової еміграції зі Східної Галичини і Північної Буковини кінця ХІХ-початку ХХ ст. в історичній науці пройшло декілька етапів. Кожен із них відображається у працях вітчизняних істориків, вчених країн імміграції, зокрема США і Канади. Виходячи з тематики і змісту праць, процес дослідження еміграційного руху зі Східної Галичини й Північної Буковини можна розділити на такі етапи:

- перша еміграція українців та її масове наростання до світової війни (1890-1914 рр.);
- початок першої світової війни і початок другої світової війни (1914-1939 рр.);
- початок другої світової війни - до наших днів.

Історіографія першого етапу характеризується невеликими за обсягами працями головним чином описового змісту. Як правило, висвітлення еміграції проводилося з позиції живого спостереження того, як виникало і наростало це явище. історичний аспект численних статей містився у дослідженні соціально-економічних і політичних причин еміграції, а власне еміграція висвітлювалась часто на загостреному публіцистичному рівні на шкоду об'єктивності. Однак для сучасного історика ці праці мають не тільки історіографічне, а й джерелознавче значення, оскільки їх автори чітко відображали громадську думку різних соціальних верств щодо еміграції. Так, спонтанна еміграція галицьких і буковинських селян у Росію 1892 р. спричинилася до появи великої серії статей І.Франка.¹ Але якщо письменник прагнув глибоко вникнути у причини еміграції, її зумовленість іншими соціальними явищами і можливі наслідки, то польський економіст Т.Пілат намагався пояснити феномен української еміграції лінивством та схильністю українців до мандрів.² Деякі дослідження або ж суто інформативні праці мали на меті вплинути на еміграцію в тому чи іншому напрямку. Так, уже перші праці О.Одеськіва та М.Олецьківа були спрямовані на те, щоб відвернути селянство від еміграції в Бразилію і скерувати її в Канаду.³

У будь-якому випадку західноукраїнська історіографія кінця

ХІХ-початку ХХ ст. широко відобразила такі реалії, як динаміка еміграційного впливу, ступінь охоплення еміграцією окремих повітів Галичини і Буковини, соціальний, а також освітній склад емігрантів, напрямки еміграції та чисельне зіставлення між ними, способи вербування й умови перевезення емігрантів, рееміграцію.⁴

На фоні багатьох таких праць вигідно відрізнялася книжка Ю.Бачинського «Українська імміграція в З'єднаних Державах Америки».⁵ Її автор, провівши декілька років у США, правдиво показав життя українських емігрантів від їхнього побуту в «старому краї» і до того стану, в якому вони опинилися на чужині. Він описує акції вербування різних агентів, морську подорож, портовий контроль на «острові Сліз», пошуки роботи і, врешті, працю та життя емігрантів у Америці. Чимало сторінок Ю.Бачинський присвятив історії еміграційного руху, культурному та політичному життю українців за океаном. Автор здійснив також короткий аналіз австрійського еміграційного законодавства. Водночас з огляду на глибину наукового аналізу і джерельний аспект праця не позбавлена недоліків. Дослідник знехтував численними публікаціями попередників, які напевне були йому відомі. Зроблені ним узагальнення групувалися передусім на власних спостереженнях і не завжди були вагомими і точнішими від висновків інших дослідників. Деякі його положення не ґрунтуються на вузькій джерельній основі. Але незважаючи на це, праця Ю.Бачинського не втратила актуальності й вартості дотепер за широтою охоплення процесу еміграції, і за достовірністю відображення долі емігрантів у перші роки після їх прибуття в Америку.

Поруч із уже згаданими дослідженнями матеріали та інформація про еміграцію зі Східної Галичини і Північної Буковини фрагментарно присутні в працях власне австрійських, польських та російських дослідників, які загалом вивчали еміграцію із Австро-Угорщини або Росії. Цінні дані знаходимо у дослідженнях Р.Пфлюгеля і К.Енгліша.⁶ Вони подають статистичні викладки про еміграційний рух різних народів Габсбурзької монархії, в тому числі й українців у США, Канаду, Бразилію, Аргентину. Їхні дані ґрунтуються на звітах різних морехідних компаній і, на нашу думку, найдокладніші. У працях названих авторів є різноманітні свідчення про розселення українських емігрантів у тих чи інших країнах з використанням офіційних статистичних матеріалів. У дослідженнях К.Енгліша аналізуються події сезонної еміграції галицьких і буковинських селян у Німеччину. Німецький напрямок еміграції простежували німецький дослідник А.Кюнке, польські історики і економісти Ф.Буяк, Ю.Бузек і Л.Каро.⁷

Краківський адвокат Л.Каро у трактуванні українських емігрантів дотримувався позицій, близьких до польської реакції у Галичині. Головними причинами еміграції він вважав брак освіти й пияцтво селян. Статистичні дані цього автора надто приблизні, й упереджені, що вже зазначалося у літературі.⁸

З позицій захисту «польських інтересів» у Галичині та Буковині

підходив до висвітлення питання секретар галицької статистичної комісії Ю. Бузек. Він стверджував, що українська еміграція корисна для краю, оскільки «робить місце здатнішому польському елементові і зменшує вплив цього вельми цінного матеріалу». ⁹

Зауважимо високий науковий рівень праць українського статистика та економіста К. Воблого, який працював у Росії. Він уважно і відповідально проаналізував статистичні матеріали і зумів скласти цілісну картину європейської еміграції в США до початку ХХ ст., у тому числі з Галичини і Буковини. Ним досліджувалися і проблеми стосовно заробіткової еміграції галицьких селян у Німеччину. К. Воблий слушно зауважив, що еміграційні процеси глибоко позначилися на економічній, соціальній та політичній аспектах життя еміграційних та імміграційних держав. ¹⁰

Вперше питання про еміграцію галицьких селян у Боснію і Герцоговину було розглянуто у праці Т. Каспарека «Боснія і галицька еміграція». Автор зумів визначити чисельність українських емігрантів, а також охарактеризувати їх життя і побут. У праці, однак, відсутні посилання на джерела, що дещо знижує її науковий рівень. Окремі відомості про українську трудову еміграцію кінця ХІХ- початку ХХ ст. містяться і в публікаціях, які належать дипломатичним чиновникам царської Росії, котрі працювали за кордоном. Вони займалися даними питаннями за дорученням уряду і з власної ініціативи. Зокрема, заслуговують на увагу статті російського торгового агента в Німеччині К. Лейтеса, радника посольства у Вашингтоні А. Щербатського та ін. ¹¹ Публікації згаданих авторів мають швидше джерелознавчий, ніж історіографічний характер.

Історіографія української трудової еміграції міжвоєнного періоду, головним чином зосереджувала увагу на вивченні становища українських емігрантів в окремих країнах і практично до створення узагальнюючих праць справа не дійшла. У цьому зв'язку можна констатувати, що у міжвоєнний період відбувалося нагромадження і осмислення конкретно-історичного матеріалу, присвяченого окремим аспектам проблеми. При цьому історію еміграції у багатьох випадках займалися відомі дослідники. Так, у цей час з'явилися праці П. Карманського, присвячені еміграції галицьких і буковинських селян у Бразилію. Дослідник ширше, ніж будь-хто до нього, показав життя та побут українських емігрантів у Латинській Америці. ¹² Становище українців в Аргентині розглядалося у праці польського вченого Ю. Влодека, ¹³ а також галицького місіонера С. Вапровича «Аргентина. Українська еміграція в ній». ¹⁴ Ціннішою стороною останньої праці є матеріали, зібрані внаслідок особистих спостережень під час перебування у країні. В книжці чимало цікавих інформацій про перших українських емігрантів.

На цьому етапі з'явилася і декілька серйозних досліджень про українську еміграцію в США. Передусім це дослідження відомого діяча робітничого руху в Америці М. Настасівського. Автор значною

мірою узагальнив праці попередників, присвячені даній проблемі, проаналізував їх. Проте критика ним Ю. Бачинського за те, нібито той не виявив «соціалістичного підходу до оцінки фактів», бізпідставна. З погляду вимог до історичного дослідження праця М. Настасівського втрачає на тому, що у ній порушено хронологічну послідовність викладу матеріалу.¹⁵

Значним явищем у дослідженні проблеми була праця професора В. Галича «Українці в Сполучених Штатах Америки».¹⁶ Автор намагався висвітлити історію української еміграції за 60 років її існування, показати заняття, громадське і культурне життя, побут емігрантів. З погляду на різноманітність фактичного матеріалу на свій час це була найавторитетніша праця. Вона й досі не втратила актуальності, наукової вартості.

Життя емігрантів у США висвітлював у публікаціях і львівський дослідник І. Івашко.¹⁷

Деякі зрушення на цьому етапі відбулися у вивченні української еміграції в Канаді. Зокрема, цей аспект досліджувався у колективній праці «Історія української еміграції в Канаді за часів від 1890 до 1930 року».¹⁸ На жаль, автори головним чином концентрували увагу на висвітленні релігійного життя українців за кордоном, самому ж процесу еміграції, її соціальним аспектам відведено мало місця.

На третьому етапі дослідження історії української трудової еміграції розширилось і з погляду проблематики, і з кількості дослідників. Це стосувалося також українських істориків. Вже 1953 р. у Києві вийшла збірка свідчень-спогадів реемігрантів «Двісті свідків», у якій відображено життя українських робітників у США.¹⁹

Найпомітнішими в історіографії стали праці А. М. Шлепакова про українську еміграцію в країні Північної Америки.²⁰ У них значна увага звернена на аналіз причин еміграції, імміграційного законодавства, а також матеріальне становище іммігрантів у США і Канаді. Значно ширше, ніж це робилося раніше, було показано діяльність різних громадських та економічних товариств і організацій американських українців, їх участь у робітничому русі. Вивчення А. Шлепаковим головним чином таких реальностей української еміграції, як її долі в імміграційних країнах, робить його праці науково актуальними. Стосовно причин, ходу, масштабів та соціально-політичного значення еміграції із західноукраїнських земель, то всіх цих проблем А. Шлепаков торкнувся лише принагідно. Дослідження згаданого автора започаткували в так званій українській радянській історіографії новий напрямок у висвітленні становища українських поселенців у Канаді, до якого належать і праці О. Полторацького, М. Берзіної, В. Ботушанського, В. Свтуха, О. Сича, В. Наулко, О. Ковальчук.²¹ На жаль, ці дослідження так чи інакше заідеологізовані й політично заангажовані.

Становищу українців у Канаді від їх прибуття в країну присвятили ряд праць канадські дослідники.²²

Історія українців в Канаді була предметом вивчення і висвітлення канадського публіциста лівих поглядів П.І.Кравчука.²³ Його політичні симпатії позначилися на працях, що виходили з-під його пера, але разом з тим автор часто використовував мало або й зовсім невідомі для читача документи у висвітленні долі іммігрантів з Галичини і Буковини.

Значно меншим був інтерес до долі української еміграції у США. Практично, за винятком згаданих публікацій А.М.Шлепакова, колишня компартійна історіографія цієї проблеми майже не торкалася. Лише у працях дослідника російської трудової еміграції М.Л.Тудоряну наводяться цікаві дані і про українських переселенців.²⁴ Зате у Сполучених Штатах історія появи та життя українців у цій країні стали предметом зацікавлення дослідників, зокрема М.Біди, М.Мельника, Л.Толопка, П.Магочі.²⁵ Автори висували своїм завданням на основі різних статистичних даних встановити чисельність українців в Америці, показати характер їх зайнятості, соціальну вагомість, ступінь консервації етнічних особливостей та адаптації окремих груп до нових умов.

З кінця 60-х років зростає інтерес до вивчення української еміграції в країні Латинської Америки. Цій проблемі декілька робіт присвятив А.А.Стрілко.²⁶ Він зосереджується на характеристиках громадського життя українців у Бразилії та Аргентині, а також визначає соціальний склад емігрантів та етапи еміграції в ці країни. Водночас, джерельна основа його робіт так само бажає бути кращою. В цьому відношенні варто відзначити статтю львівського історика В.Бориса,²⁷ котрий ввів у науковий обіг чимало нової інформації, почерпнутої з архівних документів. Історія розвитку української еміграції в південно-американському напрямку широко розглянута у працях польського дослідника К.Гроньовського.²⁸

Окремі праці у цей період були присвячені еміграції галицьких і буковинських селян в Росію. Це, зокрема, невеликі статті І.Гриценка та І.Щербатюка.²⁹

Значний і, на жаль, й досі маловідомий для вітчизняного читача пласт історичних досліджень української еміграції за океан, її життя та побуту становлять новітні праці канадських та американських авторів. Заради об'єктивності зазначимо, що ці праці тепер все більше і більше доходять в Україну, а приклади кооперації зарубіжних і українських авторів у цій галузі вселяють надію на значні зрушення. А роботи в цьому відношенні непочатий край. Як зазначає український географ Ф.Д.Заставний, у східній і західній діаспорі налічується 11 млн. українців, у тому числі на території колишньої більшовицької імперії 6,8 млн. 30. У Північній Америці проживає 2 млн 200 тис., а у Південній Америці 1 млн 103 тис. українців.³⁰ Отже, навіть кількісно це значна спільнота, а соціальні й економічні досягнення зарубіжної української громади вражаючі.

Нещодавно світ побачила колективна праця українських і канадських авторів, яка по суті справи вперше в Україні так повно

репрезентує дані про зарубіжних українців.³¹ Зауважимо, що така енциклопедичного характеру праця подає багату, різноманітну статистику, глибокий аналіз і виважені оцінки подій, змальовує характерні особливості громадського життя, релігії, культури сім'ї, освіти, преси, радіо тощо. Сталося так, що в часі з виходом цієї книжки співпала публікація дуже цікавої праці М.Г. Марунчака,³² яка має започаткувати багатотомне видання історії українців Канади. Перу цього автора належить низка праць з історії зарубіжного українства, серед них «Канадійська Теробовля», «Змагання за незалежність української церкви в Канаді», «Історія суспільно-культурного росту українців Манітоби», «Українська преса і література піонерської доби», «Канадські українці: історія» та ін.³³ Провідною думкою його творів є те, що «мозольною працею і з твердим завзяттям і без ніякої суспільної допомоги, він (тобто український емігрант) закріпив себе в цих преріях і лісах, розбудував там шляхи й комунікаційні лінії й не уступив ані перед катаклізмами природи, ані перед важкими хвилями расових упереджень...».³⁴ Щодо останніх, то вони помітні ще й сьогодні, бо ж як інакше пояснити те, що в багатьох наукових працях канадських та інших авторів, які присвячені історії й життєдіяльності населення цієї країни, про громадян українського походження згадується аж надто скромно. Так роблять Дж. Дайфенбейкер, Дж. У. Уотсон, І. Кеннет, У. Мак Наум, Рамсеу Кук та ін.³⁵

Правда в новому виданні Канадської енциклопедії стараннями вчених української діаспори вміщено чимало корисної й об'єктивної інформації про українську громаду у Північній Америці та в інших регіонах світу. Значну увагу упорядники приділили духовному життю й розвитку культури.³⁶ У Північній Америці вироста потужна українська художня література, публіцистика, образотворче й театральне мистецтво.³⁷ Уже перші українські поселенці в Канаді привезли з собою дві найбільші вартості: «свої руки й народну творчість». «У цих чужих лісах і преріях, у чужому середовищі або й часто без нього, далеко від цивілізації, піонери жили своєю батьківщиною, палахкотливими думками про недавньозалишені рідні села, оточення, з тугою за рідними зорями, рожевими ранками й голубими вечорами». Дехто з них мріяв почути ще раз «милий звук родинних слів», «в чужім краю, в чужім раю».³⁸ Так появився 1899 р. перший український вірш в Канаді «Канадійські емігранти», а невдовзі на сторінках україномовних видань почав жити літературний герой Штіф Табачник, котрий сміявся і смішив навіть тоді, коли годі було веселитися.

Семен Ковбель, що виїхав з Боршева в Галичині закликав 1909 р. в газеті «Канадський фермер»: «На звалищах тронів кривавих царів, моя Україно, вставай... Хай клич лунає: «Вставай Україно, вставай!».³⁹ Це не була патетика мрійливого інтелігента, а вирване із згорьованої душі прагнення кращої долі. В середині 80-х рр. ХХ ст. газета «Юкрайніен ехо» вмістила статтю під красномовним

заголовком «Як українці були вислані до Квебенського Гулагу». ⁴⁰ Як пише автор, табір для в'язнів знайшовся для українців і в Канаді; де їх під час першої світової війни чомусь розглядали як «союзників ворога».

Серед досліджень історії української еміграції, здійснених зарубіжними авторами, є чимало серйозних високопрофесійних. Загальновідомі праці Д.Дорошенка, В.Кубійовича, в яких так чи інакше висвітлюється історія української еміграції за океан, а разом з тим надбанням науки стали чисельні монографії і статті, які мають неперехідне значення. Серед них виділяються такі, як «Нариси історії Конгресу українців Канади» під ред. В.Дідика та ювілейний «Альманах УНС». ⁴¹ У цих колективних збірниках представлені блискучі історики й публіцисти: В.Левенець, Т.Потоцький, Г.Колеса, І.Кедрин та ін.

Привертають увагу праці Я.Петришина, Р.М.Шаран, О.Т.Мартиновича, Н.Казимира, Д.Прокопа, І.Теслі і П.Юзика та багатьох інших. Це різнопланові дослідження, дуже несхожі між собою, до того ж різного масштабу проблематики. Власне це свідчить про високий рівень універсального підходу й глибини досліджень. Зрештою, в короткому огляді майже неможливо хоча б окремі з цих публікацій репрезентувати належним чином. Як публікував Бюлеґень Канадського інституту Українських Студій, українці за збереження деяких культурних цінностей, заплатили «обмеженням можливостей на покращення соціально-економічного статусу», ⁴³ тому зараз так докладно вивчаються усі проблеми, що прийшли з минулого і які потрібно вирішувати сьогодні. До речі, праці 70-80-х рр. ХХ ст. щодо пошуку шляхів розв'язання непростих питань характеризує масштабність і точність аналізу, оцінок, висновків. ⁴⁴

Серйозні дослідження ведуться сучасними істориками української еміграції в США. Нещодавно в світ вийшла фундаментальна праця Мирона Куропаса. ⁴⁵ На сьогодні це мабуть одна із найкращих історичних робіт, присвячених українській еміграції. Автор зумів дати викінчену картину життя українців у Північній Америці впродовж багатьох років. За рівнем насиченості фактичним матеріалом, використання першоджерел ця книжка не має собі рівних. Автор як ніхто інший проаналізував політичне життя українців в Америці, їх пресу, діяльність громадських організацій, фондів тощо.

Цікаву роботу опублікували Віктор Балабан і Богдан Гірка. ⁴⁶ Балабан, активний учасник національно-визвольних змагань в Галичині 20-30-х рр., часто сидів у польських в'язницях. «Усе це ті етапи, - пише автор, - які вплинули на мою філософію життя». ⁴⁷

Як зауважують названі автори, одна з перших 70-и українських родин, які прибули до Техасу 1875 р., була родина Бартули. На відзначення 100-річчя української еміграції до США в Хьюстоні було створено спеціальний комітет. ⁴⁸

Потрібно віддати належне українській пресі в США і Канаді, яка регулярно публікує статті різних авторів, присвячені історії

перебування українців у Новому світі, осмисленню їх досвіду, надбань, перспектив.

У свій час в газеті «Свобода» з статтю «Українці в Сполучених Штатах» виступив Михайло Палій. До речі, його стаття публікувалася паралельно з виступом професора Клайва Кардинала, присвяченого українській спадщині в Канаді і розвитку канадської нації.⁴⁹ М.Палій спробував дати завершену періодизацію історії української еміграції до США, в тому числі зі Східної України на початку ХХ ст. Доктор М.Палій особистість надзвичайно цікава і колоритна. Колишній вояк польської армії, він зазнав усіх можливих поневірянь в ІІІ-му рейху, незважаючи нінащо вчився в Гейдельберзькому університеті, а потім переїхав до США, де завершив освіту і все життя присвятив справі збирання й розповсюдження української книжки, знань про Україну та її народ.

Навіть короткий огляд зарубіжної історіографії й публіцистики свідчить про значні масштаби проблем, які потрібно вивчати, об'єднуючи зусилля вітчизняної і зарубіжної науки.

Загалом більшість дослідників значну увагу приділяли вивченню української трудової еміграції в США і Канаду. Значно менше уваги присвячено історії еміграції в країни Латинської Америки. Зовсім відсутні узагальнюючі праці про трудову еміграцію в європейські країни. При цьому історики основну увагу звертали на долю еміграції, залишаючи, як правило, поза науковими інтересами еміграцію як явище і процес.

Вагому роль у вивченні історії еміграційних рухів має історична література, в якій розглядають питання соціально-економічного розвитку та політичної історії Східної Галичини і Північної Буковини, економічне становище трудящих, політика австрійського уряду та місцевих адміністрацій щодо українського населення названих земель.

Початок вивчення цих проблем в Україні припадає на 50-і роки. Першою узагальненою працею стала монографія В.Осечинського «Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму» 50. В ній автор намагався висвітлювати проблеми розвитку промисловості і сільського господарства Галичини, національного пригноблення, системи управління тощо.

В цей же період починається вивчення становища робітництва, суспільно-політичних течій, політичних партій.⁵¹ Окремим предметом дослідження стає селянський рух.⁵²

У 50-і роки починається вивчення суспільно-політичних рухів у Східній Галичині.⁵³ З'явилися дослідження діяльності таких відомих громадських діячів і письменників, як І.Франко та М.Павлик.⁵⁵

Зацікавлення істориків розробкою окремих напрямків соціально-економічного розвитку Східної Галичини і Північної Буковини у 50-і роки, не зважаючи на жорстку тоталітарну регламентацію, зумовило появу робіт узагальнюючого характеру в

наступному десятиріччі. Уже в монографії І.Компанійця показано соціальне становище трударів Галичини та Буковини на початку ХХ ст. 55. Ці ж проблеми підняті в статтях О.Львова, О.Пастуха, П.Сироїда.⁵⁶ Аграрним відносинам на західноукраїнських землях, діяльності деяких політичних партій були присвячені роботи С.Злупка, М.Кравця, П.Свежинського та ін.⁵⁷

У 70-і роки вивчення піднятих проблем було значно поглиблене в роботах В.Курило та В.Ботушанського.⁵⁸

Однією із помітних праць з історії західноукраїнських земель періоду імперіалізму стала монографія С.А.Макарчука,⁵⁹ в якій досліджується соціально-економічні і політичні важелі національного гніту в Східній Галичині і Західній Волині, аналізуються етнодемографічні процеси, відношення між національностями на політичному, громадському і побутовому рівнях, а також їх зв'язок з еміграцією, висвітлюється національний аспект боротьби за демократизацію виборчої системи, національна дискримінація українців в галузі освіти тощо. Важливі реалії західноукраїнської дійсності кінця ХІХ - початку ХХ ст. знайшли належне висвітлення і в наступній праці цього автора.⁶⁰

В умовах відновлення й розвитку української державності, становлення соборності України, гострою залишається потреба переглянути й переосмислити підходи й стереотипи, які творилися в історичній науці під тиском тоталітаризму, компартійної бетонної ідеології, яка не допускала жодних відхилень і сумнівів щодо офіційної історіографії. Тому сьогодні чимало праць кваліфікованих українських авторів, які несуть значний фактичний матеріал із-за того, що вони були написані в умовах комуністичного режиму вимагають уважного критичного підходу. Оскільки для широкого читачького загалу стають все більш доступні дослідження зарубіжних авторів, написані з об'єктивістських позицій, історичну правду можна встановити і нарешті дати вичерпну відповідь на болючі запитання, які ставить українське минуле. Величезна сфера діяльності відкривається також і перед молодими істориками України, котрі досліджують історію еміграційних рухів, ролі і значення в світі української діаспори.

1 Франко І. Еміграція українського населення. Т.44. Кн.2. С.282-283; його ж. Еміграція до Росії // Там же. С.327-328; його ж. Еміграція і брехня // Там же. С.332-333; його ж. Способи з'ясування загальки еміграції // Там же. С.336-338; його ж. Епізодичні засоби проти еміграції // Там же. С.339-340; його ж. Про еміграційний рух // Там же. С.341-342; його ж. Еміграція галицьких селян // Там же. С.343-349.

2 Pilat T. Wychodztwo z powiatow podolskich do Rosji w roku 1892. Kraków, 1893.

3 Олесків О. О еміграції. Львів, 1895; його ж. Про вільні землі. Львів, 1895; Олещук М. Кілька слів о краю Бразилією званім. Львів, 1896.

4 Павлик М. Про американську Русь // Народ, 1890. 15 квіт.; Луцик с. Не шукайте долі за морем. Львів, 1891; Вахнянин Н. Про еміграцію галицьких селян в літах 1894-1896 // Руслан. 1897. 20, 23, 26, 27 верес.; Андрухович К. З життя русинів в Америці. Коломия, 1904; Корольов В. Українці в Америці. К..

1909; Кириленко О. Українці в Америці. Вілень, 1914; Баран С. Дешо з еміграційних справ // Діло. 1914. 9 лют.; Демидчук С. Терниста дорога. Український сойм в Америці до його скликання. Нью-Йорк, 1915.

5 Бачинський Ю. Українська іміграція в 3'єднаних Державах Америки. Львів, 1914.

6 Pflugl R. Die überseeische österreichische Wanderung in den Jahren 1904 und 1905 die Einwanderungsverhältnisse in den wichtigsten überseeischen Staaten in diesen Jahren // Statistische Monatschrift, XXXII, N.F. XI. Brunn, 1906; Die überseeische österreichische Wanderung in den Jahren 1906-1907 die einwanderungsverhältnisse in den wichtigsten überseeischen Staaten in diesen Jahren // Statistische Monatschrift, XXXV, N.F. XIV. Brunn 1909; English K. Die Wehren der Amerikanischen Einwanderungsstatistik. Brunn, 1911; його ж. Zu unserer Auswanderungsfrage. Brunn, 1911; його ж. Wywody w protokole ankiety emigracyjnej. Wieden, 1912; його ж. Die österreichische Auswanderungsstatistik. Brunn, 1913.

7 Knoke A. Ausländische Wanderarbeiter in Deutschland. Leipzig, 1911; Bujak F. Wychodztwo zarobkowe w Galicji. Lwów, 1913; Caro L. Statystyka emigracji polskiej i austro-węgierskiej do Stanów Zjednoczonych Ameriki Północnej. Kraków, 1907; його ж. Wychodztwo polskie. Warszawa, 1907; його ж. Emigracja polska. Lwów, 1913; його ж. Emigracja i polityka emigracyjna. Poznań, 1914; Buzek J. Administracja gospodarstwa społecznego. Lwów, 1913.

8 Кузеля З. Причинки до студії над нашої еміграцією // ЗНТШ. 1911. Т.105. С.182-183.

9 Там же. Т.107. С.159.

10 Вобльїй К. Заатлантическая эмиграция, ее причины и следствия. - Варшава, 1904; його ж. Отход на заработки в Германию и русско-германский торговый договор. К., 1914.

11 Каспарек Т. Боснія і галицька еміграція. К., 19.. Лейтес К.С. Русские рабочие в германском сельском хозяйстве. Пг., 1914; Щербатский А.И. Русская эмиграция в Соединенные Штаты. Пг., 1915; Островский Д.П. К вопросу о русских сельских рабочих в Германии // Известия иностранных дел. Пг., 1912. Кн.6. С.211-215; В.А. Вопрос о русских сельскохозяйственных рабочих в Пруссии // Известия Министерства иностранных дел. Пг., 1913. Кн.1. С.135-142.

12 Карманський П. Між рідними в Південній Америці. Київ і Вілень; Львів, 1922; його ж. Чому? Причинки до місіонерської діяльності василіян у Бразилії. Уніон да Вікторія, 1925; його ж. Українська школа в Бразилії. Львів, 1932.

13 Wlodek J. Argentyna i emigracja ze szczególnym uwzględnieniem emigracji polskiej. Warszawa, 1923.

14 Валпрович С. Аргентина. Українська еміграція в ній. Львів, 1935.

15 Настасівський М. Українська еміграція в Сполучених Державах. Нью-Йорк, 1934.

16 Halich W. Ukrainians in the United States. Chicago, 1937.

17 Івашко І. Українська еміграція. Огляд української еміграції в ЗДА. Львів, 1931.

18 Історія української еміграції в Канаді від 1890 до 1930 року. Вінніпег, 1930.

19 Двісті свідків. Розповіді про Америку. К.; 1953.

20 Шлепаков А.М. Українська трудова еміграція в США і Канаді (кінець XIX - початок XX ст.). К., 1960; його ж. К истории попыток Ватикана подчинить своему влиянию украинских эмигрантов в Канаде в конце XIX - начале XX вв. // Вопросы истории религии и атеизма. М., 1960. Вып.8. С.240-248; його ж. Біля дежерел української трудової імміграції в Канаді // Укр.іст.журн. 1966. N 6. С.50-58; його ж. Иммиграция и американский рабочий класс в эпоху империализма. М.; 1966; Биография статуи Свободы. М., 1969.

21 Полторацький О.І. Брати даяекі і річні. К., 1967; Берзина М.Я. Формирование этнического состава населения Канады. М., 1971; Ботушанський В.М. Буковинська трудова еміграція в кінці XIX - на початку XX ст. // історичні

- дослідження. К., 1975. Вип.1. С.136-145; естух В.Б. Українські етнічні групи США і Канади: соціально-економічний аспект. К., 1980; Сич О.І. Деякі аспекти імміграційної політики Канади в кінці XIX - початку XX ст. // Укр.іст.журн. 1981. N 11. С.101-109; Наулко В.І. Етносоціальні процеси серед канадців українського походження // Народна творчість та етнографія. 1982. N 2. С.57-65; Ковальчук О.О. Проти сил війни і реакції. Ужгород, 1984.
- 22 Білецький Л. Українські піонери в Канаді 1891-1951 рр. Вінніпег, 1951; Стечишин Ю. історія поселення українців в Канаді. Едмонтон, 1975.
- 23 Кравчук П.І. П'ятдесят років служіння народу. До історії української народної преси в Канаді. Торонто, 1957; його ж. На новій землі. Сторінки з життя, боротьби і творчої праці канадських українців. Торонто, 1958; його ж. Листи з Канади. К., 1976; його ж. Українці в Канаді. Статті, нариси, памфлети. К., 1981; його ж. Українська заробітчанська еміграція в Канаді // Всесвіт, 1988. N 7. С.120-123.
- 24 Тудоряну Н.Л. Очерки российской трудовой эмиграции периода империализма (В Германии, Скандинавские страны и США). Кишинев, 1986.
- 25 Біла М. Господарський розвиток українців у США // Укр.історик. 1977. N 1-2. С.55-68; Мельник М. Статистична інформація про українців в США // Укр.історик. 1977. N 3-4. С.26-40; Толопко Л. Трудові українці США. Нью-Йорк, 1984.
- 26 Стрелко А.А. Первые иммигранты-украинцы на латиноамериканском континенте // Латин. Америка. 1972. N 4. С.87-93; його ж. Про громадське життя українських іммігрантів у Бразилії наприкінці XIX ст. // Укр.іст.журн. 1972. N 10. С.103-109; його ж. З історії діяльності церковників серед українських іммігрантів у латинській Америці наприкінці XIX - на початку XX ст. // Укр.іст.журн. 1973. N 7. С.105-110; його ж. Славянське населення в странах Латинской Америки. К., 1980.
- 27 Борис В. З історії української трудової еміграції з Галичини в Бразилію в 90-х роках XIX ст. // Укр.іст.журн. 1970. N 8. С.68-71.
- 28 Гроньовський К. Еміграція з Галичини // Укр. слов'янознавство. 1971. N 4. С.141-145; його ж. Goraczka brazylijska // Kwartalnik Historyczny. 1967. N 2. S. 317-341. його ж. Polska emigracja zarobkowa w Brazylii. Wroclaw, 1972.
- 29 Гриценко І. Еміграція з Північної Буковини в Російську державу в другій половині XIX - на початку XX ст. // Арх. України. 1972. N 4. С.78-84; Шербаков І. Про еміграцію українців Східної Галичини в Росію (1892 р.) // Укр.іст.журн. 1964. N 6. С.101-103.
- 30 Заставний Ф.Д. Географія України. Львів, 1994; С.243; його ж. Східна українська діаспора. Львів, 1992; С.3.
- 31 Зарубіжні українці. Авт.кол.: Балан Я., Кордан Б., Кравченко Б., Свиріпа Ф. (Канада), Макар Ю., Лабезник С., Орленко П., Лещенко Л. (Україна). К., 1991.
- 32 Марунчак М.Г. Історія українців Канади. Вінніпег, 1991. Т.1.
- 33 Marunchak H. Michael. The Ukrainian Canadians: A History. Winnipeg. Ottawa; 1972.
- 34 Марунчак М.Г. історія українців Канади. С.8.
- 35 Diefenbaker J.G. One Canada. The Crusading Years 1895-1956. - Toronto; 1975, Vol. 1; Watson J.W. North America its Countries and Regions. London; 1963; Cornell P.G., Hamelin J.P., Oullit F., Trudel M. Canada. Unity in Diversity. Toronto. 1967.
- 36 The Canadian Encyclopedia. Edmonton; 1985. Vol. III. P.1862.
- 37 Українські письменники в Канаді. Вінніпег, 1980. Т.1.
- 38 Там же. С.12, 15.
- 39 Там же. С.165.
- 40 Maceluch Daniel. How Ukrainians were exiled to Quebec Gulag. // Ukrainian Echo. 1985. June 26.
- 41 Нариси історії Конгресу українців Канади // За ред. В.Ділика. Торонто, 1991; Свобода 100. Альманах УНС 1993. Джерзі Сіті; Нью-Йорк. 1993.

42 Pefryshyn J. Peasants in the Promised Land. Canada and the Ukrainian. 1891-1914. Toronto, 1985; Sharan R.M. Types of Ethnic Indentification and General Position. A Study of the Ukrainian Emigrant Group in the USA // The Ukrainian Review. 1971, N3; O.T.Martynowych and Nadia Kazymyra. Political Activity in Western Canada. 1896-1923 // A Heritage in Transition. Essay in the History of Ukrainians in Canada. Toronto, 1982; Прокоп Д., Тесля І., Юзик П. Українці в Канаді, їх розвиток і досягнення. Мюнхен, 1968; Swyrypa F. Ukrainian Canadians. A Survey of Their portragal in English language Works. Edmonton, 1978. Прокоп Д. Українці в Західній Канаді. Edmonton; Вінніпер, 1983.

43 Бюлетень КІУС. 1963. N 2. Вєрес. С.15.

44 Delicate A. and Difficult Question. Documents in the History of Ukrainians in Canada, 1899-1962. Kingston, Ontario, 1986; Canadas Ukrainian. Negotiating an Indentity. Ed. by L.Lucink and Stela Hryniuk. Toronto; Buffalo; London, 1991; New Soil - Old Roots. The Ukrainian Experiance in Canada. Ed. by Jo Rozymyj. Winnipeg, 1983.

45 Мутон Куропа. The Ukuiniian Americans. Roots and Aspirations 1884-1954. Toronto; Buffalo; London, 1991; Balaban V., Hirka B. Ukuiniians in Texas. Houston, 1976.

46 Balaban V., Hirka B. Op zit. P.22.

47 Там же, С.20.

48 Барагура В. За баланс поміж Батьківщиною й діаспорою. Свобода. 1992. 6 листоп.

49 Michael Palij. The Ukuiniians in the United States; Clive Cardinal. The Ukrainians Heritage in Canada and the Growth of Canadian Nationhood. // Svoboda. 1954. 21 Desember.

50 Осечинський В. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму. Львів; 1954.

51 Кравець М. Початок робітничого руху в Східній Галичині // З історії західноукраїнських земель. К.; 1958. Вип.3. С.23-60; Маткин В. Первая русская революция и активизация руссофильского движения в Галиции. Львов; 1956.

52 Каковский К. Крестьянское движение в Восточной Галиции 1902 г.: Автореф. дис. ... канд.ист.наук. М., 1949; Олесневич Л. Економічне становище гірського сільського населення Підкарпаття в кінці ХІХ і на початку ХХ ст. // З історії західно українських земель. К.; 1957. Вип. 2. С.141-153; Лысенко И. Аграрное и национально-освободительное движение на Буковине в первой четверти ХХ века. М.; 1958.

53 Дей О.І. Иван Франко і перша російська революція. - Львів: Кн.-журн.вид-во, 1955; Баргінець А.С. Філософські і суспільно-політичні погляди І.Франка. Львів; 1956; Вірник Д., Голубовська Є. Економічні погляди І.Я.Франка. К., 1956.

54 Ящук П.Й. Михайло Павлик. Львів; 1959; Денисюк І.О. Михайло Павлик. К.; УРСР, 1960.

55 Компанієць І.І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900-1919 роки). К.; 1960.

56 Львов О. Розвиток капіталістичних відносин у сільському господарстві і загострення кризи землеробства наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. на Буковині // Наук.зп.Чернівецьк. Ун-ту. Сер.сусп.наук. Чернівці, 1960. Т.36. Вип.2. С.64-83; Пасух О. Становище селянства Буковини у кінці ХІХ - на початку ХХ ст. // Наук.зп.Чернівецьк. ун-ту. серія іст.наук. Чернівці, 1961. Т.54. вип.3. С.31-47; Сироді П. Англізародний ; арактер податкової політики австрійського буржуазного поміщицького уряду в .хідній Галичині в кінці ХІХ і на початку ХХ ст. // З історії Української РСР. І.; 1962. С.82-85.

57 Злупко С.М. Длейна боротьба навколо аграрно-селянського питання в Галичині (кінець ХІХ - початок ХХ ст.). Львів; 1960; Кравець М.М. Селянство Східної Галичини і Північної Буковини у другій половині ХІХ ст. Львів; 1964; Свежинський П.В. Аграрні відносини на Західній Україні в кінці ХІХ - на початку ХХ ст. Львів; 1966; Осечинський В.К. До питання про роль соціал-

демократії Галичини в революційному русі доби імперіалізму // Віс. Львів. ун-ту. Серія іст. 1967. Вип. 4. - С. 32-43.

58 Курило В. М. Соціально-економічна характеристика і становище трудящих Буковини на початку XX ст. // Минуле і сучасне Північної Буковини. К.; 1973. вип. 2. С. 55-63; Ботушанський В. М. Становище і класова боротьба селянства Північної Буковини в період імперіалізму (1900-1914 рр.). К.; 1975.

59 Макарчук С. А. Етносоціальне розвитие и національные отношения на западноукраинских землях в период империализма. Львов, 1983.

60 Макарчук С. А. Проблема возз'єднання українських земель на початковому етапі імперіалізму // Історичні передумови возз'єднання українських земель. К. 1989. С. 295-365.

ПІСЛЯМОВА

Як засвідчує історія української еміграції та її соціальної адаптації у Новому світі та в інших країнах, вона залишається однією з центральних проблем вітчизняної історії, зокрема історичного поступу зарубіжного українства та його ролі в політиці, економіці, культурі.

Масова еміграція зі Східної Галичини та Північної Буковини наприкінці ХІХ - початку ХХ ст. у характеристиках і оцінках різних авторів неоднозначна. З цього приводу перехресувалися позиції різних політичних сил, стикалися партійні інтереси, що надавало цій проблемі додаткової гостроти і актуальності.

Через призму подій, які стосуються виїзду населення західноукраїнських земель та жителів Північної Буковини у пошуках кращої долі в чужий світ, проглядають гострі соціальні проблеми, масова знедоленість і звичайна людська невлаштованість десятків тисяч тих, хто своєю працею намагався утриматися на поверхні соціального життя.

З іншого боку, конкретні статистичні дані, документи і свідчення засобів масової інформації, враження очевидців розкривають гігантські масштаби не тільки національних втрат, горя і трагедій багатьох українців, а й до цього часу не встановлену вагомість їх внеску в розвиток і процвітання інших країн. Працею вихідців з України освоєні гігантські простори Канади, вільні землі США, прерії і джунглі Південної Америки. Вони зробили вагомий внесок у розвиток західноєвропейських та інших країн.

Історична наука України зобов'язана дати відповідь на ці питання. Вага і соціально-економічна та політична роль українства у світі повинна бути чітко визначена.

На завершення праці даються окремі оцінки масштабів української трудової еміграції та її роль у зарубіжному середовищі.

Виїзд жителів України за межі батьківщини - це своєрідна реакція на нестерпні соціальні умови, національне приниження, знущання над їх духовністю, релігійно, витоптування культури і мови.

За межами батьківщини, оселяючись тимчасово або залишаючись на все життя, вихідці з України намагалися зберегти ті цінності, які єднали їх з рідним краєм, його культурою, традиціями, духовними надбаннями. Коли в рідних краях не було достатньо рідних шкіл, культурних закладів, українські емігранти створювали їх на землях інших країн.

Соціальна і політична поведінка української діаспори характеризувалась передусім прагненням зберегти й розвинути рідну мову і культуру, не дати занепасти традиціям тощо.

Українці, котрі змушені були покидати рідну землю, долали не тільки суто матеріальні труднощі й скругу, а також законодавчі перепони щодо еміграції, як і недосконалу юридичну практику країн, куди вони прибували.

У цьому відношенні важливу позитивну роль виконувала як громадська думка, діяльність різних національних організацій і партій у сфері захисту емігрантів, так і зусилля української діаспори, котра постійно домогалася розширених прав і можливостей у сфері освіти, культури, духовного життя й політичної діяльності зарубіжних українців.

У ході еміграційної лихоманки українські послы й громадські та політичні лідери вносили запити до сеймів та інших державних установ. З України в місця еміграції виїжджали авторитетні вчені, журналісти, духовні особи, політики, щоб на місці ознайомитися зі становищем українства та його культурним і духовним життям.

Складні соціальні процеси знайшли відображення в творах західноукраїнських письменників та публіцистів.

Доходило до того, що чимало селян та інших бажаючих емігрувати влада заарештовувала за ведення агітації за виїзд.

Востанні роки XIX ст. значних масштабів набрала заробітчянська еміграція у США і європейські країни. Українські громадські діячі, зокрема С. Смаль-Стоцький висували перед владою Відня питання про створення відповідних організацій для допомоги й захисту емігрантів.

Передвоєнна українська еміграція мала одним із наслідків створення чисельної української діаспори в Північній Америці, латиноамериканських та деяких європейських країнах. Ця спільнота жила і діяла у специфічних умовах, які вимагали великої соціальної витривалості у відстоюванні національної ідентичності.

Зарубіжне українство витримало випробування в чужому, часом ворожому світі й не розчинилося, не асимілювало. Українська діаспора заклала міцний фундамент духовного збереження, а потім і боротьби за національні цінності, державність, свободу, національну ідентичність.

Першопрчинами української еміграції стали як злиденне матеріальне становище, так і політичне приниження й національна дискримінація. Незважаючи на австрійську конституцію 1867 р., яка декларувала повну рівність народів імперії, українська національна меншина була позбавлена багатьох політичних прав. Окрім того, для забезпечення своїх привілеїв польська адміністрація в Галичині і румунська на Буковині вдавалися до насильства, як, наприклад, під час проведення виборів 1897 р. чи дрогобицького розстрілу виборців у 1911 р. Активно проводилася полонізація і румунізація українців. Для цього використовувалися школи, вищі навчальні заклади, державні установи і преса. Свою роль виконала

також політика австрійського уряду. Будучи країною масової еміграції, Австрія не мала власного еміграційного законодавства. Закони, якими регулювалася еміграція за межі монархії, були надзвичайно суперечливими. Внаслідок цього офіційна нібито антиеміграційна політика уряду у Відні, по суті, не заважала розгортати діяльність концесій та відкриття еміграційних бюро різним морехідним компаніям. Таким чином, Східна Галичина і Північна Буковина покрилися розгалуженою мережею агентури, яка вербувала переселенців, обіцяючи їм блага в заокеанських країнах.

Австрійський уряд, не визнаючи дійсні причини еміграції і не бажаючи вжити заходів для їх усунення, всю вину за розвиток еміграційного руху перекладав на агентів.

Не в стані приборкати еміграцію, офіційна влада часто вдавалася до репресій щодо емігруючих.

Величезні масштаби еміграції висунули її на чільне місце в громадському житті країн. Вона стала предметом широких дискусій і гострою проблемою в діяльності різних політичних партій та угруповань. Так, польські партії «станчиків» і «подоляків», а також буковинські консерватори, виражаючи інтереси панівних класів, намагалися будь-що зупинити еміграцію і заперечували її соціальну природу. Партія «старорусинів» використовувала цю проблему в політичній пропаганді і в боротьбі проти політичних противників. Натомість, народовці, а з початком ХХ ст. УНДП, приділяючи еміграції величезну увагу, переслідували мету посилення свого впливу на маси. Щодо радикалів Франкової доби і соціал-демократів, то вони вбачали в еміграції соціальне лихо, що зумовлювалося існуючими в Австро-Угорщині порядками, і з таких позицій підходили до його оцінки.

Єдиним еміграційним напрямком українського селянства Східної Галичини і Північної Буковини, який заохочувала австрійська адміністрація, було переселення в Боснію і Герцоговину. Ці краї Австрія намагалася остаточно закріпити в межах монархії після Берлінського конгресу 1878 р. У зв'язку з цим 1880 р. Державною Радою був виданий циркуляр про колонізацію Боснії і Герцоговини. Однак, незважаючи на це, переселення сюди масового характеру набуло в Галичині тільки 1894 р. і продовжувалося з незначними перервами до 1914 р.

В результаті цієї еміграції в Боснії і Герцоговині утворилися значні осередки українських переселенців сконцентровані в с.Дуброва, Дев'ятин, Камениця, Гайова, Цленець тощо.

Поруч із переселенням у заокеанські та європейські країни величезних масштабів у названий період набула заробіткова еміграція, особливо у Німеччину. Своєрідність цієї форми еміграції полягала в тому, що уряд у Відні загалом ставився до неї позитивно. Натомість польська адміністрація в Галичині намагалася, з відомих причин, будь-що зупинити її. Звідси і ті репресії, яким піддавалися українські заробітчани.

Сезонна заробіткова еміграція мала певний вплив на поліпшення матеріального становища населення країв. Натомість, переселення за океан негативно впливало на демографічну картину в Східній Галичині і на Північній Буковині.

Загалом еміграція українського населення наприкінці XIX - на початку XX ст. посідає важливу роль в історії західноукраїнських земель. Її значення в історії українського народу не обмежувалося XIX - початком XX ст., а всебічно проявляє себе і в наш час. Зокрема її наслідками стали неперехідні політичні, економічні й духовні реалії, які мають вагомий вплив на процес розвитку сучасного світу.

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА	3
Розділ I. ПЕРЕДУМОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ ЗІ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ І ПІВНІЧНОЇ БУКОВИНИ	7
1. Соціально-економічне становище українців Східної Галичини і Північної Буковини наприкінці XIX - початку XX ст.	7
2. Ставлення австрійського уряду і місцевої адміністрації до української еміграції	15
3. Роль морехідних компаній та їх агентури в організації й зростанні еміграції	26
4. Громадська думка у питанні про еміграцію	36
Розділ II. УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В КРАЇНИ АМЕРИКИ	50
1. Еміграція в США	50
2. Еміграція в Канаду	60
3. Латиноамериканський напрямок української еміграції	70
Розділ III. УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ В КРАЇНИ ЄВРОПИ	81
1. Еміграція зі Східної Галичини і Північної Буковини на територію Російської імперії	81
2. Еміграція у Боснію і Герцеговину	90
3. Сезонна еміграція галицьких і буковинських селян у Німеччину	96
Розділ IV. УКРАЇНСЬКА ЕМІГРАЦІЯ КІНЦЯ XIX - ПОЧАТКУ XX СТ. В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ ТА ПУБЛІЦИСТИЦІ	106
ПІСЛЯМОВА	119